

The background of the cover is a soft, monochromatic illustration in shades of peach and cream. It depicts a man and a woman in profile, facing each other as if about to kiss. The woman on the left wears a delicate white lace veil over her hair. In the foreground, there are several roses in various stages of bloom, with detailed shading on their petals and leaves. The overall mood is romantic and elegant.

Грем Грін

*Кінець
роману*

Грем Грін

*Кінець
роману*

Graham Greene
The End of the Affair

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)
Г85

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Greene G. The End of the Affair : A Novel /
Graham Greene. — London : Penguin, 1991. — 192 p.

Переклад з англійської *Олега Короля*

Ілюстрація *Тетяни Сорудейкіної*

Каліграфія *Ірини Зеленько*

ISBN 978-617-12-4162-6 (PDF)
ISBN 978-617-12-3920-3
ISBN 978-0-14-018495-2 (англ.)

© Graham Greene, 1951
© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2017
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2017

Присвячується К.¹

---

¹ Кетрін Волстон (у дівочтві Кромптон), прообраз Сари, героїні цієї книжки. (Тут і далі прим. перекл.)

У серці людини є місця,
які ще не існують,
і страждання входить у них,
щоб вони могли існувати.

Леон Блуа

Частина перша

РОЗДІЛ 1

Повість не має ні початку, ні кінця, й оповідач довільно вибирає мить у прожитому, що з неї можна дивитися назад чи вперед. Кажу «оповідач довільно вибирає» з необґрунтованою пихою письменника, якого хвалили за технічну вправність, якщо його взагалі відзначали всерйоз. Та чи справді я вибрав зі своєї волі темний мокрий січневий вечір 1946 року в лондонському парку Коммон¹ і постать Генрі Майлза, похилену під водоспадами зливи, а чи ці образи вибрали мене? За правилами мого ремесла, було б і доцільно, і правильно почати саме з цього місця, та якби я тоді вірив у Бога, то повірив би і в руку, що смикнула мене за лікоть, і в підказку: «Заговори з ним, він тебе ще не побачив».

А чого б то мені з ним говорити? Якщо «ненависть» — не занадто вже міцне слово для кожної людської істоти, то я носився з таким почуттям до Генрі та його жінки Сари. Мабуть, після подій цього вечора він теж зненавидів мене. Цілком певно, Майлз бував лютий на свою дружину й на того іншого, у якого ми тоді, на наше щастя, не вірили. Тож ця оповідь скоріше про

---

¹ Ідеться про парк Клапам-Коммон.

ненависть, ніж про кохання, і якщо я скажу щось добре про це подружжя, то мені можна повірити. Пишу наперекір своїй упередженості, бо гордість професіонала спонукує мене віддавати перевагу майже правді перед майже ненавистю.

Дивно, що такого вечора Генрі вибрався надвір. Він любив вигóду, та й, зрештою, вдома в нього була Сара (принаймні я так вважав). Я сприймаю комфорт як невчасний і недоречний спогад: самотня людина воліє дискомфорт. Мені було занадто вигідно навіть у своїй кімнатці — водночас спальні та вітальні, захищений рештками чужих меблів, яку я винаймав на краю гіршої, південної частини Коммону. Ото я й подумав, чи не варто вийти на прогулянку під дощем і десь випити чарку. Квартирант на третьому поверсі приймав гостей, маленький передпокій був повен капелюхів та плащів, і я помилково взяв чужу парасольку, а відтак зачинив за собою двері з вітражем і обережно зійшов додолу сходами, ушкодженими 1944 року вибухом і досі не полагодженими. Була причина запам'ятати, що під час цього бомбардування міцне бридке вікторіанське скло витримало удар, як витримали б і наші діди.

Вийшовши в місто, я зразу ж відчув, що парасолька чужа. У ній була дірка, і вода затікала за комір мого макінтоша. Тут я побачив Генрі. Мені легко вдалося б уникнути зустрічі: він не мав парасольки й майже осліп від дощу, це було видно у світлі ліхтаря. Чорні безлисті дерева не могли вберегти від зливи; вони стояли, як потрощені водогінні труби. Вода стікала струменями з крис його цупкого темного капелюха на чорне чиновницьке пальто. Узяти й проминути Майлза — він би мене не помітив. Для певності можна було б зійти на крок-два з тротуару. Але я таки озвався:

— Генрі, я насилу тебе впізнав.

Його очі зблисли так, наче ми віддавна щирі друзі.

— О, це ж Бендрікс, — сердечно відповів Майлз, хоча будь-хто розсудив би, що це він має ненавидіти мене, а не навпаки.

— Що ти тут робиш у таку негоду? — спитав я. Є люди, яких нам нестримно кортить подразнити. Передусім таких, що наділені не властивими нам чеснотами.

— Ет, захотілося трохи подихати свіжим повітрям, — ухильно мовив він, вчасно встигнувши притримати капелюха, якого мало не зірвав із голови й не поніс на північ раптовий шквал.

— Як там Сара? — поцікавився я, бо було б дивно, якби не зробив цього. Ніщо не потішило б мене більше, ніж новина, що ця жінка нещасна, хвора й умирає. Тоді я гадав, що мені полегшає від її страждання, що смерть Сари визволить мене. Інакше я й не міг гадати, опинившись у такому ганебному становищі. Мені здавалося, що якби вона померла, то я зміг би навіть полюбити бідолашного дурника Генрі.

— Цього вечора вона кудись подалася, — відказав Майлз і цими словами знову розбудив чортика в моїй голові. Пригадалися ті дні, коли він так само відказував іншим цікавим людям, а тимчасом тільки я знав, куди поділася Сара.

— Може, хильнемо? — спитав я, і Генрі, на подив, рушив разом зі мною. Раніше ми випивали тільки в нього вдома.

— Давненько ти в нас не бував, Бендріксе, — сказав він. Чомусь я належу до людей, яких усі знають тільки на прізвище. Якби йшлося лише про звичку моїх приятелів звертатися не по імені, то мене можна було б взагалі не хрестити, та ще й таким претензійним іменем — Моріс, яке мені дали вельми освічені батьки.

— Давно.

— Мабуть, більш як рік тому.

— Востаннє це було в червні сорок четвертого.

— Ого, скільки часу збігло.

«Дурню, — подумав я, — і тебе не дивує, що я не гостював аж півтора року».

Між нашими житлами — менш ніж п'ятсот ярдів рівного моріжка. Невже Генрі ні разу не спитав: «Саро, як поживає Бендрікс? Може б, нам запросити Бендрікса в гості?» Невже її відповіді не видавалися йому... дивними, ухильними, підозрілими? Я зник їм із очей, немовби камінь у ставку. Либонь, брижі на воді непокоїли Сару якийсь тиждень чи місяць, а Генрі нічого не бачив у своїх шорах. Я ненавидів ці шори ще тоді, коли користав із них і знав, що й інші чоловіки теж можуть користати.

— Може, Сара пішла в кіно? — поцікавився я.

— Ні, туди вона майже ніколи не ходить.

— Колись ходила.

Бар «Герб Понтефракта» був ще прикрашений різдвяними паперовими дзвіночками та серпантинном — рожевими й помаранчевими рештками комерційної гулянки. Молода господиня, спершись пишними грудьми на шинквас, презирливо споглядала клієнтів.

— Гарно тут, — зауважив Генрі, хоча вважав інакше, сором'язливо й заклопотано розглядаючись, де б повісити капелюха. Скидалося, що найближчий духом до цього бару заклад, у якому бував Майлз, — це ресторан-котлетна на Нортамберленд-авеню, де він споживав ленч із колегами з міністерства.

— Що замовиш?

— Я б не проти віскі.

— Я теж. Але доведеться задовольнитися ромом.

Ми сиділи за столиком і крутили в руках скляночки. Мені, як завжди, майже нічого було сказати Майлзові.

Навряд чи я завдав би собі клопоту познайомитися з ним і Сарою, якби 1939 року не почав писати роман, головним героєм якого був високопоставлений чиновник. Одного разу, дискутуючи з Волтером Безантом, Генрі Джеймс сказав, що молодій, доволі талановитій жінці досить пройтися під вікнами гвардійської гарнізонної їдальні й заглянути туди, щоб написати роман про військову бригаду. Натомість я гадаю, що на певній стадії роботи над книжкою ця письменниця вважала б за потрібне переспатися з гвардійцем — хоча б для того, щоб з'ясувати подробиці. Я не те що пішов з Генрі до ліжка, але владнав майже таку саму корисну справу — першого ж вечора повів Сару до ресторану, твердо й холодно постановивши розвідати, про що думає чиновникова дружина. Вона не знала, що в мене на меті. Очевидно, гадала, що я щиро цікавлюся її подружнім життям. Мабуть, звідти й взялася її симпатія до мене. Я розпитував, коли Генрі снідає і як їздить на службу — у метро, автобусі чи на таксі; чи приносить додому роботу, чи є в нього портфель із королівським гербом. Наша приязнь розквітала в промінні мого зацікавлення. Сара була дуже рада, що хтось сприймає всерйоз її чоловіка. Генрі був значний і поважний, як ото слон завдяки розмірам свого стійла. Є різновиди поважності, безнадійно приречені на несерйозне ставлення до них. Він обіймав важливу посаду заступника секретаря в міністерстві пенсій, а згодом — у міністерстві внутрішньої безпеки. «Внутрішня безпека» — я насміхався з цих слів у миті, коли ненавидів цю жінку так, що хапався за будь-що, аби тільки заподіяти їй біль... Настав час, коли я навмисно сказав їй, що Генрі потрібен мені тільки як прообраз смішного, комічного персонажа в книжці. Саме тоді Сарі почав не подобатися мій роман. Вона була напрочуд віддана чоловікові — цього не заперечиш; і в лиху годину, коли мене путав

біс, я сердився навіть на невинного Генрі й придумував дуже вже брудні епізоди, які нізащо не втулиш у текст...

Одного разу Сара провела в мене всю ніч (я нетерпляче чекав цього, як письменник чекає останнього слова в книжці), і моє випадкове слово зіпсувало настрої того, що цілими годинами видавалось ідеальним коханням. Близько другої ночі я, ображений, заснув, о третій прокинувся й розбудив Сару, поклавши їй руку на плече. Напевно, я хотів усе залагодити, аж тут моя жертва повернула до мене обличчя, заспане й вродливе, повне довіри. Вона забула сварку, і навіть у цьому я знайшов причину сердитися. Які ж збочені ми, люди, а ще кажуть, що нас створив Всевишній! Мені важко уявити Бога, не простого, як математичне рівняння, і не прозорого, як повітря. «Оце лежу й обмірковую п'ятий розділ, — озвався я. — Чи жує Генрі каву, щоб приємно пахло з рота перед важливим засіданням?» Вона похитала головою й тихо заплакала, а я, звичайно, вдав, що не розумію, у чому річ. Мовляв, це ж звичайне запитання, я цікавлюся своїм літературним героєм і не хотів сказати нічого поганого про Генрі. Таж найпорядніші люди жують кавові зерна... У такому дусі я вів далі. Поплакавши трохи, Сара заснула. Любила поспати, і навіть цю рису я сприймав як додаткову образу.

Швидко випивши ром, Генрі блукав невеселим оком по рожевих і помаранчевих стрічках.

— Чи гарно ви відсвяткували Різдво? — спитав я.

— Гарно. Дуже мило.

— Вдома?

Генрі подивився на мене так, ніби здивувався з того, як я наголосив це слово.

— Вдома? — перепитав він. — Так, звичайно.

— Чи добре почувається Сара?

— Так.

— Ще вип'єш рому?

— Тепер моя черга замовити.

Поки він замовляв, я пішов до вбиральні. На стінах були набазграні написи: «Щоб дідько вхопив тебе, хазяїна, і твою цицькату жінку!» «Усім звідникам і повіям — щасливої гонореї та веселого сифілісу!»

Я скоренько повернувся до підбадьорливого серпантину й подзенькування склянок. Іноді я надто вже чітко бачу своє відображення в інших людях, а тому непокоюсь і дуже хочу вірити у святих, у їхні похвальні чесноти.

Я повторив написане Майлзові. Хотів його шокувати й здивувався, почувши спокійну відповідь.

— Ці ревнощі — жахлива річ.

— Маєш на увазі напис про цицькату жінку?

— Обидва написи. Коли ти нещасливий, то зазриш на чуже щастя.

Я ніяк не сподівався, що Генрі може такого навчитися в міністерстві. Ось і знову в цій фразі з мого пера стікає гіркота. Яка ж занудна й мертвотна ця гіркота! Якби я міг, писав би з любов'ю. А якби міг так писати, то був би іншим і не втратив би кохання. Але раптом над блискучими плитками столика щось зачепило мене — не любов, а тільки співчуття до товариша в нещасті.

— Почуваєшся нещасливим? — спитав я Генрі.

— Бендріксе, я дуже тривожуся.

— Скажи, у чому річ.

Мабуть, це ром розв'язав йому язика. А може, Генрі тямив, що я про нього чимало знаю? Сара була йому віддана, але в таких стосунках, як наші, мимоволі щось та й довідаєшся... Я знав, що зліва від пупа в нього родимка, бо якось про неї Сарі нагадала моя родима пляма. Знав, що Генрі короткозорий, але при чужих людях не носить окулярів (а я таки був чужий, якщо ніколи не бачив його в окулярах). Знав, що він звик чаювати о десятій. Знав

навіть, як він спить. Може, він усвідомлював це і вважав, що зайвий факт нічого не змінить у наших взаєминах?

— Мене тривожить Сара, — сказав він.

Двері відчинились, і проти світла стало видно, як періщить дощ. Якийсь веселий коротун заскочив до бару й вигукнув: «Пийте здорові!», але ніхто йому не відповів.

— Вона хворіє? — спитав я. — Здається, ти сказав...

— Ні, не хворіє. Напевно, ні.

Генрі понуро розглянувся. Еге ж, це не його середовище. Я зауважив, що в нього набігли кров'ю білки. Видно, дуже зрідка він надівав окуляри — адже чужих людей завжди чимало. А може, очі почервоніли від плачу.

— Бендріксе, тут я не можу побалакати з тобою, — сказав він так, ніби здавна був рад побалакати будь-де. — Ходімо до мене.

— А чи не повернулася вже Сара?

— Гадаю, ні.

Я розрахувався за спиртне й тим знову прикро вразив Генрі, який не любив діставати щось на дурничку. У таксі він завжди тримав наготові гроші в жмені, тоді як попутники шпорталися в кишнях.

Вулиці й досі заливав дощ, але до Майлзової домівки було недалеко. Відімкнувши двері під вікном у стилі часів королеви Анни, він гукнув: «Саро! Саро!» Я чекав відповіді й боявся її, але ніхто не обізвався.

— Вона ще не вдома, — сказав Генрі. — Зайдімо до кабінету.

Мені досі не доводилося бувати тут, у його робочій кімнаті. Як приятель Сари, я бачився з Генрі тільки в її безладно обставленій вітальні, де все було не гармонійне, не систематичне й не плановане, усе належало теперішньому часу, бо ніщо не могло залишатись як пам'ятка по колишньому смаку чи почутті. Усе було в живому вжитку, натомість тут, у кабінеті, усе мені видавалося

майже недоторканим. Навряд чи хтось гортав багатотомник Едварда Гіббона, а зібрання творів Вальтера Скотта, либонь, стояло тут тільки через те, що колись належало Майлзовому батькові, як і маленька бронзова копія «Дискобола». Ось у цій невживаній кімнаті Генрі почувався найщасливішим лише тому, що це була його власність. І я подумав — заздро й гірко: якщо хтось незаперечно володіє якоюсь річчю, то не відчуває потреби користуватися нею.

— Віскі? — спитав господар оселі. Згадавши його очі, я задумався над тим, чи не випиває він більше, ніж було колись. Ще б пак, адже он як щедро налив подвійні порції.

— Що тебе непокоїть, Генрі?

Я давно облишив писати роман про високопоставленого чиновника й уже не потребував прототипа.

— Сара, — відповів він.

Чи злякався б я, якби він це сказав саме таким тоном два роки тому? Ні, зрадив би, бо страшенно втопився від обману. Я був би радий відкритій боротьбі хоча б тому, що міг би сподіватися хоч на невеликий, але таки шанс перемогти, хай тільки Генрі припустить якусь тактичну помилку. Ніколи в житті я не прагнув перемоги так палко, як тоді. Це прагнення було ще сильніше, ніж мрія написати добру книжку.

Глянувши на мене почервонілими очима, Генрі додав:

— Я боюся, Бендріксе.

Я вже не міг зверхньо ставитися до цього чоловіка. Він теж став випускником школи страждання, і я вперше подумав про нього як про рівню. Пригадую, на столі Генрі стояла в рамці з хрещатими різками стара брунатна фотографія його батька. Мені впало в око, що той дуже схожий на сина того самого віку — сорока з гаком років — і водночас дуже не схожий. Відмінність полягала

не у вусах — відчувалося, що батько по-вікторіанському самовпевнений, завжди і всюди почувається як вдома, знає всі входи й виходи в цьому світі. І раптом я знову пройнявся теплим чуттям побратимства. Генрі припав мені до душі ближче, ніж його батько — чиновник міністерства фінансів. Удвох ми були товариші у відчуженні.

— Чого ж ти боїшся, Генрі?

Наче від поштовху в плечі, він із розмаху сів у крісло й гидливо проказав:

— Бендріксе, я завжди гадав, що найгірша річ... найпаскудніша, на яку тільки зважиться людина...

Колись я, напевно, сидів би як на голках, а нині... Який чудний і безмежно нудний оцей погідний спокій невинності!

— Ти ж знаєш, що мені можна довіритися, — запевнив я, припустивши, що в Сарі міг залишитися лист від мене, один із кількох. Це професійний ризик літератора. Жінки схильні перебільшувати значимість своїх коханців і навіть не можуть уявити розчарування, якого зазнають у день, коли надто вже відвертий лист опиниться в рубриці «Цікаве» каталогу автографів ціною п'ять шилінгів.

— Ось подивися, — сказав Генрі, простягнувши листа, написаного не моїм почерком. — Прочитай, ну ж бо.

Якийсь приятель написав йому: «Чоловікові, якому Ти хочеш допомогти, я б порадив звернутися до Савіджа, на адресу Віго-стріт, 159. Я пересвідчився, що він кваліфікований і тактовний, а його підлеглі не такі обридливі, як інші».

— Не розумію, Генрі.

— Я написав цьому приятелеві, що один знайомий розпитував мене про приватні детективні агенції. Це жахливо, Бендріксе. Напевно, він розкусив, у чому річ.

— Ти справді маєш намір...

— Я ще не брався до цієї справи, але ось на столі лежить лист і нагадує про себе... Дурня, правда? Довіряю Сарі й знаю, що вона його не прочитає, хоч заходить сюди десять разів щодня. Я навіть не сховав цього листа в шухляду. Однак не можу вірити... Зараз вона на прогулянці. На «прогулянці», Бендріксе.

Дощ промочив його пальто наскрізь, тож Генрі тепер сушив руб рукава піджака проти полум'я в газовому каміні.

— Співчуваю тобі.

— Ти завжди був їй щирим приятелем, Бендріксе. Кажуть, чоловік останній з ліку дізнається, чим дихає його жінка... Побачивши тебе сьогодні в Коммоні, я ось що подумав: якщо ти вислухаєш цю історію й висмієш мене, то я зможу спалити листа.

Він сидів, виставивши мокрий рукав і відвівши від мене очі. Мені було геть не до сміху, але я б засміявся, якби зумів.

— Це не така справа, — розсудив я, — з якої можна було б посміятися, хай навіть вона видається чудною...

— Вона справді чудна. А ти таки вважаєш мене дурнем, хіба ні? — нетерпляче спитав Генрі.

Тільки що я був би рад змусити себе до сміху, а тепер, коли досить лише збрехати, повернулися колишні ревнощі. Невже подружжя стає аж таким цільним одним тілом, що, ненавидячи жінку, мусиш заодно ненавидіти й чоловіка? Останнє запитання в нашій розмові навело на гадку те, як легко було обманювати Генрі. Аж так легко, що він видавався мені підсобником у жінчиних зрадах. Таким самим підсобником — ось тільки в крадіжці — стає той, хто залишає гроші на столі в готельному номері. Я ненавидів Майлза за те саме, що колись допомагало мені сходитися з його жінкою.

Рукав піджака парував. Досі не глянувши на мене, Генрі повторив:

— Звичайно ж. Я цілком певен, що ти маєш мене за дурника.

Тут замість мене виступив чортяка.

— Ні, Генрі, це не так.

— Тобто ти справді гадаєш, що таке... можливе?

— Природна річ. Сара — це тільки жінка.

— А я завжди вважав, що ти її щирий приятель, — обурився він, ніби це я написав листа.

— Це вже тобі судити. Ти ж знаєш її набагато краще, ніж я.

— Так. У певному розумінні, — понуро відказав Генрі. Я здогадувався, що він думає якраз про те розуміння, у якому я знав її найкраще.

— Ти спитав, Генрі, чи не вважаю я тебе дурнем. Я відповів, маючи на увазі, що твоя думка як така зовсім не дурна. А проти Сари я нічого не сказав.

— Я це розумію, Бендріксе. Пробач. Останнім часом мені не спиться. Ото прокидаюся вночі й міркую, що робити з тим клятим листом.

— Спали його.

— Якби ж то я міг...

Генрі й далі тримав у руках цю цидулку, і я вже подумав був, що він таки спалить її.

— Або піди до містера Савіджа, — сказав я.

— Я ж не зможу вдавати перед ним, що ми з Сарою не подружжя. Уяви, Бендріксе, як воно — сидіти в кріслі, де сиділи інші ревниві чоловіки, і розповідати те саме, що й вони... А чи є там така приймальня, щоб ми бачили один одного, поки триває залагодження справи?

«Дивно, — подумав я, — хтось міг би й повірити, що Генрі наділений багатою уявою». Чуття переваги тануло, й у мені знову прокинулося бажання докучати Генрі.

— А чому б не піти мені? — спитав я.

— Тобі?

Якусь мить я роздумував, чи не задалеко зайшов і чи не запідозрить лихого навіть легковірний Генрі.

— Так, — підтвердив я, бавлячись із небезпекою. Зрештою, що за біда, коли він навіть і дізнається про щось у минулому? Це тільки на користь вийде, принаймні навчить його краще пильнувати жінку. — Я міг би прикинутися ревним коханцем, — повів я далі. — Він більш вартий шани й не такий смішний, як ревний чоловік. Література підтримує таких кавалерів-героїв. Зражені коханці — це не комічні, а трагічні постаті. Згадай-но Троїла. Моєму самолюбству не зашкодить розмова з містером Савіджем.

Рукав висох, але Генрі й далі тримав його біля вогню. Тканина затлілася.

— Ти справді зробив би це для мене? — спитав він. Його очі зайшли сльозами. Видно, Генрі не сподівався такого шляхетного вияву дружби й вважав, що не заслуговує на нього.

— Авжеж. У тебе рукав горить.

Він глянув на рукав, як на чужу річ.

— Щось неймовірне, — сказав він. — Сам не знаю, що це я надумав. Спершу розповідаю тобі, а тоді питаю... про це. Не годиться шпигувати за жінкою з допомогою приятеля. Тим більше коли він має прикинутися її коханцем.

— Так, — відповів я. — Не годиться також зраджувати жінку чи чоловіка, красти й дезертирувати з поля бою, але ж люди весь час це роблять. Це складник сучасного життя. Я сам не раз таке робив.

— Добрий з тебе чоловік, — мовив Генрі. — Усе, чого я потребував, — це побалакати з кимсь розсудливим, щоб прояснилося в голові.

Він таки встромив листа в полум'я, а коли останній чорний клаптик впав у попільницю, я сказав:

— Детектив зветься Савідж, його адреса — Віго-стрит, 159 чи 169.

— Забудь усе, що я тобі розповів, — відказав Генрі. — Це безглуздя. Цими днями мені дуже болить голова. Піду до лікаря.

— Двері грюкнули, — зауважив я. — Сара прийшла.

— Це, напевно, служниця, — заперечив Генрі. — Вона була в кіно.

— Ні, це хода Сарі.

Майлз підійшов до дверей, відчинив їх, і на його обличчі автоматично з'явився безглуздий вираз ніжності й сердечності. Мене завжди дратувала ця механічна реакція на Сару, бо ж нічого не означала. Навіть закоханий не зможе завжди щиро тішитися приходом жінки, а я вірив на слово Сарі, що вони з чоловіком ніколи не кохали одне одного. У мене, як гадаю, було набагато природніше й щиріше привітання, приправлене недовірою та ненавистю. Принаймні я сприймав Сару як повноправну особу, а не як частину домашньої обстави, не як порцелянову статуетку, що з нею треба обережно поводитися.

— Са-ро! Са-ро! — нестерпно фальшивим голосом гукнув він, розбиваючи слова на склади.

Які слова мені вибрати, щоб хтось чужий так виразно уявив цю жінку, щоб аж побачив, як вона зупинилась у передпокої, біля сходів, і обернулася до нас? Я ж навіть своїх літературних героїв міг описати тільки їхніми вчинками. Мені завжди здавалося, що читачеві треба дати волю уявляти персонажів, як собі захоче. Не варто йому постачати готові ілюстрації. І ось мене підвела моя-таки письменницька техніка. Я ж не хочу, щоб на місце Сарі підставляли іншу жінку. Треба, щоб читачі бачили її широкий лоб, енергійно окреслені

вуста на виразному обличчі, а тимчасом усе, що я спромігся зобразити, — це неозначена постать у мокрому макінтоші, яка повертає голову й озивається: «Я чую тебе, Генрі», — а тоді: «Ти?» Вона завжди називала мене «ти». «Це ти?» — по телефону. «Ти можеш?», «Ти хочеш?», «Ти зробиш?» — а я, дурень, не раз по кілька хвилин ходив під враженням, що на світі є тільки одне «ти» — моя особа.

— Приємно тебе побачити, — сказав я. У мене якраз був один із нападів ненависті. — Ходила прогулятися?

— Так.

— Сьогодні ж паскудна погода, — осудливо кинув я, а Генрі додав, нібито турботливо:

— Ти промокла до нитки, Саро. Колись таки помреш від застуди.

У розмові банальна фраза з її народною мудрістю може часом забриніти ноткою фатуму. Та якби ми й знали, що Генрі сказав правду, то навряд чи хтось із нас щиро занепокоївся б тим, що Сара пробилася крізь наше роздратування, підозрілість і ненависть.

РОЗДІЛ 2

Не знаю, скільки днів минуло. Повернувся давній неспокій, а в такому запамороченні рахувати дні не легше, ніж сліпому пильнувати за змінами освітлення. Чи то на сьомий день, чи то на двадцять перший я вирішив, що мені робити. Тепер, по трьох роках, туманно пригадую, як я сторожував на краю Коммону, видивлявся на оселю Майлзів здалеку — з берега ставка чи з-під портика церкви XVIII століття, сподіваючись, що двері відчиняться й зійде Сара добре помитими сходами, не пошкодженими бомбардуванням. Даремно сподівався. Погода змінилася — удень не дощило, уночі

приморожувало, а двері дому, як та стрілка зіпсованого барометра, ані ворухнулись. Ніхто з них не виходив. Ні разу мені не стрівся Генрі. Мабуть, соромився того, що розповів мені, він-бо дуже зважає на традиції та умовності. Пишу останні слова, іронічно усміхаючись, хоч сам, щойно загляну вглиб себе, знаходжу тільки пошану й довіру до таких людей, чимось подібних до мирних сіл, які побачиш із вікна автомашини на шосе. Стільки спокою й відпочинку обіцяють ці стріхи й кам'яні стіни...

Пам'ятаю, у ті понурі дні чи тижні мені часто снилася Сара. Інколи я прокидався з болем, інколи з радістю. Коли думати про жінку весь день, не варто снити про неї вночі. Я пробував писати, але книжка не вдавалася; щодня виконував свою норму — п'ятсот слів, та персонажі ніяк не оживали. Ось такою великою мірою на роботу літератора впливає поверховість прожитих днів. Можеш заповнити весь час купівлею в крамницях, клопотом із податковою декларацією, принагідними балачками, а потік підсвідомості тече собі без змін, замість тебе вирішуючи твої проблеми й складаючи плани. Сидиш за столом, спустошений та пригнічений, — і враз бозна-звідки приходять слова, бозна-як виходять із глухого кута повороти сюжету. Допоміжну роботу виконано, коли ти спав, щось купував, з кимсь балакав. Однак підозрілість, ненависть і прагнення руйнувати залягають глибше, ніж думки про книжку, і підсвідомість впливає передусім на ці чуття. Ось так одного ранку я прокинувся, твердо знаючи, наче постановив це звечора, що нині піду до містера Савіджа.

Чудний це набір — кілька професій, які вимагають довіри людей. Той довіряється адвокатові, той — лікареві, а той, якщо він католик, — священникові. Сьогодні

я додав до цього переліку ще й приватного детектива. Хибним виявилось уявлення Генрі про самого себе під пильним оком інших клієнтів. Тут було дві приймальні, і мене провели в одну з них. Навряд чи можна було сподіватися, що в цій конторі на Віго-стріт душок плісняви в передпокої, характерний для адвокатського бюро, поєднається зі світським духом журналів, характерних для приймальні зубного лікаря. На столі лежали «Гарперз базар», «Лайф» і французькі журнали мод, а чоловік, що привів мене сюди, був трохи понад міру гречний та елегантний. Підсунувши для мене стільця до каміна, він дуже обережно зачинив двері, і я почувся пацієнтом. Таким я й був — серйозно хворим, що потребував хваленої шокової терапії, аби вилікуватися від ревнощів.

Першою рисою образу містера Савіджа, що привернула мою увагу, була краватка — мабуть, відзнака якогось товариства однокашників. Другою — гладенько поголена й притрушена пудрою шкіра. Третьою рисою став лоб, що випинався з решток білявого волосся і яснів розумінням, співчуттям та готовністю прислужитися. Здоровкаючись, детектив якимось дивно крутнув мені пальці. Мабуть, він масон. Якби я теж так крутнув, то, гадаю, міг би заробити знижку.

— Містере Бендрікс? — обізвався він. — Сядьте. Гадаю, у цьому кріслі вам буде найкомфортніше.

Поплескавши подушку крісла, він, повен турботи, стояв біля мене, поки я всідався. А тоді сів на стільці поряд крісла, наче мав пощупати мені пульс.

— Розкажіть мені все своїми словами, — сказав він.

Годі й уявити, чіми ще словами я міг би послужитися. Я збентежився й засмутився, таж не по співчуття прийшов сюди, а по дієву допомогу, якщо кишенька дозволить заплатити за неї.

— Скільки ви берете за стеження? — спитав я.

Містер Савідж делікатно погладив свою смугасту краватку.

— Не хвилюйтеся, містере Бендрікс, — відповів він. — За таку вступну співбесіду я беру три гінеї, але якщо ви не захочете провадити справу далі, то нічого не візьму, жодного пенні. Знаєте, найкраща реклама — це вдоволений клієнт.

Цю заявлену фразу він увіткнув у розмову, як термометр. Напевно, у подібних ситуаціях ми всі поводи-мося подібно і вживаємо одні й ті самі слова.

— Ця справа дуже проста, — сказав я. І роздратував-ся, відчувши, що він уже все знає, хоча я ще нічого не повідомив. Ніщо з почутого від мене зовсім не здивує цього детектива. Усе викрите не відрізнятиметься від того, що він викрив десятки разів уже цього року. Навіть лікаря часом може спантеличити пацієнт, але містер Савідж спеціалізується тільки на одній хворобі й знає кожний її симптом.

— Можете не квапитися, містере Бендрікс, — з нудотною м'якістю відповів детектив.

Я зніяковів, як і всі його клієнти.

— Справді, нема про що говорити далі, — буркнув я.

— Розмова — це вже моя справа, — сказав він. — Передайте мені загальний настрій, атмосферу. Припускаю, йдеться про місіс Бендрікс?

— Не зовсім.

— Ага. То в неї інше прізвище?

— Ви неправильно зрозуміли. Це дружина одного мого приятеля.

— І він вас послав сюди?

— Ні.

— Може, у вас із цією дамою... близькі стосунки?

— Ні. Від 1944 року я бачив її тільки один раз.

— Вибачте, я не зовсім зрозумів. Ви сказали, що справа полягає в стеженні.

До цієї миті я не усвідомлював, як дратує мене цей нишпорка.

— Невже не можна так довго любити чи ненавидіти?! — зірвався я. — Не впадайте в оману. Я один із ваших ревливих клієнтів. Нічим від них не відрізняюся, хіба що відстрочкою.

Містер Савідж поклав руку мені на рукав, наче вередливий дитині.

— Ревнувати не соромно, містере Бендрікс. Я шаную ревності як ознаку справжнього кохання. А щодо дами, про яку ми говоримо... Ви маєте підстави припустити, що вона... з кимсь зійшлася?

— Це її чоловік так припускає. Вважає, що вона з кимсь зустрічається. Вона обманує, пояснюючи, де була й що робила. Вона має... таємниці.

— Ага, таємниці.

— Цілком можливо, що все це дурниці.

— Містере Бендрікс, мій багаторічний досвід каже, що це далеко не дурниці.

Містер Савідж, очевидно вважаючи, що переконав мене провадити лікування далі, повернувся до стола й узявся писати. Прізвище. Ім'я. Адреса. Заняття чоловіка. Звівши олівця над блокнотом, він запитав:

— Чи знає містер Майлз про нашу розмову?

— Ні.

— Чи може наш співробітник показуватися на очі містерові Майлзу?

— Звичайно ні.

— Це ускладнює справу.

— Може, я згодом покажу йому ваші звіти. Не знаю.

— Ознайомте мене, будь ласка, з подробицями цього дому. Чи є там служниця?

— Так.

— Якого віку?

— Мабуть, років тридцять вісім.

— Чи є в неї кавалери?

— Не знаю. Імені її бабусі теж не знаю.

Містер Савідж поблажливо усміхнувся. Я вже подумав був, що він підійде до мене й знову поплеще по рукаві.

— Бачу, містере Бендрікс, що ви не маєте досвіду у справах слідства. Служниця дуже важлива. Вона могла б чимало розповісти про звички своєї господині... якби захотіла. Ви б здивувалися, дізнавшись, як багато всіляких дрібниць потрібно для найпростішої справи.

Цього ранку він довів своє твердження, покривши цілі сторінки дрібним неохайним письмом. Раптом він поставив запитання не по суті справи:

— Ви не будете проти, якщо в разі потреби мій підлеглий зайде до вас?

Я відповів, що не проти, але тут же почувся так, ніби добровільно впускаю щось заразливе у свою кімнату, і додав:

— Я б волів обійтися без цього...

— Звісно. Звісно ж. Розумію.

Гадаю, він справді все зрозумів. Я міг би сказати, що вже сама присутність цього підлеглого осідатиме пилом на меблях і сажею на книжках, і містер Савідж не здивувався б і не образився. Я дуже люблю писати на чистому лінійованому папері. Досить однієї плямки жиру чи ляпки чаю на аркуші — і він уже не годиться для роботи. Раптом мені стукнула в голову химерна думка: якщо приходитиме той бридкий непроханий гість, то доведеться замкнути весь папір у шухляді.

— Добре було б, якби він мене хоч попереджував, — сказав я.

— Так, звичайно, але це не завжди можливо. Яка у вас адреса, пане Бендрікс? Телефонний номер?

— У нас із господинею спарені телефони.

— Усі мої люди працюють дуже обережно. Хочете, щоб вам звітувалися щотижня, чи досить буде одного підсумкового звіту — насамкінець?

— Щотижня. Це може тягтися без кінця. Можливо, і не буде чого підсумовувати.

— А чи часто під час ваших візитів до лікаря виявлялося, що з вашим здоров'ям усе гаразд? Знаєте, якщо хтось відчуває потребу в нашій допомозі, то це зазвичай означає, що є матеріал для звіту.

Гадаю, що мені таки поталанило мати справу з містером Савіджем. Його рекомендували як менш обридливого, ніж інші детективи, проте я зразу зауважив його бридку самовпевненість. Зрештою, якщо добре подумати, то це взагалі не зовсім порядна робота — висліджувати невинних людей. Таж закохані завжди невинні, хіба ні? Вони не коять злочинів і цілком певні, що не роблять нічого злого. На їхніх устах завжди наготові давня банальна фраза «аби тільки нікому не нашкодити, хіба що собі», а кохання, звісно ж, виправдовує все. Так їм здається, так здавалося й мені в ті часи, коли я кохав.

Коли пішла мова про ціну послуг, містер Савідж несподівано виявився поміркованим: три гінеї за день і видатки — «звичайно ж, із вашого схвалення». Він пояснив, що це за видатки: «чашка-дві кави, знаєте, а часом доводиться погостювати когось спиртним».

Я плоско пожартував, що не схвалюю спиртного, але детектив не знайшов ані крихти гумору в цьому жарті.

— Був випадок, — наголосив він, — коли слідство, яке тривало місяць, врятувала скляночка подвійного віскі. Почастунок у слушний час. То було найдешевше віскі з усіх тих, за які будь-коли розраховувався мій клієнт.

Детектив сказав, що деякі його клієнти вимагають щоденного звіту про видатки, але я відповів, що мені досить щотижневого.

Усе розвивалось у жвавому темпі — до того часу, коли я вийшов на Віго-стрит, Савідж встиг майже переконати мене, що такі бесіди рано чи пізно бувають у всіх чоловіків.

РОЗДІЛ 3

Пам'ятаю, містер Савідж сказав: «Якщо знайдеться щось стосовне до нашої справи, дайте мені знати». Детектив, як і письменник, має спершу зібрати тривіальний матеріал, а тоді підібрати ключ. Але як важко вибрати найважливіше й вивільнити справді істотне! На нас тисне зовнішній світ, немов тягар у середньовічному пристрої для катування. Тепер, коли я беруся писати свою власну історію, залишається та сама проблема, тільки ще гірша — набралася така безліч фактів, що якихось інших і придумувати не треба. Як же мені виокремити людську постать від переобтяженого місця дії — від щоденних газет, щоденних обідів, торохтливого потоку машин до Баттерсі, прилетілих із Темзи чайок, що шукають хліба, від залитого сонцем парку, де діти пускають човники раннього літа 1939 року, одного з тих погідних довоєнних приречених літ? Цікаво, чи нині, добре поміркувавши, можна було б здогадатися, хто з гостей на вечірці, яку влаштував Генрі, згодом став коханцем Сари. Уперше ми з нею побачилися, п'ючи поганий південноафриканський херес. Кращого не було, бо в Іспанії тривала війна. Мабуть, я звернув увагу на Сару тому, що вона була щаслива. У ті роки чуття щастя вже віддавна відмирало під подихом майбутньої бурі. Щасливими бували п'яні й діти, мало хто більш.

Я вподобав Сару з перших її слів, бо вона, сказавши, що читала мої книжки, тут же облишила цю тему. Повелася зі мною як із чоловіком, а не як із літератором. Тоді мені й на думку не спало, що я міг би в неї закохатися. Передусім це була красуня, а такі жінки, особливо ж якщо вони ще й розумні, будять у мені якийсь глибоко закорінене чуття меншовартості. Не знаю, чи винайшли вже психологи комплекс легендарного короля Кофетуа¹, та я не відчував сексуального потягу, якщо з ним не поєднувалося відчуття вищості — розумової чи фізичної. Того першого вечора я зауважив передусім те, що Сара вродлива, щаслива й має звичку доторкатися співбесідника рукою так, неначе він їй дуже любий. Крім слів, сказаних мені на самому початку, з усієї нашої з Сарою розмови пам'ятаю тільки одну її фразу: «Видається мені, що ви багато кого не любите». Напевно, я гострословив на тему своїх колег-письменників. Не пам'ятаю.

Яке ж це було літо!.. Уже не назв'ю місяця, та й не пробуватиму пригадати — щоб це зробити, треба повернутися туди крізь нашарування болю. Запам'яталось, як я, перебравши цього кепського хересу, вийшов із душною, набитою людьми кімнатою й разом із Генрі прогулявся в Коммоні. Під прямовисним сонячним промінням блякла трава на моріжку. З великої відстані будинки видніли, як на вікторіанській гравюрі, — невеличкі, з чіткими обрисами й безгучні. Тільки десь здалеку долинав плач дитини. Церква XVIII століття стояла, наче іграшка, на островці трави; іграшка, яку можна залишити надворі в п'ятьмі, коли суха тривка погода. У таку годину охоче відкриваєш душу комусь чужому.

---

¹ Легендарний африканський король, який не мав потягу до жінок, аж поки, побачивши оголену жебрачку, закохався в неї так, що волів смерть, аніж нещасливе кохання. Зрештою він одружився з цією дівчиною і довго та щасливо жив з нею.

— Якими щасливими могли б ми всі бути! — сказав Генрі.

— Так.

Дуже симпатичний був мені цей чоловік, що стояв у парку, віддалік своїх гостей, зі сльозами в очах.

— Гарний у вас будинок, — зауважив я.

— Моя жінка його надибала.

Я познайомився з Генрі тиждень тому на іншій вечірці. У ті часи він служив у міністерстві пенсій, і я причепився до нього, бо збирав матеріал для книжки. За два дні Генрі надіслав мені запрошення. Згодом я дізнався, що він зробив це під натиском Сарі.

— Чи давно ви оженилися? — спитав я.

— Десять років тому.

— Маєте чарівливу дружину.

— Це моя опора, — сказав він.

Бідолашний Генрі!.. А чого це я назвав його бідолашним? Хіба в нього нема на руках козирних карт — лагідності, скромності й довірливості?

— Мушу вернутися, — мовив він. — Не можна покидати все на неї, Бендрікс, — і поклав долоню мені на руку, немовби давньому знайомому. Це він у Сарі перейняв такий жест? Чоловік і жінка взаємно уподібнюються.

Ми поверталися пліч-о-пліч, а коли відчинили двері й увійшли до передпокою, я побачив у дзеркалі, як в алькові двоє відсахуються одне від одного, ніби перервавши поцілунок. Однією з цих двох була Сара.

Я глянув на Генрі. Він чи то не зауважив, чи то злегковажив. «А якщо зауважив, — подумав я, — то який же він нещасний!»

Чи вважатиме містер Савідж цю сценку стосовною до нашої справи?.. З часом я дізнався, що Сару цілував не коханець, а один із колег Генрі на роботі, жінка якого

тиждень тому втекла зі спритним моряком. Сара познайомилася з міністерським колегою на тій самій вечірці, і навряд чи він досі становить частину місця дії, з якого мене так рішуче видалили. Любов вигасає за значно коротший час, ніж той, що минув відтоді.

Краще б мені не чіпати цього минулого, бо ось пишу про 1939 рік і відчуваю, що повертається ненависть. Очевидно, вона діє на ті самі залози, що й любов, і викликає ті самі вчинки. Якби нас не навчили, як треба розуміти історію Страстей Христових, то чи здогадалися б ми на підставі тільки вчинків, котрий із двох апостолів любив Христа: ревнивий Юда чи боягузливий Петро?

РОЗДІЛ 4

Повернувшись додому від містера Савіджа й дізнавшись від господині, що мені дзвонила місіс Майлз, я пройнявся радісним піднесенням, яке бувало, коли грюкали вхідні двері й у коридорі звучали Сарині кроки. Я став плекати марну надію, що моя остання поява в домівці Майлзів розбудила якщо й не кохання, то хоч якісь почуття, якісь спогади, а вже їх можна було б використати. Здалося, що тепер, оволодівши Сарою в постелі — нехай абияк, поспішно й брутально, — знайду спокій, вимету з голови цю жінку й нарешті я покину її, а не вона мене.

Було дивно після півторарічної перерви набирати номер «Маколі, 7753», а ще дивніше, що довелося заглянути в адресну книжку, бо я засумнівався в останній цифрі. Слухаючи гудки, я міркував, чи повернувся Генрі з міністерства, і придумував, що б то сказати, якщо відповідь він. І враз я втямив, що тепер правда не зашкодить. Брехня покинула мене, і я почувався так самотньо, наче втратив єдиного друга.

У моєму вусі забринів голос вишколеної служниці й озвучив набраний номер.

— Чи вдома місіс Майлз? — обізвався я.

— Місіс Майлз?

— Це Маколі, 7753?

— Так.

— Я хотів би поговорити з місіс Майлз.

— Ви набрали не той номер.

Служниця повісила трубку. Мені й на гадку не спало, що дрібниці теж змінюються з часом.

Заглянувши в телефонну книгу, я знайшов прізвище Майлз. Номер той самий, отже книга застаріла не менш ніж на рік. Я намірився подзвонити в довідкове бюро, але тут пролунав дзвінок. Телефонувала Сара.

— Це ти? — трохи розгубившись, спитала вона. Ніколи не називала мене ні на ім'я, ні на прізвище, а тепер, не можучи вживати давніх ласкавих прізвицьк, була ні в сих ні в тих.

— Бендрікс слухає, — відповів я.

— Це я, Сара. Тобі передали, що я дзвонила?

— Я хотів тобі зателефонувати, але мушу закінчити статтю. До речі, я, мабуть, і не знайду твого номера. Чи є він у довіднику?

— Ні, ще нема. Ми маємо інший — Маколі, 6204. Я хотіла тебе спитати...

— Слухаю.

— Нічого особливого. Я хотіла пообідати з тобою, ото й усе.

— Я дуже радий. Коли?

— Ти б не міг завтра?

— Ні. Завтра не можу. Розумієш, треба впоратися з цією статтею...

— А в середу?

— Тобі підійде четвер?

— Так, — відповіла вона, і в цьому короткому слові мені причулася нотка обманутого сподівання. Ось так наша зарозумілість і вводить нас в оману.

— Отже, чекатиму тебе в «Кафе роял» о першій.

— Дуже мило з твого боку, — сказала Сара. Відчувалося, що вона й справді так і вважає. — До четверга.

— До четверга.

Я сидів зі слухавкою в руці й уявляв ненависть потворною дурепою, якої ніхто й знати не хоче. Коли я накрутив номер, Сара, мабуть, ще не відійшла від апарата.

— Саро, — озвався я. — Можна було б і завтра. Я забув тобі щось сказати. Там же. О першій.

Я сидів, поклавши пальці на затихлий телефон. Уже мав на що нетерпляче очікувати. «Пам'ятаю, — подумав я. — Це і є надія».

РОЗДІЛ 5

Поклавши газету на столі, я вкотре вже читав одну й ту саму сторінку, аби тільки не дивитися на двері. Ненастанно входили люди, а я не хотів уподібнитися до тих, що раз у раз зводять голову й тим самим виставляють на посміх своє нетерпляче очікування. Чого ж такого ми всі очікуємо, що аж даємо по собі пізнати обмануту надію? У вечірній газеті йшлося про вбивство й парламентські суперечки на тему нормування продажу солодоців, а Сара спізнювалася вже на п'ять хвилин. Ось мені й не поталанило. Сара застала мене саме тоді, коли я глянув на годинник, і дала про себе знати голосом:

— Вибач. Я їхала автобусом. Були затори.

— На метро можна скоріше добратися, — відповів я.

— Знаю, але я не хотіла поспішати.

Вона часто пантеличила мене своєю правдивістю. Коли ми ще зустрічалися, я не раз спонукував її сказати

щось, крім голої правди: що наш роман ніколи не закінчиться, що колись ми одружимося. Я б не повірив Сарі, але мені хотілося почути такі запевнення з її вуст. Може, тільки задля того, щоб заперечувати їх — собі на втіху. Але Сара ніколи не вдавалася до гри «віриш — не віриш», зате часом зненацька роззброювала мене, мовивши щось ніжне, ласкаве й щедре... Пам'ятаю, одного разу мене пригнітило її спокійне твердження, що колись наші стосунки обірвуться, а тоді, на свою несказанну радість, я почув: «Я ніколи нікого так не кохала й не покохаю, як тебе». Еге ж, думав я, вона й сама не знає, що теж бавиться у «віриш — не віриш».

Сара сіла поряд мене й попросила склянку світлого пива.

— Я замовив столик у «Рулзі», — сказав я.

— А чи не могли б ми залишитися тут?

— Ми зазвичай туди ходили.

— Так.

Мабуть, ми поводитися неприродно, бо привернули увагу дрібного чоловічка, що сидів неподалік на софі. Я втупився йому у вічі, щоб не розглядав нас. Чоловічок із довгими вусами відвів очі — великі й полохливі, як в оленятка. Відвертаючись, він скинув ліктем склянку пива на підлогу й геть збентежився. Мені стало шкода його. Я зміркував, що він міг упізнати мене з опублікованих у пресі фотографій. Міг навіть бути одним із моїх небагатьох читачів. Поруч із ним сидів хлопчик. Як це жорстоко — принижувати батька на очах у сина! Хлопчик густо зашарівся, коли підбіг офіціант, а батько почав надто вже уклінно просити пробачення.

— Звичайно ж. Пообідаєш, де захочеш... — сказав я Сарі.

— Розумієш, — відповіла вона, — відтоді я там не бувала.

— Не по тобі був цей ресторан, правда?

— Чи часто ти до нього ходиш?

— Мені він підходить. Два-три рази на тиждень.

Рвучко звівшись, Сара сказала: «Ходімо» — і раптом закашлялась. Кашель видавався надто вже сильним, як на таке тендітне тіло. Від натуги спітнів лоб.

— Неприємна річ, — сказав я.

— Ет, дрібниця. Вибачай.

— Може, таксі?

— Волю пішки.

На лівому боці вулиці Мейден-лейн є ніша з вхідними дверима й каналізаційна решітка. Нині ми проминули їх, ані словом не перекинувшись. А після того першого обіду, коли я випитував Сару про звички Генрі й тим здобув її прихильність, саме в цьому місці по дорозі до метро я доволі незграбно поцілував її. Сам не знаю, навіщо я так повівся. Може, згадалося відображення в дзеркалі. Я ж не мав наміру залицятися до цієї жінки, навіть не гадав ще раз побачитися з нею. Надто вже вродлива була Сара, а тому й не збуджувала мене своєю гаданою доступністю.

Коли ми сіли за столик, один із старих офіціантів сказав мені:

— Віддавна ми не бачили вас тут, сер.

Я пошкодував, що збрехав Сарі.

— Тепер я обідаю нагорі, — викрутився я.

— І ви, мем, давно тут...

— Майже два роки, — відповіла вона з точністю, яка мене іноді бісила.

— Пригадую, ви завжди замовляли кухоль світлого пива.

— У вас чудова пам'ять, Альфреде, — сказала Сара, і старий засяяв. Вона завжди вміла ладити з офіціантами.

Подані страви перервали нашу нудну балачку, й уже після їди Сара пояснила причину цієї зустрічі.

— Я хотіла з тобою пообідати. Хотіла розпитати про Генрі.

— Про Генрі? — перепитав я, постаравшись, щоб у голосі не прозвучало розчарування.

— Він непокоїть мене. Яке враження справив на тебе Генрі того вечора? Чи не видавався якимсь дивним?

— Я не зауважив нічого особливого, — відповів я.

— Я хотіла попросити тебе... ох, знаю, що ти дуже зайнятий, але... чи не міг би ти час від часу бачитися з ним? Мені здається, що він почувається самотнім.

— З тобою?

— Ти ж знаєш, він мене, власне, і не помічає. Уже скільки років.

— Може, Генрі почав помічати, що тебе нема вдома?

— Останнім часом я не часто виходжу... — сказала Сара, і кашель впору перервав цю нитку розмови. Коли напад припинився, вона вже встигла обдумати свої можливі гамбітні ходи, попри те що їй не до лиця було уникати правди.

— Пишеш нову книжку? — поцікавилася Сара. Зовсім як чужа, як одна з гостей на вечірці з коктейлями. Такої репліки вона не дозволила б собі навіть у день нашого знайомства, коли ми пили південноафриканський херес.

— Аякже.

— Остання мені не дуже сподобалася.

— Саме в той час я насилу змушував себе писати...

Надходив мир...

Я міг би з таким самим успіхом сказати «відходив мир».

— А я побоювалася, що ти візьмешся до давнього задуму. Того, що страшенно мені не подобався. Багато хто з письменників-чоловіків так і зробив би.

— Одна книжка забирає в мене цілий рік часу. Надто вже важка праця задля самої тільки помсти.

— Знав би ти, за які дрібнички довелося б тобі мститися...

— Звісно, я жартую. Нам було добре разом. Ми, дорослі люди, знали, що колись усе закінчиться. А тепер, бачиш, можемо зустрітись, як приятелі, і балакати про Генрі.

Я розраховувався, ми вийшли, а за двадцять ярдів була ніша з решіткою.

— Мабуть, підеш до Странду? — спитав я, зупинившись на тротуарі.

— Ні, мені на Лестер-сквер.

— А мені на Странд.

Вона стояла в ніші, на вулиці нікого не було.

— Ось тут розпрощаюся, — сказала Сара. — Було приємно побачитися з тобою.

— Мені теж.

— Зателефонуй до мене, коли матимеш вільний час.

Намацавши ногою решітку, я рушив до ніші.

— Саро... — озвався я.

Вона швидко відвернулась, немовби хотіла подивитися, чи не надходить хтось, і впевнитися, що маємо ще час... але тут знову її взяв кашель. Скорчившись під дверима, Сара кашляла й кашляла, аж очі почервоніли. У хутряній шубці вона була подібна до тваринки, загнаної в глухий кут.

— Пробач.

— Треба лікуватися, — гірко сказав я, немовби мене обікрали.

— Це звичайний собі кашель. — Вона простягла мені руку. — До побачення... Морісе.

Ім'я прозвучало, як зневага. Я попрощався, не взявши простягнутої руки. Відійшов швидко й не обертався,

вдаючи дуже заклопотаного, радого нарешті звільнитися й піти собі. Знову почувши кашель, я пошкодував, що не маю слуху і не вмю засвистіти щось жваве, хвацьке й веселе.

РОЗДІЛ 6

Коли юнак формує свої звички працювати, йому здається, що вони триватимуть усе життя й витримають будь-яку катастрофу. Понад двадцять років я писав по п'ятсот слів за день, п'ять днів щотижня. Можу створити роман за рік, і ще залишається досить часу на те, щоб перечитати машинопис та зробити коректуру. Завжди дуже систематичний, я, виконавши норму, припиняю роботу — нехай і на половині сцени. Працюючи зранку, час від часу підраховую, скільки зроблено, і позначаю сотню за сотнею в рукописі. Друкарям не треба визначати обсяг роботи, бо на першій сторінці машинопису я вказую точне число — скажімо, 83 764. Коли я був молодий, навіть любовні пригоди не змінювали мого робочого графіка. Така пригода могла початися хіба що після ленчу, і, хоч як пізно доводилося лягати в постіль (якщо вона, звичайно, була моя власна), перед тим я неодмінно перечитував написане вранці й на тому засинав. Навіть війна не дуже мені вадила. Через свою криву ногу я потрапив не в армію, а в цивільну оборону, і там товариші на службі тільки тішилися, що мені зовсім не до вподоби спокійні ранкові чергування. Завдяки тому я набув слави заповзятливого чоловіка — геть незаслуженої, бо ж моя заповзятливість поширювалася лише на письмовий стіл, аркуш паперу та визначене число слів, що помалу й розмірено спливали з пера. Тільки Сара зуміла порушити мій накинута самому собі розпорядок. У часовому проміжку від перших денних авіаційних

нальотів аж до обстрілу ракетами «Фау-1» 1944 року всі бомбардування відбувалися за незмінним і загальним підходящим нічним графіком. Часто випадало так, що з Сарою я міг побачитися лише вранці, бо пополудні вона завжди наражалася на відвідини подруг. Отоварившись, вони хотіли побути в компанії й попліткувати до вечірньої сирени. Інколи вона приходила до мене, зайнявши дві черги, і ми кохалися між зеленярем і м'ясником.

Але й за таких умов було легко повертатися до своєї роботи. Поки людина щаслива, вона миритиметься з усяким порядком. Тільки нещастя змогло збурити мої робочі звички. Усвідомивши, що ми надто часто сваримося, що надто часто Сарі дошкуляє моя дратівливість, я збагнув, що наше кохання приречене, що воно перетворилося на любовний роман, у якого є початок і кінець. Я міг точно вказати мить, коли все почалося, а одного дня відчув, що зможу вказати годину, коли все закінчиться. Щоразу, коли Сара зачиняла за собою двері мого житла, я не міг узятися до роботи, натомість подумки відтворював те, що ми сказали одне одному, і доводив себе до гніву або каяття. І весь час я знав, що прискорюю хід подій, підганяю й виштовхую зі свого життя те єдине, що люблю. Я був щасливий, ба навіть цілком стерпний у співжитті, допоки вдавалося вмовляти самому собі, що кохання триває; отож воно й тривало. А якщо вже йому судилося вмерти, то я б волів, щоб це сталося якнайскоріш. Усе було так, неначе кохання обернулося в якесь звірятко, що потрапило в пастку й, смертельно поранене, спливає кров'ю, а я мушу заплющити очі й скрутити йому в'язи.

Увесь цей час я не міг працювати. Як я вже сказав, дуже велика частина письменницької роботи звершується у підсвідомості — у тих глибинах, де останнє слово написано раніше, ніж перше з'явиться на папері. Ми

пам'ятаємо подробиці нашого твору, і нема потреби їх придумувати. Війна не потривожила моїх глибоководних гротів, та нині для мене було щось незмірно важливіше, ніж війна і літературний твір, — кінець кохання. Я працював над цим почуттям, як над книжкою. Кожне колюче націлене слово, яке доводило Сару до сліз і зривалося з моїх уст нібито саме собою, насправді перед тим гострилося в підводних печерах. Книжка волоклася, натомість кохання, гнане натхненням, мчало до кінця.

Не дивно, що Сарі не сподобалася моя остання книжка. Весь час я писав її насилу, без переконання й без причини — крім тої, що треба якось опублікувати написане. Рецензенти сказали, що це робота вправного майстра. Атож, тільки вправність і залишилася з усього того, що було пристрастю. Я сподівався, що до наступної книжки повернеться пристрасть, що спомини про речі, знані тільки підсвідомо, розбудять приспаний запал до творчості, але весь тиждень після обіду з Сарою в «Рулзі» я взагалі не міг писати. Ось знову «я», «я» та «я», неначе ця історія про мене, а не про Сару, Генрі й, звісно, того третього, якого я ненавидів, не знаючи його, ба навіть сумніваючись, що такий взагалі є.

Я спробував попрацювати вранці — безуспішно, а за обідом випив понад міру й змарнував решту дня. Коли смерклося, я стояв біля вікна в темній кімнаті й дивився на освітлені вікна по той, північний бік плаского посутенілого Коммону. Було дуже холодно, і газове полум'я в каміні гріло лише тоді, коли я, скулившись, присувався до нього дуже близько, а тоді воно зразу ж припікало. Поодинокі снігові пластівці пропливали у світлі ліхтарів на південному боці й торкалися шибок товстими мокрими пальцями. Я не почув дзвінка. Господиня постукала у двері й повідомила: «До вас прийшов якийсь Паркіс», — ясно вказавши неозначеним

займенником на суспільне становище мого відвідувача. Я ніколи не чув такого прізвища, але сказав їй, щоби впустила цього чоловіка.

Я задумався, де саме бачив ці лагідні, вибачливі очі, ці старомодні довгі вуса, змокрілі від снігу. Заздалегідь я ввімкнув тільки настільну лампу, він підійшов до неї й, примружившись, як усі короткозорі, даремно намагався розгледіти мене в півтемряві.

— Містер Бендрікс? — спитав він.

— Так.

— Моє прізвище Паркіс, — проказав він так, ніби це мені про щось говорило, і додав: — Підлеглий містера Савіджа, сер.

— Ага, — відповів я. — Сядьте. Закуріть собі сигарету.

— О ні, сер, — заперечив він. — Тільки не на службі. Хіба що для маскуванню.

— Але ж ви зараз не на службі, хіба ні?

— У певному сенсі, сер. Мене відпустили на півгодини, щоб подати вам звіт. Містер Савідж сказав, що ви волієте щотижня бачити цей документ... з видатками.

— Чи є про що звітувати?

Я не знав, *що* мене пройняло — розчарування чи збудження.

— Картка не зовсім порожня, — самовдоволено мовив він і, видобувши з кишені хтозна-скільки папірців та конвертів, заходився шукати сам звіт.

— Ви таки сядьте, — сказав я. — Мені аж незручно.

— Як бажаєте, сер, — відповів Паркіс. Сівши, міг краще придивитися до мене. — А чи не зустрічалися ми з вами, сер?

Я вийняв перший аркушик із конверта. Це був перелік видатків, написаний дуже акуратним, як у школяра, почерком.

— Ви дуже чітко пишете, — зауважив я.

— Це мій син так пише, — пояснив Паркіс. — Навчаю його основ нашого ремесла. — І квапливо додав: — Я не довіряю синові ніяких справ, сер, можу тільки залишити його чергувати, як-от тепер.

— То він зараз чергує?

— Поки я тут звітуюся, сер.

— Скільки йому років?

— Минула дванадцятка, — сказав він так, ніби син був годинником. — Малий може принести чималу користь, і за цю роботу не треба платити, хіба що час від часу купувати йому комікси. На нього ніхто не звертає уваги. Хлопчики — це природжені нишпорки.

— Дивна робота як на дитину.

— Сер, та він же не розуміє самої суті справи. Якщо доводиться вриватись у спальню, я залишаю сина вдома.

Я взявся читати:

«18 січня. Дві вечірні газети — два пенні. Повернення додому в метро — один шилінг, вісім пенні. Кава в “Гантерзі” — два шилінги».

Паркіс уважно дивився на мене, поки я читав.

— Кав’ярня виявилася дорожчою, ніж хотілося б, — сказав він. — Я мусив зробити принаймні це найдешевше замовлення, щоб не привертати собою уваги.

«19 січня. Метро — два шилінги, чотири пенні. Пиво пляшкове — три шилінги. Коктейль — два шилінги, шість пенні. Пінта гіркого пива — один шилінг, шість пенні».

Паркіс знову перервав мені читання.

— Оце пиво трохи тяжіє мені на сумлінні, сер, бо я через необережність перекинув кухля. Це тому, що я схвилювався. Було що записати у звіт. Знаєте, часом тижнями трапляється тільки розчарування, а цього разу вже на другий день...

Звичайно, я пригадав і цього чоловічка, і його засоромленого сина. Під датою «19 січня» (з першого погляду було видно, що 18 січня записано зовсім не важливі спостереження) я прочитав: «Дана особа поїхала автобусом вулицею Пікаділлі-серкус. Видавалася схвильованою. Вулицею Ейр-стрит вона дійшла до “Кафетероля”, де її чекав якийсь чоловік. Ми з сином...»

Він не давав мені спокою.

— Зверніть увагу, сер, почерк інший. Я не доручаю синові писати, якщо йдеться про щось інтимне.

— Добре дбаєте про нього, — сказав я й знову взявся до звіту.

«Ми з сином сіли на софі, близько до цих двох. Очевидно, що дана особа і чоловік перебувають у близьких стосунках, бо поведуться одне з одним безцеремонно й ніжно. Мені здалося, що один раз вони взяли за руки під столом. У цьому я не певен, але ліва рука даної особи і права рука чоловіка опустилися під стіл, а це зазвичай означає таку дію. Після короткої інтимної розмови вони дійшли пішки до тихого й затишного ресторану, відомого відвідувачам як “Рулз”, де вибрали місце не за столиком, а за довгим столом, сіли не на стільцях, а на софі й замовили дві порції свинячих відбивних».

— Невже такі важливі ці свинячі відбивні?

— Якщо хтось часто споживає цю страву, то за такою ознакою його можна опізнати, сер.

— То ви ще не опізнали цього чоловіка?

— Читайте, сер, далі й побачите.

«Те, що вони замовили відбивні, я спостеріг, п'ючи коктейль у барі. Ні від офіціантів, ні від барменки я не зміг щось дізнатися про цього чоловіка. Хоч я ставив запитання знічев'я й недбало, усе одно вони викикали підозру, і я вирішив вийти звідти. Однак,

познайомившись із швейцаром театру “Водевіль”, я міг і далі вести спостереження за рестораном».

— Як ви познайомилися? — спитав я.

— У барі «Бедфорд гед», сер, коли ці двоє були зайняті, замовляючи відбивні. А тоді я пішов разом із ним до театру, до службового входу...

— Знаю цей будинок.

— Сер, я старався обмежити свій рапорт до найважливіших речей.

— Слушно.

Далі у звіті стояло: «Пообідавши, ці дві особи пішли разом вулицею Мейден-лейн і розійшлися біля бакалійної крамниці. Я мав враження, що вони дуже зворушені, і мені спало на думку, що, можливо, це прощання назавжди. Тоді це був би, дозволю собі так висловитися, щасливий кінець цього слідства».

Він знову перебив мені читання:

— Пробачте, чи можу я сказати щось від себе?

— Будь ласка.

— Навіть виконуючи службові обов'язки, сер, ми іноді піддаємося впливу емоцій. Мені сподобалася ця жінка... тобто дана особа.

«Я завагався, вибираючи, за ким піти — за чоловіком чи за даною особою, і вирішив, що інструкції не дозволяють вибрати перший варіант. Тому я рушив за даною особою. Вона трохи пройшла в напрямку до Чаринг-кросс-роуд і видавалася дуже схвильованою. Тоді дана особа зайшла до Національної портретної галереї й перебувала там кілька хвилин...»

— Чи є ще щось важливе?

— Ні, сер. Я думаю, що вона просто шукала, де б їй посидіти, бо потім зайшла до церкви.

— До церкви?

— До католицької, сер, на Мейден-лейн. Усе це ви знайдете у звіті. Вона не молилася. Просто сиділа.

— Ви й це знаєте?

— Певна річ, я теж там побув, сер. Спинився, не дійшовши кілька лавок до даної особи, і став навколішки, щоб видаватися ревним католиком. Можу вас запевнити, сер, дана особа не молилася. Вона католичка?

— Ні.

— Їй треба було посидіти в темноті, сер, щоб заспокоїтися.

— Може, вона мала з кимсь зустрітися?

— Ні, сер. Дана особа побула там три хвилини й ні з ким не розмовляла. Мені здалося, що вона хотіла виплакати.

— Можливо. А щодо рук ви помилилися, містере Паркіс.

— Щодо рук?

Я нахилився до лампи, щоб краще освітити своє обличчя.

— Ми з нею навіть долонями не доторкнулися.

Ось так я пожартував, а тоді мені стало жаль Паркіса. Було прикро, що нагнав страху на такого боязкого чоловіка. Він дивився на мене, розтуливши рота, наче несподівано дістав удар ножем і тепер, паралізований від болю, жде наступного удару.

— Гадаю, такі непорозуміння часто трапляються, — зауважив я. — Містер Савідж мав би нас познайомити.

— Ні, сер, — жалібно відповів Паркіс, — це я винен.

Він сидів, схиливши голову й втупившись у свого капелюха, що лежав на колінах. Я спробував його підбдьорити.

— Це дрібниці, — сказав я. — Кумедний випадок, якщо подивитися збоку.

— Але я не збоку, а всередині, сер, — відповів Паркіс. Крутячи в руках капелюха, він повів далі таким сумним і тоскним голосом, як Коммон за вікном: — Мені йдеться не про містера Савіджа. Такого чуйного й здатного зрозуміти, як містер Савідж, навряд чи знайдеш серед людей нашого фаху... Мені йдеться про сина. Він вважав мене великим героєм. — Із глибин своєї недолі Паркіс видобув вибачливу й полохливу усмішку. — Ви ж знаєте, які книжки читають його однолітки, сер. Про детектива Ніка Картера та інших...

— А навіщо вашому синові це знати?

— З дітьми треба вести чесну гру, сер, а він завжди розпитує. Він захоче дізнатися, як мені пішло зі стеженням... Це ж бо річ, якої він навчається, — стеження.

— Скажіть синові, що я міг би опізнати чоловіка, за яким стежать, — і тільки, але в тому я не зацікавлений.

— Дякую за пораду, сер, але треба на це подивитися з усіх боків. Не скажу, що я не скористаюся вашою порадою навіть перед сином. Але що він подумає, коли натрапить на вас... під час стеження?

— Навряд чи натрапить.

— Але таке може статися, сер.

— Чому б не залишити його вдома, поки триває ця справа?

— Це було б ще гірше, сер. У нього немає матері, а тепер канікули. У таку пору я завжди навчаю його нашого діла, і містер Савідж це схвалює. Та ні. Якщо вже я пошився в дурні, то мушу за це відповідати. Якби ж то він не був такий серйозний! Він бере до серця кожний мій промах. Одного разу містер Прентіс, помічник містера Савіджа, доволі шорсткий чоловік, сказав: «Знову ви впороли дурницю, Паркісе» — при моєму синові. Ось цей випадок і відкрив хлопчикові очі на мене.

Паркіс звівся з виразом непохитної рішучості на обличчі (хто ми такі, щоб міряти чужу мужність?) і сказав:

— Сер, я забрав ваш час балачкою про свої клопоти.

— Мені було дуже приємно, містере Паркіс, — відповів я без іронії. — Не турбуйтеся. Синок, мабуть, у вас вдався.

— У нього мамин розум, сер, — сумовито мовив Паркіс. — Треба мені поспішитися. Холодно йому надворі, хоч я й знайшов сухе затишне місце. Ось тільки дуже вже він непосидливий. Сумніваюся в тому, що не виліз звідти й не промок. Якщо ви не проти, сер, то підпишіть, будь ласка, ось цей папір із записаними видатками.

Я дивився у вікно, як він іде, звівши комір тонкого макінтоша й опустивши криси капелюха. Падав густий сніг, і вже під третім із ліку ліхтарем Паркіс скидався на маленького сніговика з плямами бруду. Я здивувався, помітивши, що вже десять хвилин не думаю ні про Сару, ні про ревності. Я став настільки людяним, що думав не про своє — про чуже лихо.

РОЗДІЛ 7

Ревності, принаймні я так завжди вважав, можуть бути тільки там, де є жадання. Автори Старого Заповіту любили вживати вираз «ревнивий Бог» і, мабуть, у такий грубий і непрямий спосіб виражали свою віру в те, що Бог любить людину. Як гадаю, жадання буває різне. Моє теперішнє було ближче до ненависті, ніж до любові, а Генрі вже віддавна не жадав Сари як жінки (покладаюся на її слова). Проте в ті часи він, очевидно, ревнував не менш, ніж я. Він прагнув не кохання, а приязні. Уперше відчувши себе вигнанцем за межі Сариної довіри, Генрі стривожився й занепав духом. Не знаючи,

що діється і чого сподіватися, він жив у жахливій непевності. З цього погляду йому випало гірше, ніж мені. Я ж то був твердо певен, що нічого не маю, ба навіть не можу мати решток того, що втратив. Натомість Генрі й далі володів Сариною присутністю за столом, звуком її кроків на сходах, скрипом та стукотом дверей, поцілунком у щоку... Навряд чи в нього ще щось є, але й такі рештки стали б щедрою поживою для когось зголодованого. Ще гірше для Генрі те, що він, либонь, колись утішався чуттям безпеки, якого я ніколи не спізнав. Адже до того часу, коли містер Паркіс ішов до сина парком Коммон, Генрі й не підозрював, що Сара і я були закохані. Оце пишу я останнє слово, і наперекір моїй волі моя ж таки думка нестримно мандрує в минуле — до миті, з якої почалася мука.

Після незграбного поцілунку на Мейден-лейн минув цілий тиждень, й аж тоді я зателефонував Сарі. Ще на тій вечірці я почув від неї, що Генрі не любить кіно, а тому вона рідко буває на сеансах. Саме в той час ішов фільм за мотивами однієї з моїх книжок, і я запросив Сару на цю екранізацію — почасти тому, щоб похизуватися, почасти тому, щоб — для годиться — якось розвинути історію з поцілунком, а почасти тому, що мене й далі цікавило подружнє життя чиновника.

— Мабуть, нема сенсу запрошувати Генрі? — спитав я.

— Жодного, — відповіла вона.

— Може, він потім з нами повечеряє?

— Він приносить додому цілу купу роботи. Наступного тижня в Палаті громад якийсь паскудний ліберал має порушити питання про вдів.

Можна сказати, що цього вечора ліберал (здається, це був валлієць на прізвище Луїс) постелив нам ліжко.

Фільм був геть поганий, подеколи мене аж до болю разили епізоди, колись повні життєвої правди, а нині перекручені на заяложені екранні кліше. Я шкодував, що не пішов із Сарою куди-інде. Спершу я тлумачив їй: «Розумієте, це зовсім не те, що я написав», але далі не міг це повторяти. Сара співчутливо торкнула мене рукою, і від цієї миті ми сиділи, сплівши руки в невинних обіймах дітей чи закоханих. Раптово й несподівано кінокартина ожила — усього на кілька хвилин. Забувши, що це мій сюжет, що колись це був мій-таки діалог, я зворушився від сценки в дешевому ресторані. Коханець замовив біфштекс із цибулею, а коханка вагається, перш ніж їсти такий гарнір, бо її чоловік не любить цибульного духу. Коханець ображається і сердиться, здогадавшись про причину цього вагання й уявивши неминучий подружній поцілунок, коли його симпатія повернеться додому. Епізод вийшов на славу — я хотів передати дух пристрасті без риторики в словах та діях, і це мені вдалося. Кілька секунд я почувався щасливим. Мене вабила письменницька робота, усе інше на світі було байдуже. Хотілося піти додому, перечитати цю сцену, попрацювати над чимсь новим. І я шкодував, ох як шкодував, що запросив Сару Майлз на вечерю.

Згодом, коли нам подали біфштекс у ресторані «Рулз», Сара зауважила:

- Один епізод справді ви написали.
- Отой з цибулею?
- Так.

Саме в цю мить на наш стіл поставили таріль із цибульним гарніром. Цього вечора я й гадки не мав, що жадатиму цю жінку, і спитав просто так:

- Генрі не матиме нічого проти цибулі?
- Він її не зносить. А ви любите її?
- Так.

Вона насипала цибулі мені й собі.

Чи можливо закохатися над тарелем цибулі? Це видається неймовірним, але я міг би присягтися, що саме так зі мною й сталося. Звісно, річ не в цибулі — я раптово відчув жіночу особистість і ту щирість, через яку згодом почувався то щасливцем, то нещасником.

Під прикриттям скатертини я поклав руку на Сарине коліно, і Сара її притримала.

— Смачний біфштекс, — сказав я.

І слухав відповідь, як поезію:

— Смачнішого я ніколи не їла.

Я не налягав і не спокушував. Ми залишили на тарілках половину смаковитих біфштексів і третину вина в пляшці й вийшли на Мейден-лейн, маючи однакові наміри. Поцілувалися біля ніші та решітки — на тому самому місці, де був перший поцілунок, і я сказав:

— Я закохався.

— І я, — відповіла Сара.

— Ми не зможемо повернутися додому.

— Нізащо.

Біля станції метро «Чаринг-кросс» ми спіймали таксі, і я сказав водієві, щоб відвіз нас на Арбакл-авеню. Так прозвали таксисти вулицю Істборн Террас із низкою готелів уздовж Паддингтонського вокзалу, що мали розкішні назви — «Ріц», «Карлтон» і такі інші. Двері цих закладів були завжди відчинені, і можна було хоч коли винайняти номер на годинку-дві. Тиждень тому я відвідав цей квартал. Половину вулиці, де стояли готелі, зруйновано бомбардуванням, а на тому місці, де ми тоді кохалися, постала порожнеча. То був готель «Брістоль», у вестибюлі стояв вазон із папороттю, і господиня з блакитним волоссям провела нас до найкращого номера — покою в достеменному едвардіанському стилі, з червоними оксамитовими шторами,

з дзеркалом на весь зріст людини і з великим позолоченим двоспальним ліжком. (Люди, що приходили на Арбакл-авеню, ніколи не потребували двох одинарних ліжок.) Дуже добре пам'ятаю неважливі подробиці: господиня спитала, чи залишимося на ніч; недовге перебування в номері коштувало п'ятнадцять шилінгів; електричний лічильник приймав лише шилінги, а в нас їх не було. Але не можу пригадати, як виглядала Сара у наш перший вечір і що ми з нею робили поза тим, що нервувалися й доволі нездарно кохалися. Зрештою, це не важливо. Ми почали — ось головне. Перед нами відкривалося все життя... Ага, є ще одна річ, яка запам'яталася мені назавжди. Біля дверей нашої кімнати («нашої» — за півгодини) я поцілував Сару й сказав, що здригаюся від самої думки про її повернення до Генрі. На те вона відповіла:

— Не журися, він зайнятий вдовами.

— Мені противно навіть подумати, що він тебе поцілує, — сказав я.

— Не поцілує. Він нічого не брідиться так, як цибулі.

Я провів Сару до її домівки біля Коммону. Крізь шпарину під дверима кабінету Генрі сочилось світло, і ми з нею пішли нагору. У вітальні обнялися, ніяк не можучи розстатися.

— Він сюди прийде, — озвався я.

— Ми почуємо, — відказала Сара й додала — по-жахливому розсудливо: — Один східець завжди скрипить.

Я не мав часу на те, щоб скинути плаща. Ми цілувалися, коли почули скрипіння. Увійшов Генрі, і я сумно спостерігав спокійну міну на її обличчі.

— Ми сподівалися, що ти прийдеш і запропонуєш нам чого-небудь випити, — звернулася Сара до Генрі.

— Охоче, — відповів він. — Чого б вам хотілося, Бендріксе?

Я відмовився. Пояснив, що маю роботу.

— Здається, ви казали, що ніколи не працюєте ввечері, — зауважив Генрі.

— Ет, це не йде в рахунок. Рецензія, — збрехав я.

— Цікава книжка?

— Не дуже.

— Хотів би я мати вашу здібність... критикувати.

Сара відпровадила мене до дверей, і ми ще раз поцілувалися. У цю мить я був ближчий до Генрі, ніж до цієї жінки. Мені здавалося, що тіні всіх чоловіків — з минулого і з майбутнього — падають на теперішню мить.

— Що сталося? — спитала Сара. Вона завжди чутливо вловлювала настрій поцілунку, відчувала шепіт думки.

— Нічого, — відповів я. — Вранці подзвоню тобі.

— Краще буде, коли я подзвоню тобі, — сказала Сара.

«Обережно, — подумав я, — обережно. Дуже вже вміло провадить вона любовний роман». Пригадався східець, який скрипів — «завжди». Сама вжила це слово.

Частина друга

РОЗДІЛ 1

Набагато легше передати словами почуття пригнобленого горем, ніж окриленого щастям. Страждаючи, ми усвідомлюємо своє окремішне буття, причому в потворно егоїстичний спосіб: тільки я потерпаю від заподіяного мені болю, та й нерв, що від нього засіпався, — це мій, а не чийсь. Натомість у щасті ми розпливаємося й втрачаємо свою особистість. Святі вживали слова людської любові, щоб описати своє бачення Бога, а нам, мабуть, варто було б послуговуватися мовою молитов, роздумів і споглядання, щоб витлумачити силу нашої любові до жінки. Ми теж відмовляємося від пам'яті, розуму та глузду, теж зазнаємо втрат, опиняємось у темній ночі душі — *noche oscura*¹ й іноді дістаємо винагороду — один із різновидів спокою. Саму плотську любов описували як маленьку смерть, і закоханій парі також час від часу дістається дрібка спокою. Дивно, що я пишу ці фрази так, ніби люблю те, що насправді ненавиджу. Іноді сам не розпізнаю своїх

---

¹ «Темна ніч душі» — один із чотирьох найважливіших творів святого Хуана де ла Крус (1542—1591), опублікований близько 1585 року. Книжка в аскетично-містичному дусі описує духовний розвиток людини на стадії, коли панує темна ніч почуттів і духу.

думок. *Що* я можу тямити в поняттях на зразок «темна ніч душі» й у мові молитов, якщо в мене тільки одна молитва? Я успадкував ці поняття й мову, як чоловік, що після жінчиної смерті став власником не потрібних йому суконь, духів і кремів. Однак ця дрібка спокою таки була...

Ось так я й розмірковую про перші місяці війни... Невже це був фальшивий спокій, як і сама війна? Нині видається, що впродовж цього часу сумнівів і сподівань цей спокій простягав руку розради й підбадьорення, хоча вже тоді його відтінювали непорозуміння й підозрілість. Ось так я, повертаючись того першого вечора додому, почував не радість, а смуток та упокоєння. Згодом кожне таке повернення отруювала певність, що я один із багатьох коханців, якому наразі віддають перевагу. Я так любив цю жінку, що, прокинувшись уночі, зразу ж подумки відтворював її образ і вже не міг заснути. Вона нібито й віддавала мені весь свій час, однак я не довіряв їй. Кохаючись із нею, я міг почуватися самовпевненим, та на самоті досить було глянути в дзеркало, щоб повернулися сумніви, втілені у відображенні зморшкуватого обличчя й кульгавої ноги: чого б то саме я став обранцем? Часто траплялося так, що ми не могли зустрітися: то візит у перукаря чи дантиста, то домашня вечірка, яку влаштував Генрі, то подружнє віч-на-віч. Даремно я вмовляв самого себе, що вдома вона не має можливості зраджувати мене (з властивим коханцеві егоїзмом я вживав це слово, за яким стояло надумане зобов'язання), коли Генрі зайнятий пенсіями вдів, а згодом, обійнявши іншу посаду, — розподілом протигазів і розробкою картонної тари. Кому, як не мені, знати, що можна покохатися навіть і в найризикованіших умовах, аби тільки закортіло? Що більші успіхи в закоханого, то більша недовіра.

Таж уже на нашому другому побаченні сталося таке, що могло б видатися неймовірним.

Я прокинувся обтяжений смутком, викликаним останньою завбачливою реплікою Сари, та вже за три хвилини його розвіяв голос у телефонній трубці. Ніколи в житті мені не траплялася жінка, що могла б так, як ото Сара, змінити весь настрій лише кількома словами телефонної розмови.

Входячи в мою кімнату, торкаючись мого плеча, вона зразу ж навіювала мені чуття довірливості, яке враз зникало в мить розставання.

— Алло, — сказала вона. — Я тебе не розбудила?

— Ні. Коли я зможу з тобою побачитися? Сьогодні вранці?

— Генрі застудився. Він сидить вдома.

— Якби ти могла прийти до мене...

— Мушу відповідати на телефонні дзвінки.

— Тільки тому, що він застудився?

Вчора я почував до Генрі приязнь і співчуття, а нині він став ворогом, якого можна брати на сміх, ненавидіти й потайки очорнювати.

— Він зовсім втратив голос.

Я злорадно втішився, що в Генрі така безглузда хвороба: державний чиновник без голосу хрипко й даремно шепоче про вдовині пенсії.

— Чи не можна щось придумати, щоб зустрітися? — спитав я.

— Звичайно, можна.

Сара замовкла, і мені здалося, що перервався зв'язок. «Алло, алло», — кілька разів повторив я, та в цю хвилину вона саме міркувала — розважливо, зосереджено й швидко, щоб дати мені чітку й визначену відповідь.

— О першій годині я принесу йому до ліжка тацю з обідом. Ми з тобою могли б перекусити сандвічами

у вітальні. Скажу йому, що ти захотів побалакати зі мною про вчорашній фільм... або про твій роман.

Щойно вона повісила слухавку — зразу ж наче хтось вимкнув моє чуття довіри, і я задумався над тим, скільки разів вона ось так міркувала. Прийшовши до Сариного дому й подзвонивши, я почувався ворогом... чи нишпоркою, що стежить за кожним її словом, як ото по кількох роках стежили за кожним її рухом Паркіс і його син. І ось відчинилися двері, повернулася довіра.

У ті дні годі було й питати, хто кого прагне. Обох нас проймало жадання. Опертий на дві подушки, зодягнений у зелений вовняний халат, Генрі дістав свою тацю, а ми покохалися на твердій дерев'яній підлозі в долішній кімнаті, не зачинивши за собою дверей і маючи за опору тільки одну подушку. Коли дійшло до вершини, довелося ніжно затулити долонею Сарині вуста, щоб часом Генрі не почув печального й гнівного зойку відданості.

Подумати тільки — ще кілька днів тому я мав намір лише випитувати її, нічого більш! Скулившись на підлозі поряд Сари, я дивився й дивився на неї, неначе ніколи не побачу каштанового волосся, що калюжею міцного вина розплилося на паркеті, рясних крапель поту на лобі й грудей, схвильованих частими подихами, як у юної легкоатлетки, розпростертої в знеможі після переможного бігу.

І тут скрипнув східець. На якусь мить ми завмерли. На столі лежали неторкнуті сандвічі й стояли ненаповнені келихи.

— Він зійшов донизу, — шепнула Сара й сіла в крісло. Я поклав їй на коліна тарілку й підсунув келиха до руки.

— А якщо він почув? — спитав я.

— Він не здогадається, у чому річ.

Мабуть, розпізнавши мій сумнів, Сара пояснила нудотно солодким тоном:

— Бідолашний Генрі. За ці десять років ось таке ні разу не траплялося.

Усе одно ми не могли почуватися безпечно. Мовчки сиділи, аж поки знову скрипнуло. Власний голос видався мені рипучим і фальшивим, коли я надто гучно озвався:

— Я радий, що вам сподобався епізод із цибулею.

Відчинивши двері навстіж, Генрі заглянув у кімнату. Він ніс грілку в сірому фланелевому чохлі.

— Добридень, Бендріксе, — пошепки привітався він.

— Не варто було тобі йти по цю грілку, — сказала Сара.

— Я не хотів тебе турбувати.

— Ми говорили про вчорашній кінофільм.

— Сподіваюся, що ви маєте все, чого хочете, — шепнув мені Генрі й кинув оком на пляшку бордо, яку поставила переді мною Сара. — Ти б краще подала гостеві оте вино з 29-го року, — шелеснув він якимсь позавимірним голосом і вийшов, пригорнувши до себе грілку в чохлі. Знову ми залишились удвох.

— Ти не проти... — спитав я.

Вона похитала головою. Сам не знаю, що я мав на увазі. Напевно, подумав, що від вигляду Генрі в неї прокинулися докори сумління. Ба ні, Сара мала чудовий спосіб позбуватись їх. На відміну від усіх нас, вона вміло ухилялася від надокучливого чуття провини. Мовляв, що зроблено, те зроблено, разом із гріхом умирає каяття. Якби Генрі застукав нас на гарячому й розлютився, Сара вважала б чимсь безглуздим лють, яка не проминає миттєво. Кажуть, католики на сповіді начисто звільняються від гріхів. З цього погляду можна було вважати Сару щирою католичкою, хоча вона, як і я, не дуже-то вірила в Бога. Принаймні я так тоді гадав, а нині вже й не знаю, що гадати.

Якщо ця книжка зіб'ється з прямого курсу, то це тому, що я заблукав у незнамому й не маю карти. Часом застановляюся, чи є хоч дрібка правди в тому, що я написав. Того дня я відчув до Сари безмежну довіру, коли вона раптом мовила, хоч я ні про що не питаю: «Я нікого й нічого не любила так, як тебе». Ці слова прозвучали так, неначе вона, сидячи в кріслі й тримаючи недоїдений сандвіч, віддалася мені вся до решти, як було п'ять хвилин тому на твердій підлозі. Ми переважно більшістю вагаємося, перш ніж беззастережно признатися в такому. Ми пам'ятаємо, передбачаємо й сумніваємося. Сара не знала сумнівів. Для неї важливою була тільки теперішня мить. Кажуть, вічність — це не тяглість часу, а брак його, і мені інколи здається, що Сарина відданість торкнула цю дивну математичну точку нескінченності, точку без розмірів, що не займає місця. *Що там значив час* — усе минуле, усі чоловіки, з якими вона час від часу (знову те саме слово) мала справу, чи все майбутнє, у якому вона могла б так само щиро признатися в тому самому? Я відповів Сарі, що теж так кохаю, і збрехав, бо, на відміну від неї, я ніколи не втрачаю чуття часу. Для мене немає теперішньої миті — вона або в минулому році, або в наступному тижні.

Не збрехала Сара й тоді, коли сказала: «Нікого іншого. Ніколи більш». Просто в часі є суперечності, а в математичній точці їх немає. У Сари була набагато більша здатність кохати, ніж у мене, адже я не міг затулити завісою теперішню мить, не міг нічого забути й не міг не боятися. Навіть у миті любовців я поведився, як полісмен, що збирає докази ще не скоєних злочинів; а коли минуло більш ніж сім років і я розпечатав лист Паркіса, усі ці докази нагромадилися в моїй пам'яті, щоби примножити гіркоту на душі.

РОЗДІЛ 2

«Шановний пане, — писав Паркіс, — я радий повідомити Вас, що ми з сином налагодили приязні стосунки із служницею з будинку № 17. Це дозволить прискорити темпи нашого слідства завдяки тому, що я деколи маю нагоду глянути в записник, у якому дана особа занотовує умовлені візити, і таким чином бути в курсі її дій. Також можу час від часу перевіряти вміст кошика на папери даної особи. Знайдений у ньому вартий уваги речовий доказ долучаю до листа й прошу повернути його з Вашими зауваженнями. Дана особа вже кілька років веде щоденник, але служниця, яку я задля безпеки далі називатиму “моя приятелька”, не змогла здобути його, оскільки дана особа тримає згаданий щоденник під ключем, і ця обставина вже сама собою викликає підозру. Крім даних у долученому тут важливому доказі, повідомлю також, що дана особа значну кількість часу проводить, не додержуючи зобов’язань про зустрічі, зазначених у записнику. Це дозволяє припустити, що він слугує засобом введення в оману, хоча я не хотів би висловлювати несхвальні здогади і впливати упередженим ставленням на слідство, у якому належить встановити істину на благо всіх зацікавлених сторін».

Нас ранив не тільки трагедія. Гротеск теж має зброю — нікчемну й сміховинну. Часом мені кортіло запхнути в рот містерові Паркісу ці перемудровані, неоковирні й недолугі звіти, і то при його синкові. Схоже на те, що я, силкуючись упіймати Сару на гарячому (навіщо? аби ранили Генрі чи себе самого?), допустив незграбного клоуна до наших інтимних справ. Інтимних... Навіть це слово відгонить Паркісовими донесеннями. Хіба не він колись написав: «Хоча в мене немає прямих доказів щодо інтимного характеру зустрічі, яка

мала місце на Седар-роуд, 16, однак дана особа очевидно мала намір вчинити подружню зраду»? Але це було пізніше. Із першого листа я дізнався тільки те, що Сара не прийшла на зазначені в записнику умовлені візити (якщо такі взагалі мали відбутися) до дантиста й кравця. Не вдалося з'ясувати, куди вона пішла.

Лист написано фіолетовим чорнилом на дешевому поштовому папері закарлюкуватим вигадливим почерком. Перегорнувши аркуш цього кострубатого документа, я побачив чітке й виразне Сарине письмо. Я й не гадав, що впізнаю його по майже двох роках.

До аркуша Паркіс пришпилів клопоть паперу, позначив його великою червоною літерою «А» й дописав: «З огляду на можливість відкриття судової справи, усі документальні докази належить повернути для включення їх у картотеку». Цей порятований із кошика клопоть старанно розгляджено — немовби рукою коханця. Очевидно, для коханця він і був призначений: «Ніби й нема потреби писати листи до Тебе чи говорити з Тобою. Я ще не встигла щось сказати, а Ти вже все знаєш. Але я, закохавшись, відчуваю потребу саме це й робити, як віддавна звикла. Ще тільки починаю кохати, а вже хочу кинути все й усіх, крім Тебе, і стримують мене тільки страх і звичка. Любий...»

Ото й уся записка. Вона зухвало втупилася в мене всіма своїми буквами, а я не міг не подумати про те, що не можу пригадати жодного рядка з усього того, що колись написала мені Сара. Якби в цих записках вона ось так відкрито признавалася в коханні, я б зберігав їх, але вона саме того й боялась, а тому писала дуже обережно — «поміж рядками». А ось ця її остання любов зруйнувала клітку рядків, не згодившись на те, щоб її ховали поміж них. Мені запам'яталось одне наше кодове слово — «цибуля». У листуванні воно позначало нашу любовну пристрась.

Цибулею стало злягання, навіть саме кохання. «...вже хочу кинути все й усіх, крім Тебе», а тут цибуля, — з ненавистю подумав я, — засіб порозуміння в мої часи».

У самому низу клаптика я дописав «без коментарів», засунув його в конверт і заадресував до містера Паркіса. Прокинувшись вночі, я міг повторити напам'ять увесь текст, а слово «кинути» викликало в уяві різноманітні втілені образи.

Я лежав, не можучи заснути, а спогади один за одним болюче кололи мене ненавистю й жагою. Ось її волосся, розсипане на паркеті, і скрип східця. Ось ми з нею лежимо в канаві, нас не видно з шосе, а я бачу поміж пашами її волосся іскорки паморозі на задубілій землі; саме в критичну мить повз нас проїжджає трактор, і тракторист навіть голови не повертає. Чому ненависть не вбиває жаги? Я б усе віддав, аби тільки заснути. Я б зарадив собі по-хлоп'ячому, якби був певен, що це замінить Сару. Але свого часу я вже пробував знайти заміну, і нічого не вдалося.

Я ревнивець. Безглузда річ — писати ці слова у творі, який вважаю довгою історією ревнощів — до Генрі, до Сари й до типа, що його так незграбно висліджував Паркіс. Тепер, коли все належить минулому, я ревную до Генрі тільки тоді, коли постають надто вже яскраві спогади (їй-бо, одружитися б нам — і з моєю пристрасстю та з її вірністю ми були б щасливі до кінця днів). Натомість увесь час ревную до свого суперника... Мелодраматичне й до болю невідповідне слово, бо не відображає нестерпних переваг цього типа наді мною — вдоволення, довіри й успіху, що йому дісталися. Іноді я думаю, що він не зауважив би мене навіть як фрагмента всієї картини, і тоді мені страшенно хочеться привернути до себе увагу, крикнути йому у вухо: «Не смій ігнорувати мене! Ось я! Хай там що сталося, а Сара таки кохала мене».

У мене з Сарою часто бували довгі суперечки про ревності. Я ревнував навіть до минулого, про яке вона при нагоді відверто розповідала. Ці любовні романи нічого не значили (важило в них, мабуть, тільки підсвідоме прагнення того кінцевого спазму, що його так жалюгідно й надаремно тужився викликати її чоловік). Сара була віддана Генрі, як і всім своїм коханцям, зокрема й мені, але це не втішало, а навпаки — дратувало мене. Був час, коли вона сміялася з мого гніву, не вірила, що він щирий, не вірила у свою вроду, а я гнівався ще й тому, що вона не ревнує мене ні до минулого, ні до майбутнього. Я не вірив, що любов може бути іншою, ніж у мене, і вимірював її в масштабі ревностей. За такою мірою виходило, що Сара взагалі не може мене кохати.

Наші суперечки були завжди однотипні, і тут я опишу тільки одну з них, бо саме вона дала поштовх вчинку. Той безглуздий вчинок ні до чого не призвів, хіба що до сумніву, який завжди мене проймає, коли я беруся писати, та ще до відчуття, що, зрештою, її правда, а не моя.

Пригадую, я сердито сказав:

— Це лише наслідки твоєї фригідності. Фригідна жінка ніколи не ревнує. Просто ти ще не спізнала звичайних людських почуттів.

Мене дратувало те, що вона не заперечує.

— Може, і маєш рацію. Кажу тобі одне-єдине: я хочу, щоб ти був щасливий. Не можу витерпіти, коли тобі погано. Роби все, що забажаєш, — я не буду проти, аби тільки ти почувався щасливим.

— Тільки того й хочеш, що виправдання для себе. Якщо я з кимсь пересплюся, то ти почуватимеш право будь-коли зробити те саме.

— Ні при чому тут виправдання. Я хочу, щоб ти був щасливий, ото й усе.

— То ти ще й постіль мені для цього застелиш?

— Мабуть.

Непевність — це найгірше з усього, що відчувають коханці. Іноді їм видаються кращими взаємні почуття занудної збайдужілої подружньої пари. Непевність спотворює значення слів і отримує довіру. В обложеному місті кожний вартівник — імовірний зрадник. Ще до часів Паркіса я брався випробовувати Сару — ловити її на дрібному обмані та крутійстві, і викриті прогріхи означали тільки те, що вона мене боїться. Таж кожну викриту побрехеньку я роздував до розмірів зради й навіть у найпрозорішій фразі вишукував приховане значення. Бо ж не міг стерпіти й думки, що Сара з кимсь іншим, нехай навіть тільки доторкається його. Весь час побоюючись такого, я вбачав сексуальність у всіх її випадкових жестах.

— Невже ти не хочеш, щоб я була щасливою, а не нещасною? — поставила Сара нестерпно логічне запитання.

— Краще б мені вмерти або побачити тебе мертвою, аніж знати, що ти з кимсь іншим. Я ж не якийсь там дивак. Це звичайна людська любов. Спитай будь-кого. Кожен скаже те саме... якщо він хоч колись кохав, — відповів я і в'їдливо узагальнив: — По-справжньому кохає тільки той, хто ревнує.

Це діялося в моїй кімнаті. Ми прийшли сюди пізнього весняного пополудня, у пору, коли можна безпечно покохатися. Як ніколи, мали на те кілька годин, а я їх змарнував, затіявши сварку, і тепер уже було не до любовощів. Сара сіла на ліжку й сказала:

— Пробач. Я не хотіла тебе сердити. Напевно, маєш рацію.

Але я не відчепився від неї. Я ненавидів Сару, бо прагнув вмовити самого себе, що вона мене не кохає. Я хотів позбутися її назовсім. Ось тепер міркую: і що

за лихо було мені від того, кохає мене Сара чи не кохає? Вона ж майже рік була мені вірна, дарувала насолоду й терпіла мої вибрики. А що я їй дав взамін, крім митей насолоди? Я розпочав цей роман цілком свідомо й знав, що якогось дня він неодмінно дійде кінця, та, коли на мене найшло, наче хандра, чуття непевності й напросився логічний висновок про невтішне майбутнє, я став допікати Сарі, немовби заповзявся поквапити майбуття, затагти до себе на поріг цього небажаного й передчасного гостя. Своїми діями кохання і страх нічим не відрізнялися від сумління. Якби ми вірили в гріх, то навряд чи повелися б інакше.

— Ось Генрі ти б ревнувала, — сказав я.

— Ні. Такого не може бути. Це нісенітниця.

— Якби ти відчула, що твій шлюб під загрозою...

— Такого ніколи не буде, — понуро відповіла вона, а я, сприйнявши ці слова як образу, зразу ж вийшов із кімнати й подався на вулицю.

«То це вже кінець? — думав я, драматично позуючи перед самим собою. — Не варто повертатися. Якщо я зможу позбутися її, то невже мені не вдасться знайти спокійну й приязну жінку, щоб жити та поживати з нею? Я б тоді не ревнував, бо не кохав би. І почувався б упевнено й безпечно». Жаль до себе і ненависть до неї йшли рука в руку Коммоном, як двоє божевільних без санітара.

На початку цієї книжки я сказав, що це історія ненависті, а тепер засумнівався в сказаному. Напевно, моя ненависть така сама недолуга, як і любов. Ось зараз я відірвав очі від письма й, випадково вгледівши своє відображення в дзеркалі біля стола, подумав: «Та чи справді так виглядає ненависть?» Бо пригадалося мені те обличчя, яке кожен із нас змалку бачив у склі крамничної вітрини. Затуманене нашим подихом, воно споглядало, як ми пасемо очима чудові недоступні речі в крамниці.

Здається, ця сварка зчинилась у травні 1940 року. Війна допомагала нам по-всякому, так що я став трактувати її майже як ганебного й ненадійного спільника нашого роману (я навмисне брав на язика каустичну соду цього слова, яке натякає про початок і кінець).

На той час німці, либонь, уже окупували Нідерланди, весна відгонила солодкуватим трупним душком неминучого кінця, а мені важили тільки дві життєві обставини: Генрі Майлза перевели в службу внутрішньої безпеки, і він працював допізна, а моя господиня, побоявшись бомбардування, перебралася до підвалу й уже не крилася нагорі, не спозирала понад балюстраду, чи часом не надходять небажані гості. У мене в житті нічого не змінилося завдяки моїй кульгавості (одна нога трохи коротша — наслідок нещасливого випадку в дитинстві). Тільки тоді, коли почалися авіаційні нальоти, я вирішив, що таки варто записатися в «Заходи протиповітряної оборони». Наразі ж почувався так, немовби мене виписали з війни, як ото жильця з готелю.

Того вечора я, добравшись до Пікаділлі, і далі душився ненавистю та недовірливістю. Нічого іншого на світі мені не кортіло так, як допекти Сарі. Хотілося привести з собою першу-ліпшу жінку й лягти з нею в ту саму постіль, у якій я кохався з Сарою. Підсвідомо я здогадувався, що єдиний спосіб зробити їй боляче — це завдати болю самому собі. На ту пору в місті було тихо й темно, тільки по безмісячному небу сновигали плями та снопи світла прожекторів. Не було видно облич тих жінок, що з ліхтариками в руках стояли біля вхідних дверей будинків і входів до не вживаних досі бомбосховищ. Цим повіям, наче світлячкам-самицям, доводилося сигналізувати про себе світлом. Вздовж Пікаділлі, аж до самої Секвил-стріт, миготіли світляні

плямки. Я спіймав себе на думці про Сару. Пішла додому чи про всяк випадок чекає мене?

Одна з жінок блимнула ліхтариком і озвалася:

— Любчику, ти б не хотів узяти мене з собою додому?

Не спинившись, я похитав головою.

Трохи далі ще одна жінка говорила з якимсь чоловіком. Коли вона підсвітила своє обличчя, щоб виставитися напоказ, я углеdiv щось смагляве, юне, щасливе й ще не зіпсоване: тваринка досі не усвідомила, що опинилася в неволі. Я проминув цю парочку, а тоді розвернувся й попростував до неї. Коли я наближався, чоловік відійшов.

— Вип'єш? — спитав я.

— А потім підемо з тобою додому?

— Так.

— Тоді я не проти випити по одній.

Ми зайшли до пабу в кінці вулиці, і я замовив два віскі. Поки вона пила, я замість її обличчя бачив Сарине. Ця повія була молодша від Сарі — років дев'ятнадцять, не більш, вродливіша й — можна гадати — менш зіпсована, але тільки завдяки тому, що в ній забракло того, що псується. Я відчув, що вона мені потрібна не більш, ніж собака чи кицька. Дівчина розповіла про своє гарне помешкання за кілька будинків звідси, сказала, скільки за нього платить, скільки їй років, звідки вона родом і як їй працювалося цілий рік у кафе. Вона запевнила, що йде не з кожним, хто до неї озветься, і що зразу розпізнала в мені справжнього джентльмена. Я також дізнався, що в неї є кенар Джонс, названий на честь джентльмена, що подарував цю пташку. Вона завела мову про те, як важко в Лондоні роздобути корм — насіння жовтозілля, а я тимчасом подумав: якщо Сара досі в мене, то можна було б їй зателефонувати. І почув запитання, чи є в мене сад

із жовтозіллям, а якщо так, то чи не міг би я час від часу згадати цього кенара.

— Ти не проти, що я розпитую? — спитала дівчина.

Дивлячись на неї з-понад склянки, я дивувався, що мене до неї зовсім не тягне. Я неначе подорослішав після всіх цих років нерозбірливого сексу. Любов до Сарі вбила голу похіть. Ніколи вже не зможу насолоджуватися любовщами без кохання.

Звичайно ж, не любов привела мене до цієї забігайлівки, а ненависть. Це я повторяв собі під ніс усю дорогу сюди від Коммону. І досі повторяю, пишучи цей своєрідний звіт про Сару та силкуючись позбутися її раз і назавжди. Я ж бо весь час втовкмачував собі, що зможу забути Сару тоді, коли вона помре.

Я вийшов на вулицю, покинувши дівчину з недопитим віскі та залишивши фунтову банкноту як бальзам на її гордість, і Нью-Барлінгтон-стріт дійшов до телефонної будки. Я не мав ліхтарика, тож довелося кілька разів чиркнути сірником, поки нарешті вдалося набрати номер. Почувши гудки, я уявив телефон на столі. Знав, скільки саме кроків треба до нього ступити Сарі — чи то від крісла, чи то від ліжка. Давши апаратові з півхвилини потеленькати в порожній кімнаті, я накрутив Сарин номер. Служниця сказала, що пані ще не прийшла додому. Я уявив, як вона йде мало не навпомацки затемненим Коммоном — у ті часи не дуже безпечним місцем, глянув на годинника й подумав: якби не моя дурість, то ми провели б разом аж три години. Повернувшись додому, я змушував себе читати й увесь час прислухався до телефону, але той не озивався. Гордість не дозволяла мені подзвонити Сарі ще раз. Кінець кінцем я ліг спати, ковтнувши подвійну дозу снодійного, так що першою річчю, що вранці дійшла до моєї свідомості, був Сарин голос у слухавці, який звучав так, ніби

нічого їй не сталося. І знову настав ідеальний мир та спокій — до миті, коли я поклав телефонну трубку. Зразу ж чортик у моїй голові підсунув думку, що Сарі геть байдуже до тих втрачених трьох годин.

І досі не можу збагнути, чому люди дуже легко беруть на віру таке немислиме поняття, як уособлений Бог, і в той же час відмовляються сприйняти уособленого диявола як щось реальне. А я ж то добре розпізнав способи, якими він діяв у моїй уяві. Жодне Сарине твердження не могло встояти перед його підступними підозрами, причому чорт зазвичай висував їх, дочекавшись часу, коли ми з нею були не разом. Наші сварки він готував заздалегідь і був ворогом не так Сарі, як нашому коханню. Зрештою, хіба не для того призначений диявол? Можу припустити: якби існував Бог, що любить, то диявол мав би нищити всі подоби такої любові, навіть геть нікчемні й фальшиві. Невже він не боявся б поширення любові й при звичаєння до неї, не в не став би підступом робити з нас зрадників, ладних допомагати йому гасити це високе почуття? Якщо Бог послуговується нами й творить святих із такого самого матеріалу, з якого ми створені, то й диявол може мати свої амбіції. Цілком можливо, що він мріє виховати мене, ба навіть бідолаху Паркіса на своїх святих, раденьких із запозиченим фанатизмом нищити любов, де тільки її знайдуть.

РОЗДІЛ 3

І справді, у наступному Паркісовому донесенні відчувалося непідробне захоплення диявольською забавою. Нарешті він зачув любов і висліджував її, а за ним услід ступав хлопчик, як пес-шукач. Паркіс виявив, де проводить стільки часу Сара. Більше того — був певен, що в неї потаємні побачення. Довелося мені визнати, що він таки

спритний детектив, бо ж із допомогою сина зумів виманити Майлзову служницю з дому в той час, коли «дана особа» йшла до будинку № 16 на Седар-роуд. Отож Сара зупинилася й заговорила зі служницею, що мала вільний день, а та представила їй Паркіса-молодшого. Тоді Сара розсталася з ними й звернула за найближчий ріг, де чатував Паркіс-старший. Той побачив, що вона трохи пройшла, повернулася назад, пересвідчилася, що хлопчика та служниці вже немає, і тільки тоді подзвонила у двері будинку № 16. Відтак детектив заходився з'ясовувати, хто в ньому мешкає. Справа пішла не дуже гладко, бо в будинку були три квартири й не вдалося дізнатися, на котру кнопку дзвінка натиснула Сара. Паркіс пообіцяв, що за кілька днів подасть остаточні дані. Усе, що він мав зробити, — це випередити Сару, коли вона знову подасться туди, і посипати порошком усі три кнопки. «Звичайно, крім речового доказу "А", нема чим довести невірність даної особи. Якщо ці звіти стануть підставою відкрити судову справу й буде необхідно подати додаткові докази подружньої зради, тоді може виникнути потреба проникнути в помешкання по якомусь часі після того, як у нього ввійде дана особа. У такому разі буде потрібен другий свідок, щоб опізнати її. Не обов'язково застати дану особу під час статевого акту. Суд вважатиме достатнім доказом її збудження та певний нелад одягу на ній».

Ненависть дуже подібна до любові: після короткого сильного збудження настає тривале заспокоєння. «Бідолашна Сара», — думав я, читаючи звіт, бо вже встиг насолодитись оргазмом ненависті й вдовольнитися. Тепер можна було й пожаліти її, загнану в глухий кут. Таж Сара не скоїла нічого поганого, тільки покохала, а Паркіс із сином стежить за кожним її рухом, змовляється з її служницею, припорошує кнопки й готується грубо вламатися в чи не єдиний прихисток, де вона може знайти

спокій. Я вже ладен був порвати це донесення й відкликати шпиків. Мабуть, так і зробив би, якби у своєму убогому клубі не розгорнув журналу «Татлер» і не побачив фото Генрі Майлза. Останнім часом він добився успіху: з нагоди дня народження короля став командою ордена Британської Імперії за свою службу в міністерстві, ще й обійняв посаду голови Королівської комісії. І ось Генрі на прем'єрі британського фільму «Остання сирена» — блідий і витрішкуватий у магнієвих спалахах, під руку з Сарою. Вона опустила голову, щоб не сліпив спалах, але я завжди впізнаю це густе волосся, у якому плуталися і в'язли мої пальці. Раптом мені закортіло простягти руку й доторкнутися Сари, торкнутися її волосся — на голові й схованого під одежею. Мені запраглося, щоб Сара лежала поряд зі мною, щоб я міг повернути голову на подушці й говорити з нею, відчувати майже невловимий запах і смак її шкіри... але з нею був Генрі, що позував перед репортеровою камерою, самовдоволений і самовпевнений, як і годиться начальникові департаменту.

Сівши під оленячою головою, що її 1898 року подарував сер Волтер Безант, я написав листа Генрі Майлзу. Я повідомив, що хочу поговорити з ним про щось важливе, тож бажано, щоб Генрі знайшов час у будь-який день наступного тижня пообідати зі мною в моєму клубі. Вірний собі, він зразу ж зателефонував і запропонував пообідати — у його клубі. За все своє життя я не стрічав людини, що так не любила ходити в гості, як Генрі. Не пам'ятаю, яку відмовку він тоді придумав, але вона мене розсердила. Здається, сказав, що в його клубі є дуже вже добрий портвейн. Насправді ж він відмовився тому, що не хотів почуватися зобов'язаним — навіть за таку дрібницю, як дармовий обід. Генрі й не здогадувався, як мало він буде мені зобов'язаний. Він вибрав суботу,

а цього дня мій клуб майже порожній. У журналістів щоденних газет завтра вихідний, шкільні інспектори їдуть додому — до Бромлі чи Стритема, а ось що роблять священники, я й досі не знаю; мабуть, сидять вдома й готують недільні проповіді. Що ж до письменників (для них і засновано цей клуб), то майже всі вони висять на стіні: Артур Конан Дойл, Чарлз Гарвіс, Стенлі Вейман і Нет Гулд. Часом до них довішують когось ще видатнішого й відомішого. Живих можна полічити на пальцях однієї руки. У цьому клубі я завжди почуваюся як вдома, бо дуже рідко натрапляю тут на колегу по перу.

Пригадую, Генрі вибрав віденський біфштекс, чим виказав свою необізнаність. Я цілком певен, що він, ніколи й не бачивши цієї страви, сподівався чогось на зразок шніцеля по-віденськи. Тут, у гостях, він надто вже ніяковів, щоб дозволити собі зауваження про страву, і зрештою якимось примудрився натоптатися сирою рожевою масою. Згадавши його бундючну міну в магнієвих спалахах, я утримався від застороги, коли наш гість замовляв пудинг «Кабінет». За цим гидотним обідом (того дня клуб перевершив самого себе) ми провадили вишукану й штучну розмову ні про що. Генрі старався, як міг, представляти бозна-якими секретними справи своєї комісії, про які щодня повідомляли в пресі. Ми перейшли до вітальні, порожньої на той час, і пили каву, запавши в безмір чорної, набитої кінським волосом софи навпроти каміна. Я подумав, що роги на стінах дуже пасують до нашої майбутньої розмови, і, сперши ноги на старосвітську решітку, надійно заблокував Генрі в кутку. Помішуючи ложечкою каву, я поцікавився:

— Як там Сара?

— Непогано, — ухильно відповів Генрі, обережно й підозріливо куштуючи портвейн. Либонь, не забув віденського біфштекса.

— Ти й досі непокоїшся? — спитав я.

Спохмурнівши, він відвів очі.

— Непокоюся?

— Ти ж непокоївся. Сам мені сказав.

— Не пригадую. Сара почувається добре, — недоладно пояснив він, ніби мені йшлося про її здоров'я.

— Чи звернувся ти до цього детектива?

— Я сподівався, що ти забудеш цю справу. Я погано почувався... Розумієш, саме тоді формували цю комісію... Перевтома...

— А чи пам'ятаєш, що я зголосився піти туди замість тебе?

— Мабуть, тоді ми обидва трішки перевтомилися. — Втупившись у старі роги над своєю головою, Генрі припружився, щоб прочитати прізвище жертводавця. — У вас тут чимало голів, — ні з того ні з сього докинув він.

Я не дав йому ухилитися.

— За кілька днів я відвідав його.

Він відставив склянку.

— Бендріксе, ти не мав права...

— Я оплачую всі видатки.

— Це ж неймовірне нахабство.

Генрі звівся, та я тримав його в пастці. Звідти він міг вибратися, хіба що відштовхнувши мої ноги. Але не в його характері було прикладати силу.

— Ти ж хотів з'ясувати, що і як з нею, — сказав я.

— Нема чого з'ясовувати. Я хочу вийти. Випустити мене.

— Вважаю, що тобі корисно було б прочитати звіти.

— І не подумаю...

— Раз так, тоді я сам прочитаю тобі уривок про таємні візити. Її любовного листа я повернув детективам, щоб долучили до картотеки. Дорогий друже, ти дав себе обвести круг пальця.

Здавалося, він ось-ось мене вдарить. Тоді я дуже радо дав би йому здачі, торохнув би цього бевзя, якому Сара стільки років була безглуздо вірна — у свій спосіб, та в цю мить увійшов секретар клубу. Високий, сивий, довгобородий, у замашеній супом жилетці, він скидався на вікторіанського поета, а насправді писав сумні новели — спогади про собак, які йому траплялись. Його твір «Навіки Фідо» мав великий успіх 1912 року.

— О, Бендріксе, — озвався він. — Віддавна вас тут не бачу.

Я познайомив їх.

— Щодня уважно читаю звіти, — розторопно, наче перукар, вихопився старий мемуарист.

— Які ще звіти? — насторожився Генрі. На звук цього слова йому вперше в житті спало на думку щось інше, ніж службові документи.

— Королівської комісії.

Коли секретар нарешті пішов собі, Генрі попросив:

— Будь ласка, дай мені звіти й дозволь вийти звідси.

Сподіваючись, що під час розмови з секретарем він обміркував нашу справу, я вручив йому останній звіт.

Генрі зразу ж кинув його в камін і підсунув кочергою до вогню. Я не міг не визнати, що цей жест виражає гідність.

— Що робитимеш далі? — спитав я.

— Нічого.

— Від фактів нікуди не дінешся.

— К чортовій матері ці факти.

Досі я ні разу не чув від нього лайки.

— Я завжди можу дати тобі копію.

— Ти мене випустиш чи ні?

Диявол зробив свою справу, а я випустив із себе всю отруту. Отож прибрав ноги з решітки, і Генрі квапливо вийшов, забувши свого начальницького чорного

капелюха. Колись я бачив, як цей капелюх, стікаючи водою, пливе через Коммон. Здається, що це було в далекому минулому, а не кілька тижнів тому.

РОЗДІЛ 4

Прихопивши з собою цього капелюха, я пустився за Генрі. Сподівався догнати його чи хоча б потрапити йому на очі на довгій дорозі до Вайтголла. Однак Генрі ніде не було видно, і я повернув назад, не знаючи, куди податися. За останні дні з часом сталося найгірше — його, вільного, надто вже багато. Зайшовши до книгареньки поблизу станції метро «Чаринг-кросс», я подумав, що, цілком можливо, у цю мить Сара натискає на припорошену кнопку дзвінка, а містер Паркіс чатує за рогом Седар-роуд. Якби змога повернути час назад, я б пропустив повз себе осліпленого дощем Генрі. Утім, віднедавна я сумніваюся в тому, що хоч якийсь мій вчинок може змінити плін подій. Тепер ми з Генрі союзники — на нашу власну мірку, та чи справді ми в союзі проти нескінченного плину?

Я перейшов вулицю, проминув ятки з фруктами й увійшов у парк «Вікторія-гарденз». Цього сірого вітряного дня мало хто сидів тут на лавці, і я з першого погляду зауважив Генрі, та впізнав його не зразу. Простоволосий просто неба, він видавався одним із тих безіменних і знедолених, що приходять із убогих передмість і нікого тут не знають, як-от цей старий, що годує горобців, чи жінка з бурою паперовою пачкою, позначеною написом «Свон енд Едгарз». Він сидів, опустивши голову й задивившись на свої туфлі. Я так довго жалів тільки самого себе, що тепер аж здивувався, пожалівши свого ворога. Я тихо поклав капелюха на лавку, поряд із Генрі, і відійшов би, якби він

не підвів на мене заплакані очі. Видно, примандрував сюди з дуже далеких країв. Сльози належать до іншого світу — не того, у якому працює Королівська комісія.

— Пробач, Генрі, — озвався я.

Як легко нам повірити в те, що можна позбутися чуття провини, зробивши жест каяття!

— Сядь, — наказав він, наділений владою сліз, і я послухався. — Я оце думаю. Ти був її коханцем, Бендріксе?

— Чому ти забрав собі в голову...

— Це єдине пояснення.

— Не розумію, про що це ти.

— Це також єдине виправдання, Бендріксе. Невже не розумієш, що твій вчинок... потворний?

Кажучи це, Генрі перевернув капелюха й перевірів, чи та, що треба, марка фірми-виготовника.

— Напевно, вважаєш мене, Бендріксе, несусвітнім дурнем, що досі не здогадався, чому ж вона мене не покинула?

Чи я зобов'язаний читати Генрі лекцію про характер його жінки? У мені знову набралася отрута.

— Бо маєш непогані й певні прибутки, — відповів я. — Ти став однією з її звичних речей. Ти уособлення безпеки.

Він слухав поважно й уважно, неначе я свідок, що складає присягу перед його комісією. А я їдко вів далі:

— Ти перешкодив мені в цій справі не більше, ніж іншим.

— Отже, були й інші?

— Інколи я гадав, що ти все знаєш і тобі байдуже. Інколи хотів викласти тобі всю правду, ось як зараз, коли вже пізно. Хотів сказати, *що* я про тебе думаю.

— І що ж ти думав?

— Що ти звідник. Звів її зі мною, з ними і з ось цим, останнім. Навіки звідник. Чому ти не сердишся, Генрі?

— Я не здогадувався про те.

— Ти зводив її саме своєю нездогадливістю. Зводив тим, що не навчився з нею кохатися й вона мусила шукати когось іншого. Зводив тим, що давав їй нагоду... Зрештою, тим, що ти зануда й дурень. А тепер той, хто не зануда й не дурень, забавляється з нею на Седар-роуд.

— Чому вона покинула тебе?

— Бо я теж став занудою й дурнем. Але я не завжди таким був, Генрі. Це ти мене переінакшив. Вона не покинула тебе, ото я й став зануджувати її, дошкуляти наріканнями та ревностями.

— Люди високо цінують твої книжки, — зауважив він.

— Люди також кажуть, що ти ідеальний голова комісії. Що тут, до дідька лисого, важить наша робота?

— Я не знаю нічого іншого, що важило б більше, — сумно мовив Генрі, глянувши на сірі хмари, що сунули над південним берегом Темзи. Низько над баржами літали чайки, серед зруйнованих складів стояла Шротова вежа, чорна у світлі зимового надвечір'я. Чоловік, що годував горобців, пішов собі, як і жінка з бурою пачкою. У сутінку біля станції метро по-звірячому кричали продавці фруктів. Здавалося, в усьому світі відчиняються віконниці й невдовзі всім нам доведеться покладатися тільки на власні сили.

— А я дивувався, що ти стільки часу не відвідував нас, — сказав Генрі.

— Мабуть, ми по-своєму дійшли до кінця кохання. Удвох нам уже нічого було робити. З тобою вона могла ходити на закупи, варити страви й засинати в подружньому ліжку, а зі мною могла тільки одне — кохатися.

— Вона до тебе дуже тепло ставиться, — сказав Генрі таким тоном, ніби це я заплакався, а йому доводиться мене втішати.

— Сама тільки теплота — це мало.

— Мені її вистачало.

— Я хотів, щоб кохання тривало, щоб ніколи не пригасало...

Ніколи й нікому, крім Сари, я не признавався в чомусь такому, а Генрі відповів зовсім інакше, ніж це зробила б Сара.

— Людині такого не дано, — розсудив він. — Треба вдовольнитися...

Сара розсудила б інакше. Сидячи поряд Генрі в парку «Вікторія-гарденз» і дивлячись, як умирає день, я згадував кінець усього роману.

РОЗДІЛ 5

Це були чи не останні слова, які сказала мені Сара аж до того часу, коли вона, прийшовши додому з таємного побачення, стікала водою в передпокої: «Нема чого тобі аж так боятися. Кохання не вмирає. Тільки тому, що ми не бачимося...» Вона вже прийняла рішення, про яке я й не здогадувався до наступного дня, коли телефонна трубка роззявилася на мене мовчазним ротом мертвяка.

— Дорогий, найдорожчий ти мій, — озвався в ній Сарин голос, — адже люди все своє життя люблять Бога й не бачать Його, правда?

— Наша любов зовсім інша.

— Часом мені не віриться, що є якась інша.

Я мав би розпізнати, що Сара вже потрапила під чийсь вплив, адже раніше не казала чогось такого. Ми ж так радо зійшлися на тому, щоб усунути Бога з нашого світу. А вже коли я обережно ввімкнув ліхтарика, щоб освітити Сарі дорогу зруйнованим коридором, вона знову сказала:

— Усе буде добре. Аби тільки ми дуже кохали одне одного.

— Не зможу дужче, — відповів я. — Усе тобі віддав.
— Ти цього не знаєш, — сказала вона. — Не знаєш.

Під нашими ногами хрускотіли друзки розбитих шибок. Уцілів тільки старий вікторіанський вітраж над дверима. Товчене скло біліло, наче лід, розтоптаний дітьми в підмоклих полях чи вздовж доріг.

— Не бійся, — повторила Сара.

Я знав, що вона має на увазі не ту дивовижну нову зброю, яка й по п'яти годинах безперестанку дзижчала, наче бджола, десь на півдні.

У цю червневу ніч 1944 року вперше дало себе знати те, що потім звалося «Фау-1». Ми відвикли від авіанальотів. Перед тим, у лютому цього ж року, вони на короткий час поновилися після затишшя, яке тривало від травня 1941-го, коли масованими бомбардуваннями закінчився Бліц¹. А тепер, коли завили сирени й полетіли перші керовані ракети, ми з Сарою вирішили, що це кілька літаків прорвало нашу нічну протиповітряну оборону. Минула година, а сигнал про кінець авіаційної тривоги так і не прозвучав, і нас брала досада. Пригадую, я сказав Сарі: «Мабуть, це через розхлябаність. Надто мало в них роботи», — і цієї ж миті ми, лежачи на моєму ліжку в темряві, вперше побачили ракету. Ми подумали, що це охоплений вогнем літак, а дивне басове гудіння пояснили тим, що став некерованим двигун. Пролетіла друга вогняна ракета, тоді третя, і ми змінили думку про нашу протиповітряну оборону. «Їх підстрілюють, як голу-бів, — сказав я. — Це ж дурня треба — отак вести далі атаку». Але вони й далі надлітали — ненастанно, година

---

¹ Бліц (Лондонський бліц, Великий бліц) — бомбардування міст Великої Британії німецькою авіацією, яке тривало з 7 вересня 1940 року по 10 травня 1942 року. Під час Бліцу бомба влучила у власне житло Грема Гріна — будинок № 14 на вулиці Клапам-Коммон-Нортсайд, що пролягає біля південного краю парку Коммон.

за годину, до самого світання й після нього, і нарешті навіть ми втямили, що це не літаки, а якась нова зброя.

Ми якраз лягли в постіль, коли почався наліт. Нам було все одно. У ті часи смерть нічого не важила; на першій порі я навіть молився, щоб вона прийшла: завдяки страшному знищенню не треба буде вставати, одягатися й дивитись, як віддаляється, петляючи, до протилежного боку Коммону її ліхтарик, схожий на заднє світло повільної машини. Інколи я замислювався над тим, чи не стає вічність безконечним продовженням миті скону. Якби так було, то я і в ті часи, і нині, будь Сара досі живою, вибрав би мить цілковитої довіри й найбільшої насолоди, коли неможливо посваритися, бо неможливо думати. Я нарікав на її обережність і гірко порівнював наше умовне слово «цибуля» з тим, що Сара написала на клапті паперу, який потім врятував від знищення Паркіс, однак мені менше боліло б читати цього листа до мого невідомого наступника, якби я не знав, як уміє вона віддатися й забути. Нам було байдуже до «Фау-1», поки тривали любовці. Я вичерпав усе, що в мені було, і лежав, спершись головою на її живіт, відчуваючи смак її шкіри — ледь чутний і невловимий, як смак води, коли неподалік вибухнула одна з ракет і ми почули брязкіт розбитих шибок на південному боці Коммону.

— Мабуть, варто було б нам зійти в підвал, — озвався я.

— Там сидить твоя господиня. Не можу показуватися людям на очі.

Оволодівши жінкою, проймаєшся щирим почуттям відповідальності за неї й забуваєш, що ти тільки коханець, який ні за що не відповідає.

— Може, її там нема, — сказав я. — Піду подивлюся.

— Не йди. Прошу тебе, не йди.

— Я тільки на хвилинку.

У ті часи це був ходовий вираз, хоча кожен знав, що хвилинка може тривати вічність. Одягнувши халат, я знайшов ліхтарика — власне, і непотрібного. Небо вже посіріло, і я міг розрізнити риси її обличчя.

— Поквапся, — сказала Сара.

Збігаючи додолу сходами, я почув гул ракети, який раптово змінила тиша вичікування в мить, коли змовк двигун. На той час ми ще не знали, що це найнебезпечніша мить, у яку треба якнайскоріш відбігти поза досягання друзок скла й упасти на підлогу. Я не почув вибуху, а за п'ять секунд чи хвилин отямився в зовсім інакшому світі. Мені здавалося, що я й досі на ногах, і було дивно, що запала темрява. Щоку неначе придавило холодним кулаком, уста набрали солоного смаку крові. Перші кілька секунд у спорожній голові снувалася одним-одна думка — про втому, що охопила мене, ніби після довгої подорожі. Про Сару не залишилось ані згадки, я звільнився від побоювань, ревнощів, непевності й ненависті. Свідомість стала чистим аркушем, на якому ось-ось чиясь рука напише вістку про щастя. Мене проймала тверда певність, що, коли повернеться пам'ять, та сама рука писатиме й далі, а я буду щасливий.

Та коли повернулася пам'ять, усе склалось інакше. Спершу я усвідомив, що лежу навznak, а наді мною погойдуються, затуляючи світло, вхідні двері. Якись уламки затримали їх за кілька дюймів від мого тіла. Дивна річ — потім виявилось, що я від плечей до колін покритий саднами, немовби мене потовкла тінь цих дверей. Щоку притисла порцелянова клямка, яка вибила два зуби. Усвідомивши це, я, звичайно ж, пригадав Сару, Генрі й свій страх перед кінцем кохання.

Вибравшись з-під дверей і струсивши з себе порошок, я гукнув углиб підвалу, але там нікого не було. У дверний

проріз вільно сялося сіре ранішнє світло, вражала по-рожнеча, що простяглася надворі перед зруйнованим входом. Усе тому, що зникло дерево, яке раніше затіняло двері; не залишилось ані сліду по стовбурі. Десь далеко свистіли вартові. Я рушив нагору. На першому прогоні обвалилися перила, а сходи аж по кісточки засипало штукатуркою, але в цілому мою домівку, як на тодішні мірки, не дуже ушкодило. Весь удар випав на сусідній будинок. Крізь відчинені навстіж двері моєї кімнати я ще з коридору побачив скулену на підлозі Сару й подумав, що це з переляку. Вона видавалася неймовірно помолоділою — голою дівчинкою.

— Розірвалося поряд нас, — пояснив я.

Сара рвучко обернулася і зі страхом в очах задивилася на мене. Я їй не гадав, що мій халат пошматований і припорошений тиньком, волосся побіліло від пилюки, а обличчя вимащене кров'ю.

— О Боже... — проказала вона. — Ти живий.

— Таке враження, що це тебе розчарувало.

Сара звелася їй простягла руку до своєї одежі.

— Нема сенсу зараз кудись іти, — зауважив я. — Скоро дадуть відбій повітряній тривозі.

— Мушу йти, — відказала вона.

— Друга бомба не впаде туди, де впала перша.

Мимохіть я висловив поширене в народі повір'я, що часто не справджувалося.

— Ти поранений.

— Ет, вибило два зуби, ото й усе.

— Іди-но сюди, помию тобі обличчя.

Вона вмить одяглась, я навіть не встиг запротестувати. Жодна з моїх знайомих жінок не вбиралася так швидко. Помалу їй обережно Сара вмила мене.

— Що ти робила на підлозі? — спитав я.

— Молилася.

— До кого?

— До всього, що тільки може бути.

— Краще б ти зійшла додолу.

Мене налякала ця серйозність. Я хотів подразнити Сару, щоб вивести її з такого настрою.

— Я це зробила, — відповіла вона.

— Щось тебе не було чути.

— Я там нікого не застала. Не побачила тебе, аж заважила твою руку, висунуту з-під дверей. Я гадала, що ти мертвий.

— Треба було перевірити, чи так воно насправді.

— Я хотіла перевірити, але не могла підняти двері.

— Між мною і дверима був проміжок. Вони мене не придавили. Ти могла б спробувати витягти мене з-під них. Я б тоді очуняв.

— До такого я не додумалася. Була певна, що ти мертвий.

— Якщо так, тоді нічого було й молитися, — дражнив я Сару. — Хіба що вимолювати чудо.

— Коли втратиш надію, — відказала вона, — то й чудо вимолюватимеш. Чудеса трапляються убогим, а я й була убога.

— Залишайся тут до сигналу про кінець тривоги.

Сара похитала головою й вийшла з кімнати. Я рушив услід і на сходах, всупереч самому собі, почав їй допікати.

— Чи побачимося сьогодні пополудні?

— Ні. Не можу.

— А завтра?

— Генрі повернеться.

Генрі, Генрі, Генрі... Це ім'я стугоніло подзвоном усіх наших із Сарою днів, глушило щастя, радощі та веселощі нагадуваннями, що кохання помре, що його здолають звичаєння і прив'язаність.

— Нема чого тобі аж так боятися, — сказала вона. — Коханню не вмирає...

І ось минуло майже два роки, поки дійшло до тої зустрічі в передпокої й до Сариного вигуку «ти?».

РОЗДІЛ 6

Звичайно ж, після цього випадку я ще багато днів плекав надію. Я вважав збігом обставин те, що на мої телефонні дзвінки ніхто не відповідає, а коли за тиждень зустрів служницю Майлзів і дізнався, що подружжя десь на селі, то заспокоїв сам себе, що під час війни листи, бува, не доходять до адресатів. Щоранку я прислухався до торохтіння поштової скриньки й зумисно барився в себе нагорі, аж поки господиня приносила мою пошту. Я не перебирав конвертів — конче треба було відкласти розчарування на потім і берегти надію якнайдовше, скільки змога. Я читав листи за порядком і, тільки дійшовши до останнього з черги, пересвідчувався, що від Сари нічого нема. Відтак життя завмирало аж до пообідньої пошти о четвертій годині, а тоді мені доводилося перебути ще одну ніч.

Майже тиждень я не писав Сари. Цього не дозволяла гордість, аж якогось ранку я, відкинувши її, таки написав тривожного, повного гіркоти листа на коммонську адресу Майлзів і дописав на конверті «Терміново» та «Прошу передати в руки». Не дочекавшись відповіді, я втратив надію. Докладно відтворивши в пам'яті Сарині слова «адже люди все своє життя люблять Бога й не бачать Його», я з ненавистю подумав: «Завжди їй хочеться виглядати дуже гарною у своїх очах. Вона змішує віру й зраду, щоб самій собі видаватися шляхетною. Не хоче визнати, що тепер вона воліє йти до ліжка з Іксом».

То були найгірші часи з усіх, що я пережив. Моя професія — уявляти, думати образами. Отож п'ятдесят разів за день і скільки там разів за ніч, коли тільки мені перебивало сон, у моїй уяві підіймалася завіса й починалася вистава — завжди одна й та ж: Сара кохається, Сара й Ікс виробляють ті самі штучки, що колись ми удвох; Сара цілує — особливо, по-своєму, вигинається під час любовщів і зойкає, наче від болю; Сара в любовній нестямі. Вечорами я ковтав таблетки, щоб швидше заснути, але не знайшов таких, від яких можна було б спати аж до ранку. Удень тільки керовані ракети й відвертали мої помисли від Сари — на кілька секунд, від тиші до вибуху, можна було звільнитися від неї. Минуло три тижні, а ті образи як були яскравими, такими й залишилися. Здавалося, їх ніщо й ніколи не розвіє, і я почав усерйоз подумувати про самогубство. Ба навіть дату призначив і, плекаючи щось подібне до надії, став відкладати про запас снодійні засоби. Я доводив самому собі, що це не мій обов'язок — отак тягти до нескінченності. Та ось настав призначений день, а вистава й далі тяглася, і я не покінчив з собою. Не через боягузтво. Мене стримала пам'ять. Пригадався вираз розчарування на Сариному обличчі, коли після вибуху «Фау-1» я увійшов до кімнати. Чи не бажала в глибині серця Сара, щоб я згинув? Тоді б їй менш тяжів на сумлінні новий роман із Іксом, адже якісь рештки сумління в неї та й залишились. Якби я наклав на себе руки, то їй не було б чого заморочувати собі голову. А що я вижив, то після наших спільних чотирьох років Сара мала б хоч подеколи потерпати від докорів сумління, хай навіть вона з Іксом. Тепер же я навіть не думав зробити їй таку поблажку. Я не знав, що б його вдіяти, аби Сара потерпала аж до болю, і лютував від безсилля. Як я ненавидів її!

Звісно, ненависть, як і кохання, має свій кінець. Минуло півроку, і якимось я зауважив, що весь день не думаю про Сару й почуваюся веселим та бадьорим. Проте до остаточного кінця ще не дійшло, бо я зразу ж зайшов до крамнички й купив листівку. Хотів надіслати Сарі вістку в тріумфальному дусі й таким чином завдати хоч миттєвого болю, та щойно написав адресу, тут же перехотів і на вулиці впустив листівку собі під ноги. Дивно, що ненависть ожила, коли я зустрів Генрі. Пригадую, розпечатавши конверта з донесенням від детектива, я пожалкував: «Якби ж то й кохання могло так ожити...»

Містер Паркіс добре впорався з роботою. Вдало застосувавши порошок, він з'ясував, що потрібна нам квартира — на найвищому поверсі, а мешкають у ній міс Сміт і її брат Річард. Я задумався над тим, чи не сприяє коханцям міс Сміт у такий самий спосіб, як колись сприяв нам Генрі. Весь мій прихований снобізм збурило це прізвище. *Smythe!* Оті ще мені букви — «*y*» і «*e*»! Невже Сара опустилась аж так низько, що злигалася з якимсь Смітом із Седар-роуд? Може, він стоїть останнім у довгому переліку Сариних коханців за минулі два роки? А може, глянувши на нього (я ж бо постановив скласти про цього Сміта чіткішу думку, ніж ота невиразна, складена з Паркісових донесень), я побачу чоловіка, задля якого Сара покинула мене в червні 1944 року?

— Може, мені подзвонити у двері, увійти до цього Сміта й поведися з ним так, як личить ображеному чоловіку? — спитав я Паркіса в кафе. Він сам запропонував тут зустрітися, бо не міг привести сина до бару.

— Я проти цього, сер, — відповів він, всипаючи третю ложечку цукру до чашки чаю.

Хлопчик сидів за склянкою оранжаду й булочкою на столику подалік і не міг нас чути. Він спостерігав усіх, що входили в кафе, придивлявся, як вони струшують

мокрый сніг із палът і капелюхів, стежив подібними до намистинок пильними карими оченятами так, ніби мав написати звіт. Либонь, таки мав, це ж належало до батьківської науки.

— Розумієте, сер, — пояснив мені Паркіс, — це ускладнило б судову справу. Хіба що захочете виступити як свідок.

— Ця справа не дійде до суду.

— Вирішите її полюбовно?

— Мені до неї байдуже, — відрік я. — Не варто здійсмати рейвах через якогось там Сміта. Просто хочу на нього подивитись, ото й усе.

— Вам, сер, найбезпечніше було б прикинутися контролером газових лічильників.

— Я ж не можу ходити у форменому картузі.

— Поділяю ваші почуття, сер. Я теж уникаю такого й хочу, щоб і мій малий уникав, коли настане його час. — Батько стежив сумними очима за кожним синовим рухом. — Він захотів морозива, сер, але я відмовив. Не та погода, — здригнувся містер Паркіс, немовби змерз від самої думки про морозиво. А тоді докинув таке, що я не зразу втямив, куди він хилить: — У кожної професії своя гідність, сер.

— Чи не можна було б мені взяти з собою вашого сина? — спитав я.

— Тільки на вашу обіцянку, сер, що там не буде якогось неподобства, — нерішуче відповів він.

— Я зайду на цю квартиру тоді, коли в ній не буде місіс Майлз. Ця обставина гарантує цілковиту моральність усього, що там трапиться.

— А навіщо вам мій малий?

— Я скажу, що йому стало погано й ми прийшли не на ту адресу. Хоч-не-хоч, а їм таки доведеться впустити нас, щоб хлопчик трохи посидів.

— Він здатен на таке, — гордо сказав містер Паркіс. — Перед Лансом ніхто не встоїть.

— То він зветься Ланс?

— На честь сера Ланселота, сер. Лицаря Круглого Столу.

— Дивно. З ним пов'язаний доволі неприємний епізод...

— Цей лицар знайшов Священного Грааля, сер.

— Та ні, на Грааля натрапив Галагад. А на Ланселота натрапили, коли він був у ліжку з Гіневою.

Чому нам кортить докучати невинним простакам? Через те, що заздимо їм?

— Такого я не чував, — сумно проказав Паркіс, дивлячись на сина так, наче той зрадив батька.

РОЗДІЛ 7

Наступного дня я, на злість батькові, пригостив Ланса морозивом на Гай-стрит, перш ніж податися до Седар-роуд. Попередньо містер Паркіс повідомив, що Генрі влаштував у себе вечірку з коктейлями, тож не було чого побоюватися. Батько вручив мені сина, обсмикнувши на ньому вбрання. Зодягнув його по-святковому — з нагоди першого самостійного виступу на сцені з клієнтом, натомість я нап'явив на себе найгірше, що мав.

З ложечки зірвалася грудочка сунічного морозива й посадила пляму на святковому піджаку. Я сидів мовчки, поки від порції не залишилося ні краплі, а тоді спитав:

— Хочеш іще?

Хлопчик кивнув.

— Знову сунічного?

— Ванільного, — відповів він і, помовчавши, додав: — Будь ласка.

Другу порцію він їв дуже обережно, а ложечку облизував так старанно, ніби мав видалити з неї відбитки пальців. Відтак ми рушили Коммоном на місце — рука в руку, як батько з сином. «Сара і я бездітні, — думав я. — Чи не доцільніше було б одружитися, ростити дітей і поживати собі в нудно-солодкому мирі та спокої, замість шарпатися в цьому секретному ділі з похіттю, ревнощами та донесеннями?»

На найвищому поверсі я натиснув на кнопку дзвінка й застеріг Ланса:

— Не забувай, що тобі погано.

— Якщо вони пригостять мене морозивом... — почав він. Паркіс навчав його передбачати, що може статися.

— Не пригостять.

Мабуть, двері відчинила сама міс Сміт, жінка середнього віку, з каламутно-сивим волоссям — типова учасниця добродійних розпродажів.

— Чи тут живе містер Вілсон? — спитав я.

— Ні. На жаль, ви...

— Може, його помешкання на поверх нижче? Не знаєте часом?

— У цьому будинку нема нікого з таким прізвищем.

— Боже мій, — сказав я. — Отакий шмат дороги тягти з собою сина... А йому ще й стало погано...

Я не наважувався глянути на Ланса, та по очах міс Сміт здогадався, що він переконливо виконує свою роль без слів. Містер Савідж радо визнав би його членом своєї команди.

— То прошу ввійти й десь посадити хлопчика, — сказала вона.

— Ви дуже люб'язні.

Цікаво, чи часто Сара заходила до цього невеличкого захарашеного передпокою. Ось я й у житлі Ікса. Напевно, м'який бурий капелюх на вішаку належить

йому. Пальці мого наступника — пальці, що торкалися Сари, — щодня повертали цю клямку й відчиняли двері, за якими зараз відкрилися жовті плями газопроводу, світло ламп під рожевими абажурами в сніжно-сірому пополудневому сутінку й безмір кретонових просторих чохлах на меблях.

— Чи можна принести вашому синові склянку води?

— Ви дуже люб'язні.

Я згадав, що вже вжив ці слова.

— А може, апельсинового соку з газованою водою?

— Не завдавайте собі клопоту.

— Соку, — твердо сказав хлопчик і додав уже тоді, коли міс Сміт виходила з кімнати: — Будь ласка.

Аж тепер, коли ми залишилися наодинці, я глянув на Ланса. Скорчений у кретоновому кріслі, він справді видавався хворим. Якби не підморгнув мені, я б міг подумати, що... Тим часом міс Сміт принесла сік, і я обізвався:

— Подякуй, Артуре.

— То це Артур?

— Артур Джеймс, — уточнив я.

— Це старосвітське ім'я.

— Уся наша родина старосвітська. Його мама захоплювалася Теннісоном.

— Вона?..

— Так... — відповів я, і міс Сміт співчутливо подивилася на малого.

— Бачу, син — це ваша розрада.

— І тривога, — додав я. Мені стало соромно. Вона така довірлива... Що я тут, власне, роблю? Навряд чи побачу цього Ікса, а якщо й побачу, то чи полегшає мені від того, що я наділив обличчям чолові'ягу з Сарою в ліжку? Я змінив тактику:

— Я мав би представитися. Мое прізвище Бріджез.

- А моє — Сміт.
- Я майже певен, що десь вас бачив.
- Мабуть, ні. У мене дуже добра пам'ять на обличчя.
- Здається, це було в Коммоні.
- Іноді я ходжу туди з братом.
- Він, часом, не Джон Сміт?
- Ні, Річард. Як почувається хлопчик?
- Гірше, — відказав Паркіс-молодший.
- Чи не варто було б поміряти температуру?
- А чи можна мені ще соку?
- Аби тільки не зашкодило, правда? — розсудила вона. — Бідне дитя. Напевно, у нього гарячка.
- Ми зловживаємо вашою добротою.
- Брат ніколи не вибачив би мені, якби я вас не затримала. Він дуже любить дітей.
- Він удома?
- Має прийти — з хвилини на хвилину.
- Повернеться з роботи?
- Власне, у нього робочий день — це неділя.
- То він священик? — спитав я, приховуючи злорадство, і здивувався, почувши загадкову відповідь:
- Не зовсім.

Її стривожений погляд упав поміж нас, як завіса, і за нею віддалилася міс Сміт зі своїми особистими клопатами. Вона вже звелася, коли відчинилися вхідні двері й увійшов Ікс. У темному передпокої він справив враження когось із вродливим обличчям — акторським, бо надто вже часто воно відображалось у дзеркалі, і трохи вульгарним. Мені прийшла сумна, зовсім не злорадна думка, що в Сарі мав би бути кращий смак. Та ось Сміт ступив у світло ламп і стало видно великі плями крововиливів на лівій щоці, подібні до знаків розрізнення. Еге, я ж то ні за що ні про що очорнив його, з такою зовнішністю не задивлятимешся в люстро.

— Мій брат Річард. Містер Бріджез, — познайомила нас міс Сміт. — Син містера Бріджеза погано почувається. Я запросила їх зайти.

Сміт потиснув мені руку, придивляючись до Ланса. Я зауважив, що рука напрочуд суха й гаряча.

— Я вже бачив вашого сина, — сказав він.

— У Коммоні?

— Цілком можливо.

Він був надто вже потужний, як на цю кімнату, і не пасував до кретону. Чи сидить тут його сестра, коли вони вдвох в іншій кімнаті... чи, може, її посилають кудись у справах?

Що ж, я побачив Ікса. Нема чого тут далі висиджувати... Хіба для того, щоб знайти відповіді на запитання, які постали в мить, коли він з'явився передо мною. Де вони познайомилися? Чи це Сара ступила перший крок назустріч? Що вона знайшла в Іксі? Чи віддавна й чи часто вони кохаються? Знаючи напам'ять її слова «...ніби й нема потреби писати листи до Тебе чи говорити з Тобою... Ще тільки починаю кохати, а вже хочу кинути все й усіх, крім Тебе...», я видивлявся на плями й думав, що ніде не знайдеш безпеки. Горбуни, каліки — усі вони мають спусковий пристрій, що урухомлює кохання.

— Навіщо ви сюди, власне, прийшли? — раптом втрутився в мої думки Сміт.

— Я вже сказав вашій сестрі, що мій знайомий, Вілсон...

— Вас я ніколи не бачив, зате мені запам'яталося обличчя вашого сина.

Він зробив короткий розпачливий жест, неначе хотів торкнутися хлопчикової руки. У його очах відобразалося щось схоже на безпредметну ніжність.

— Не бійтеся мене, — мовив Сміт. — Я звик, що сюди приходять люди. Запевняю вас, я тільки й того хочу, щоб комусь пригодитися.

— Часто трапляються дуже вже соромливі люди, — пояснила його сестра.

Я ніяк не міг второпати, про що тут мова.

— Я тільки шукав свого знайомого, Вілсона...

— Ви ж знаєте, що я цілком певен: такого знайомого взагалі нема.

— Дайте мені, будь ласка, телефонну книжку, і я з'ясую його адресу...

— Сядьте, — сказав він, понуро й задумливо дивлячись на хлопчика.

— Мушу вже йти. Артурові полегшало, та й Вілсон...

Мене гнітила ця невизначеність.

— Якщо хочете, то йдіть. А чи не могли б ви залишити хлопчика тут? Принаймні на півгодини. Я б хотів з ним поговорити.

Мені спало на думку, що Сміт упізнав Ланса й хоче допитати його.

— Про все, що ви хочете дізнатися від нього, можете розпитати мене, — відповів я.

Щоразу, коли мені виставлялася його гладка щока, я набирався злості, а дивлячись на бридку плямисту, вгамовувався й не міг ні в що повірити — особливо в те, що з оцими квітчастими кретоновими чохлами, з цією міс Сміт та її чаюванням може уживатися похоть. І розпач, уже маючи готову відповідь, тепер питає мене: «Невже тобі справді хочеться, щоб замість похоті було кохання?»

— Ми надто вже старі й заскорузлі, — сказав Сміт. — А ось цю дитину тільки починають псувати брехнею вчителі та священники.

— Ні чорта не розумію, про що вам ідеться, — відрізав я й квапливо кинув у бік міс Сміт: — Пробачте, будь ласка.

— Ото ж бо, — зауважив він. — «Ні чорта». А якби я вас розгнівив, то ви сказали б: «О Господи!»

Здається, я його шокував. Може, він пастор-нонконформіст. Сказала ж міс Сміт, що він працює в неділю. Диво дивне, що ось такий чоловік та може бути Сариним коханцем. Вона враз упала в мої очач, бо ж її роман — це сміх та й годі. Про Сару можна було б розповідати анекдоти на найближчій вечірці, яку я відвідаю. На якусь мить я визволився від цієї жінки.

— Мене нудить, — обіззався Ланс. — Чи можна ще соку?

— Любий мій, — відповіла міс Сміт, — я вважаю, що тобі вже досить.

— Йй-бо, мушу його звідси забрати, — сказав я, стараючись не зводити ока з плям. — Ви були дуже люб'язні. Якщо я вас чимсь образив, то вибачайте, це ненавмисно. Я не поділяю ваших релігійних поглядів...

Здивувавшись, Сміт подивився на мене.

— Але ж це зовсім не мої погляди. Я ні в що не вірю.

— Мені здалося, що ви були проти...

— Я ненавиджу всі ці застарілі пастки. Пробачте, містере Бріджес. Знаю, що задалеко заходжу, але іноді побоююся, що людям навіватимуть асоціації навіть звичайні слова та вислови, як-от «з Богом». Якби я був певен, що мій внук навіть не здогадуватиметься, що слово «Бог» означало для нас щось більше, ніж слово мовою суахілі...

— У вас є внук?

— Я не маю дітей, — понуро відповів він. — Заздрю вам. У вас перед сином великий обов'язок і велика відповідальність.

— Про що ви хотіли його розпитати?

— Я хотів, щоб хлопчик почувся тут як удома. Тоді, можливо, він повертався б сюди. Стільки всякого хочеться розповісти дитині... Я хотів поговорити й про смерть. Хотів звільнити вашого сина від брехні, яку втовкмачують учням у школі.

- Чимала робота, як на півгодини.
- Можна посіяти сім'я.
- Цей вислів походить із Євангелія, — в'їдливо зауважив я.
- Ой, та я сам зіпсований. Не треба мені на це вказувати.
- До вас справді приходять люди... може, потаємно?
- Ви не повірите, — втрутилася міс Сміт. — Люди прагнуть слова про надію.
- Надію?
- Так, надію, — підтвердив Сміт. — Невже ви не розумієте, що сталося б з надією, якби все людство знало, що немає нічого іншого, крім того що є тут, на землі? Немає потойбічних віддяк, нагород і покарань, — промовляв він. Коли не було видно потворної щоки, його обличчя видавалося нестямно одухотвореним. — Тоді ми почали б творити новий світ, схожий на сьоме небо.
- Спершу треба дуже й дуже багато чого пояснити, — зауважив я.
- Може, показати вам мою книгозбірню?
- Це найкраща бібліотека раціоналістичних праць на весь південний Лондон, — докинула міс Сміт.
- Нема потреби мене наvertати. Я й так ні в що не вірю. Тільки зрідка бувають винятки.
- Саме з отим «зрідка» нам доводиться мати справу.
- Дивна річ — саме в ці миті приходиться надія.
- Надією може прикинутися гординя. Або самолюбство.
- Як на мене, ці почуття тут ні до чого. Це трапляється несподівано, без причини. Повіє запахом...
- Еге ж, — перебив мене Сміт. — Будова квітки, аргументи про доцільність у природі, оті доводи, що в годинника має бути годинникар-виробник... Усе це

застаріло. Швеніген дав на те відповідь двадцять п'ять років тому. З вашого дозволу покажу вам...

— Не сьогодні. Я таки мушу забрати сина додому.

Сміт знову зробив жест розпачливої ніжності знехтуваного коханця. Цікаво, скільки разів його прогнали від смертного ложа. Мені захотілося теж дати якусь надію співрозмовникові, але він обернувся до мене здоровою щогою, і тепер я дивився на зарозуміле акторське обличчя. Я волів бачити його жалюгідним, безглуздим і старомодним. Ер, Рассел — нині вони в моді, та навряд чи знайдеться багато логічних позитивістів у Смітовій бібліотеці. Там немає безсторонніх мислителів, є тільки войовничі хрестоносці.

Біля дверей (Сміт, певна річ, не вжив отого дражливого «з Богом») я кинув — у його гарну щоку:

— Вам би познайомитися з моєю приятелькою — місіс Майлз. Вона цікавиться...

Я обірвав сам себе, влучивши в яблучко. Він різко відвернувся, плями побагровіли, і водночас я почув голос міс Сміт:

— О Господи!

Безсумнівно, я завдав йому болю — такого самого, як і собі. Тепер я шкодував, що не промахнувся.

На вулиці Ланса знудило. Поки він блював у стічну канаву, я стояв поруч і думав: «Невже й Сміт втратив її? Невже цьому не буде кінця? Що ж мені тепер — шукати Ігрека?»

РОЗДІЛ 8

— Пішло дуже гладко, сер, — сказав Паркіс. — Там була юрма людей. Місіс Майлз гадала, що я один із чоловікових співробітників, а містер Майлз гадав, що я один із жінчиних приятелів.

— Чи вдалася ця вечірка з коктейлями? — спитав я, згадавши свою першу зустріч із Сарою та її тет-а-тет із якимсь незнайомцем.

— Усе було чудово, сер, ось тільки місіс Майлз трохи занедужала. Дуже поганий у неї кашель.

Я слухав із задоволенням. Може, хоч цього разу обійшлося без дотиків та поцілунків в алькові. Поклавши на мій стіл пакета в бурій обгортці, детектив став гордо розповідати:

— Я дізнався від служниці, як добратися до кімнати місіс Майлз. Якби мене хтось зауважив, я б пояснив, що шукаю вбиральню. Ніхто мене не побачив. Щоденник лежав на столі. Видно, вона того дня й писала. Звичайно, місіс Майлз могла вести записи дуже обережно, та я з досвіду знаю, що такий документ завжди щось та й видасть. Люди придумують собі шифри, які можна швидко розгадати, сер. Або ж роблять пропуски, і можна легко здогадатися, які саме слова випущено.

Поки він говорив, я розпакував і розгорнув щоденника.

— Така вже людська натура, сер, — ствердив Паркіс. — Якщо ведеш щоденник, то хочеш зберегти щось на пам'ять. Бо інакше навіщо його вести?

— Ви його переглядали? — спитав я.

— Я визначив, сер, характер цього документа. Судячи з одного запису, вона не з обережних.

— Він не за цей рік, — зауважив я, — а за позаминулий. На мить Паркіс оторопів.

— Мені пригодиться цей щоденник, — сказав я.

— Він і в справі пригодиться, сер... якщо не прости-ти зради.

Сара вела записи у великій рахунковій книзі, знайо-ме чітке письмо перекреслювали червоні й сині ліній-ки. Вона писала не щодня, і я заспокоїв Паркіса:

— Тут є нотатки за кілька років.

— Припускаю, щось змусило її вийняти цей щоденник і почитати.

«Чи могло так статися, — подумав я, — що саме того дня Сара згадала мене, наш роман і від чогось занепокоїлася?»

— Я радий, що дістав цю річ, — сказав я. — Дуже радий. Знаєте, я гадаю, що на тому можна закрити наші рахунки.

— Сподіваюся, ви задоволені, сер.

— Цілком.

— Тоді попрошу вас ось так і написати містерові Савіджу. Він дістає скарги від клієнтів, а подяк ніхто не пише. Що більш задоволений клієнт, то більш йому хочеться все забути й викинути нас із голови. Що ж, не варто його за це засуджувати.

— Я напишу.

— А ще подякую за те, що ви були такі добрі до мого малого, сер. Трохи йому зашкодило, але я знаю, як воно є... З такими, як Ланс, важко вести лінію, коли йдеться про морозиво. Він виканючить ці ласощі, щойно словом їх згадаєш.

Мені страшенно кортіло взятися до читання, але Паркіс барився. Напевно, не дуже-то вірив, що я не забуду його й своєї обіцянки, тому хотів закарбуватися в моїй пам'яті очима вірного пса й жалюгідними вусами.

— Мені були дуже приємні наші службові стосунки, сер, якщо можна взагалі говорити про приємність у таких прикрих обставинах. Не завжди нам випадає працювати для справжніх джентльменів, хай навіть у них і титули. Мав я колись справу з пером Англії. Приносив йому звіти, а він лютував, ніби це я завинив. Таке ставлення знеохочує, сер. Що більше тобі вдасться, то радше клієнт хоче тебе спекатися.

Власне, я таки хотів спекатися Паркіса, а тепер від цих слів мені стало совісно. Не годиться підганяти його, щоб уже пішов.

— Ось я намірився був, сер, — сказав він, — подарувати вам на пам'ять таку собі дрібничку, але подумав, що ви її не приймете.

Як дивно, коли хтось прихильний до тебе! Хоч-нехоч, а почуватимешся зобов'язаним. Отож я й збрехав Паркісові.

— Мені завжди були до вподоби наші розмови.

— А все почалося так невдало, сер. З моєї дурної помилки.

— Чи сказали ви про неї Лансові?

— Так, сер. Але не зразу, а за кілька днів, коли почастило з кошиком на сміття. Такий успіх згладив прикрість.

Кинувши оком на сторінку щоденника й прочитавши: «Я така щаслива! Завтра повернеться М.», — я не зразу втямив, хто такий М.

Чудно й незвично подумати, що колись тебе кохала якась особа, що колись ця особа вважала день щасливим чи нещасливим залежно від того, чи був ти з нею, чи ні.

— Якби ви були не проти прийняти цю пам'ятку, сер...

— Звичайно, не проти, Паркісе.

— Маю тут цю штучку. Вона може і зацікавити, і придатися.

Він вийняв із кишені щось обгорнуте цигарковим папером, поклав на стіл і несміло підсунув до мене. Розгорнувши, я побачив дешеву попільничку з написом «Готель “Метрополь”, Брайтлінгсі».

— З нею пов'язана ціла історія, сер, — сказав він. — Чи пам'ятаєте справу Болтонів?

— Щось не можу пригадати.

— Ця справа наробила галасу, сер. Леді Болтон, її покоївка і мужчина. Усіх трьох разом застали. Попільничка стояла біля ліжка. З боку леді Болтон.

— Мабуть, ви зібрали невеличкий музей.

— Треба було б віддати її містерові Савіджу, бо він дуже вже зацікавився тою справою, але я радий, що не віддав. Мабуть, не один ваш приятель, поклавши сигарету на попільничку, поцікавиться, що це за напис, а у вас на те буде готова відповідь: справа Болтонів. Кожен захоче дізнатися її подробиці.

— Сенсаційна історія.

— Така натура людини, сер. Правда ж? Така її любов. Хоч сам я здивувався. Не сподівався, що їх троє і що готельний номер зовсім не великий і не розкішний. Я не захотів докладно розповісти цю історію своїй дружині, місіс Паркіс, тоді ще живій. Такі речі дуже прикро її вражали.

— Цінуватиму й берегтиму цю пам'ятку, — пообіцяв я.

— Якби ж вона вміла говорити, сер!

— Еге ж.

До такої глибокої думки навіть Паркіс не мав що додати. Останнє рукостискання (його долоня трохи липла: мабуть, брав сина за руку), і Паркіс пішов собі. Не належав він до людей, з якими сподіваєшся зустрітись ще раз. Нарешті я розгорнув Сариного щоденника. Спершу мав намір розпочати читання з того червеного дня, коли все скінчилося, виявити причину цього розриву, а тоді переглядати записи з інших днів, порівнювати з відповідними нотатками в моєму щоденнику й таким чином докладно з'ясувати, як дійшло до того, що її любов згасла. Я налаштувався трактувати ці записи як письмовий речовий доказ до справи — однієї із Паркісових справ, але не зміг здобутися на

спокій, бо побачив у написаному зовсім не те, чого очікував. Так далеко завели мене ненависть, підозрілість і заздрість, що я сприймав Сарині слова як чиєсь — не її — признання в коханні. Я сподівався знайти безліч доказів її провини — хіба ж не зловив я її бозна-скільки разів на брехні? — і ось маю вичерпну відповідь буквами, яким я можу повірити, хоча не зміг повірити звукам. Спочатку я прочитав дві останні сторінки, а насамкінець перечитав їх, щоб упевнитись. Дивна річ — дізнатися й повірити, що тебе люблять, коли знаєш, що не маєш у собі нічого вартого чиєїсь любові, що тебе можуть любити тільки батьки і Бог.

Частина третя

РОЗДІЛ 1

...насамкінець нічого не залишилося, крім Тебе, — кожному з нас двох. Я могла б усе своє життя витратити любов потрошку — то тут, то там, вділяти пайку то одному, то другому чоловічій. Та вже тоді, уперше, у готелі біля Паддингтону, ми розтратили все, що мали. Ти був там і навчав нас — як ото багача — марнотратити, щоб якогось дня у нас не стало нічого за душею, крім любові до Тебе. Але Ти до мене занадто добрий. Коли я прошу болю, даєш мені спокій. Дай і йому. Віддай Морісові мій спокій, він гостріше цього потребує.

12 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Два дні тому мене проймало відчуття миру, спокою і любові. Здавалося, життя знову буде щасливе, та ось минулої ночі приснився мені сон, що я ступаю довгими сходами вгору — назустріч Морісові на самому верху. Я ще тішилася, знаючи наперед, що там, нагорі, ми кохатимемося, і гукнула, що вже йду, та відгукнувся зовсім чужий голос і настрашив мене. Він гудів, як сирена, що подає засторогу заблукалим у тумані суднам. Припустивши, що Моріс перебрався на нову квартиру й тепер

він невідь-де, я рушила назад, а вниз опинилася по груді у воді, і передпокій наповнився густою імлюю. Тоді я прокинулась і відтоді втратила спокій. Жадаю Моріса, як жадала тоді, у наші давні часи. Хочу вдвох із ним їсти сандвічі. Хочу вдвох із ним пити в барі. Я втомилася й не хочу страждати. Я прагну Моріса. Прагну звичайного, грішного кохання. Боже милий, Ти знаєш, як мені хочеться, щоб я прагла зазнати Твоїх страждань, але не тепер. Забери ж від мене їх ненадовго й згодом поверни.

Прочитавши цей уривок, я перейшов на першу сторінку. Сара писала не щодня, і мені не хотілося читати всі записи підряд. Театри, ресторани, вечірки, які вона відвідувала з Генрі, — усе це життя, якого я не знав, ще й досі могло завдавати болю.

РОЗДІЛ 2

12 ЧЕРВНЯ 1944 РОКУ

Часом я так втомлююся, переконуючи М., що я його кохаю й завжди кохатиму... Він чіпляється до кожного мого слова й перекручує його, як адвокат. Знаю, він боїться пустелі, у якій опиниться, якщо наше кохання згасне, і не може втямити, що я теж боюся того самого. Те, що він виголошує, я висловлюю подумки й записую ось тут. *Що зможеш спорудити в пустелі?* Інколи, покочавшись із ним не раз і не два за день, я задумувалася над тим, чи не настане кінець нашим тілесним втіхам. Знаю, що він теж про це задумується й боїться тої миті, з якої має початися пустеля. *Що ж нам у ній робити, якщо ми втратимо одне одного? Як тоді далі жити?*

Він ревнує до минулого, теперішнього й майбутнього. Його кохання схоже на середньовічний пояс вірності: він почувається безпечним тільки тут, зі мною,

в мені. Якби я могла нав'язати йому чуття безпеки, ми б любилися спокійно й щасливо, а не надмірно й надпривно, та й пустеля зникла б. Може, і назавжди.

Якби змога повірити в Бога, то чи заповнив би Він порожнечу в пустелі? Я завжди хотіла, щоб мене любили й захоплювалися мною. Я почувуюся страшенно незахищеною, коли на мене гнівається чоловік і коли мене покидає приятель. Не хочу втрачати навіть чоловіка. Прагну, щоб у мене було все, завжди і всюди. Я боюся пустині. У церкві кажуть, що Бог нас любить, що Він — це все. Жінка, що в це вірить, байдужа до захоплення нею, не потребує спати з чоловіком і почувується безпечною. Але я не можу винайти якусь іншу віру.

Нині Моріс весь день був дуже милий зі мною. Він часто каже, що нікого так не кохав. Гадає, якщо це часто повторяти, то я повірю. А я вірю тільки тому, що кохаю його так само. Якщо розлюблю, то не віритиму, що він мене кохає. Якби я любила Бога, то повірила б, що Він мене любить. Потребувати любові — цього мало. Спершу треба полюбити, та ось не знаю, як на те спромогтися. А мені цього треба, ой як треба.

Він був милий увесь день. Тільки один раз відвів очі вбік, почувши чоловіче ім'я. Він гадає, що я досі сплю з іншими. А якби й спала, то невже це так важливо? Я б не позбавляла його від принаймні товариських зв'язків, якби ми не змогли втішатись одне одним у пустелі. Часом наворачтається думка, що тоді він і склянки води б мені пошкодував. Постарався б відгородити мене від людей, щоб я була самотна, одним-одна, як пустельник. Втім, ці відлюдники ніколи не бували самотні, принаймні вони самі так кажуть. Я геть заплуталася. Що ж це ми виробляємо одне одному? Я ж знаю, що завдаю йому того самого, що й він мені. Буваємо безмежно щасливі, а попри те, ніколи в житті не бували такими нещасними.

Ми немовби створюємо гуртом одну статую, і я висікаю її з Морісового страждання, а він — із мого. Причому навіть не знаю, яка вона має бути, ця статуя.

17 ЧЕРВНЯ 1944 РОКУ

Вчора ми удвох пішли на його квартиру й робили те саме, що завжди. Не вистачає мені духу описувати те, що сталося, проте хочеться, бо ж у цю мить триває наступний день після вчорашнього, що його я боюся довести до кінця. Поки пишу, поти він сьогоднішній, у якому ми ще разом.

Коли я вчора чекала його в Коммоні, виступили з промовама незалежний лейборист, комуніст і якийсь базіка, що тільки жартував. Ще один промовець громив християнство. Він із Товариства раціоналістів Південного Лондона чи як там ще. Був би красень, якби не плями на всій щоці. Його мало хто слухав, але ніхто й не перебивав виступу. Він нападав на те, що вже віддавна мертво, і я дивувалася, навіщо він старається. Кілька хвилин я постояла й послухала, як він спростовував докази існування Бога. Ти ба, я й не знала, що є такі, крім моєї боягузливої потреби мати когось, щоб не бути самотній.

Раптом я злякалася, що Генрі передумав і надіслав телеграму, що приїде додому. Ніколи не втямлю, чийого розчарування я більше побоююся — свого чи Морісового. Чи так, чи сяк, а виходить на одне: ми сваримося. Я гніваюся сама на себе, він — на мене. Отож я повернулася додому, не застала телеграми й на десять хвилин запізнилася на побачення з Морісом. Уже й почала сердитися у відповідь на його злість, яку передбачала, та він несподівано повівся дуже мило.

Досі Морісові й мені не траплялося провести разом мало не весь день, а в нас ще була попереду ціла ніч. Ми

купили салату, булочок і дістали пайку масла на картки. Не мали великої охоти їсти, і було дуже тепло. Тепер теж тепло, кожен скаже: «Яке гарне літо!», а я їду поїздом на село, до Генрі, й усе в мене скінчилося раз і назавжди. Мені страшно, це ж і є пустиня, навколо ген на стільки миль нікого й нічого немає. Якби я залишилася в Лондоні, то мене могла б швидко спіткати смерть, зате там була змога підійти до телефону й набрати єдиний номер, який знаю напам'ять. Я часто забуваю свій. Мабуть, Фройд пояснив би це тим, що я хочу його забути, бо це також номер Генрі. Але я люблю Генрі й бажаю йому щастя. Ось тільки сьогодні ненавиджу, бо він щасливий, а ми з Морісом нещасливі, і Генрі не здогадається, у чому річ. Він скаже, що я виглядаю втомленою, і вирішить, що в мене місячні. Віддавна вже він не завдає собі клопоту підраховувати, коли вони випадають.

Сьогодні ввечері завили сирени. Тобто вчора ввечері, але хіба не все одно? Тут, у пустелі, немає часу. Але я можу звідси вийти, коли захочу. Можу завтра спіймати поїзд, поїхати додому й подзвонити йому. Напевно, Генрі залишиться на селі, а ми з Морісом проведемо разом ніч. Обітниця — це далеко не все, що справді важливе, та й склала я її комусь такому, кого ніколи не знала і в кого, власне, і не вірю. Ніхто не дізнається, що я порушила обітницю, крім Нього й мене, а Його ж немає, хіба не так? Не може Його бути. Не можуть водночас бути і милосердний Бог, і мій відчай.

Якщо я повернуся, що з нами буде? Та те саме, що було вчора, поки не завили сирени. Те саме, що й торік. Ми сердитимемось одне на одного, боячись кінця й роздумуючи, як будемо жити далі, коли в житті нічого не залишиться. Ет, не варто мені роздумувати, уже немає чого боятися. Ось він, кінець. Боже милий, а що ж я вдію з цим прагненням кохати?

Чому це я пишу «Боже милий»? Він не милий, принаймні до мене. Це ж не хто, а Бог, якщо Він взагалі є, навів мені думку про обітницю, і я Його за це ненавиджу. Ненавиджу. Що кілька хвилин мене проминає то сіра кам'яна церква, то пивна. У пустелі повно церков і пивних. І крамниць-філій, і чоловіків на велосипедах, і трави, і корів, і фабричних димарів. Бачиш оте все крізь пісок, як риба в акваріумі бачить крізь воду. І Генрі чекає в акваріумі, виставляє з води писочок, щоб я поцілувала.

Ми не зважали на сирени. Це дрібниця. Ми не боялися смерті від бомби. Безконечно тривав авіаналіт. То було не звичайне собі бомбардування. Газетярів ще не дали дозволу про це писати, але всі вже були в курсі справи. Це щось нове, нас уже застерегли. Моріс пішов униз подивитися, чи є хтось у підвалі. Він боявся за мене, а я — за нього. Я знала наперед, що ось-ось щось станеться.

Не минуло й двох хвилин — на вулиці пролунав вибух. У цій кімнаті, що на задвірках, нічого не сталося, хіба тільки відчинилися двері під напором повітря й відпало трохи тиньку, а Моріс же був унизу, біля входу, у мить, коли впала бомба. Я спустилася сходами. Їх захаростило уламками штукатурки й розтrocеними перилами, а в холі панував жахливий розгардіяш. Я не зразу побачила Моріса, тільки згодом зауважила його руку, що випиналася з-під повалених дверей. Я торкнула її, і мені здалося, що це рука мерця. Можу в цьому присягтися. Якщо когось кохаєш, то йому нізащо не вдасться приховати холодок у поцілунку. Невже я не відчула б на дотик, що в цій руці ще теплиться життя? Я була певна: ось візьмись за неї, потягни — і видобудеш її з-під дверей, відділену від тіла. Тепер, звичайно, я розумію, що в мене була істерика. Мене ошукано. Моріс не помер. Якщо так, то чи мушу я відповідати за обітницю,

складену в нападі істерії? Що ж це за обітниця, якої я не смію порушити? Я й зараз істеризую, пишучи ці рядки. Однак нікому й ніде ані словом не прохоплюся, що я нещаслива. Бо ж тоді спитають чому й далі випитуватимуть, а я тоді зламаюся. Не смію до такого дійти, мушу оберігати Генрі. Та дідько з ним, з отим Генрі! Я хочу такого, що прийме всю правду про мене й не потребуватиме оберігання. Якщо вже я сучка й облудниця, то неже не знайдеться той, хто міг би таку покохати?

Я стала навколішки. Видно, дійшла до божевілля, адже зроду не робила цього й не мусила. Мої батьки, як і я сама, легковажили молитву. А тут я не знала, які слова знайти. Моріс помер. Згас. Немає чогось такого, як душа. Навіть оте нікчемне щастячко, яке я йому давала, виточилося з нього, як кров. Уже ніколи й ні з ким він не буде щасливим. Якась інша могла б покохати Моріса дужче, ніж я, і дати йому більше щастя, ніж змогла дати я, та відтепер у нього не буде такої можливості. Стоячи на колінах і сперши голову на ліжко, я шкодувала, що не можу повірити. «Боже милий, — сказала я (чого б то “милий”? ну чого?), — зроби так, щоб я в Тебе повірила. Я на це не здатна. Допоможи. Я сучка й облудниця. Ненавиджу сама себе, але не можу себе змінити. Дай мені віру». Міцно заплющивши очі, впившись нігтями в долоні, щоб нічого не відчувати, крім болю, я проказала: «Повірю. Оживи його, і я повірю. Дай йому ще одну можливість. Нехай він знайде своє щастя. Зроби це, і я повірю в Тебе». Але цього було мало. Вірити не боляче, і я повела далі: «Я його кохаю й ладна зробити все, аби тільки Ти його оживив». Я говорила дуже повільно: «Покину його назавжди, тільки оживи, дай йому можливість, — а сама впивала, впивала нігті, аж пробила шкіру і тоді ще додала: — Люди можуть кохати одне одного й не бачитися, правда ж? Вони все своє

життя люблять Тебе й не бачать», — аж тут увійшов Моріс — живий. «Ось починаються муки — життя без нього», — подумала я, і мені захотілося, щоб Моріс знову ліг під двері — мертвим.

9 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

О пів на дев'яту ми з Генрі встигли на поїзд. Порожнє купе у вагоні першого класу. Генрі читав уголос звіт Королівської комісії. Я спіймала таксі біля Паддингтону й підвезла Генрі до міністерства. Змусила його пообіцяти, що ввечері прийде додому. Таксист помилився й привіз мене на південний бік, до будинку № 14. Полагоджено двері, забито дошками вікна. Страшно почуватися мертвою. Кожен хоче за всяку ціну почуватися живим. У мене вдома лежали старі листи. Їх не переслали, я попросила не робити цього. Старі каталоги, старі рахунки й конверт із написами «Терміново» та «Прошу передати в руки». Я хотіла розпечатати його, щоб перевірити, чи я ще жива, але порвала цього листа разом із каталогами.

РОЗДІЛ 3

10 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

Вирішивши, що мою обітницю не порушить випадкова зустріч із Морісом у Коммоні, я подалася туди спершу після сніданку, тоді після обіду, а тоді надвечір. Ходила-ходила, але так і не перестріла його. Я не могла там залишатися довше, ніж до шостої, бо Генрі запросив гостей на вечерю. У парку знову виступали промовці, як і тоді, у червні. Той з плямистою щокою нападався на християнство, і ніхто його не слухав. «Якби ж то він зумів переконати мене, що не треба держати слово перед кимсь, у кого ти не віриш, і що

чудес не буває...» — подумала я. Підійшла ближче, трохи послухала й весь час розглядалася навколо: ану ж побачу Моріса. Промовець говорив про датування Євангелій. Стверджував, що перше з них написано не раніше як через сто років після народження Христа. Я й не гадала, що вони такі давні. Як на мене, не так уже й важливо те, коли почали писати Його житіє. А тоді він сказав, що в Євангеліях Христос не стверджує, що він Бог. Та чи був узагалі такий чоловік, як Христос, і що там Євангеліє порівняно з цією мукою — вистоювати й даремно чекати Моріса? Сива жінка роздавала друковані карточки, на яких надруковано, що Річард Сміт запрошує до своєї домівки на Седар-роуд усіх охочих щиро поговорити з ним. Хтось відмовлявся від карточки й відходив від жінки, ніби вона заохочувала щось передплатити, а хтось упускав карточку на траву. Я бачила, як жінка підбирала впущене, — мабуть, зекономити хотіла. Усе це справляло дуже сумне враження — жахливі плями, нікому не цікава промова й оті впущені карточки, неначе відкинуті пропозиції заприятелювати. Я поклала карточку в кишеню, сподіваючись, що Сміт це зауважить.

На вечерю прийшов сер Вільям Маллок, один із радників Ллойда Джорджа в справах державного соціального страхування, дуже старий і поважний. Генрі, звичайно, уже не має нічого спільного з пенсіями, але й далі цікавиться цим ділом і любить згадувати колишні часи. Чи не пенсіями вдів він був зайнятий, коли ми з Морісом уперше повечеряли й усе почалося? А тепер от Генрі почав довгу, насичену статистичними даними суперечку з Маллоком про те, чи досягне рівень життя вдів висоти того, що був десять років тому, якщо підвищити їм пенсії на шилінг. Вони не могли дійти згоди в тому, який має бути прожитковий мінімум, і ця

дискусія була цілком теоретична, бо ж обидва казали, що держава ніяк не може дозволити собі підвищити ці пенсії. Мені годилося б побалакати з чоловіковим колишнім начальником, але на думку нічого не спадало, крім ракет «Фау-1». Враз закортіло всім розповісти, як я спустилася сходами й побачила Моріса, накритого дверима. Хотілося сказати, що я вийшла з кімнати, звичайно ж, голою, бо не мала часу вратися. Чи повернув би тоді голову сер Вільям Маллок, чи почув би мене Генрі? У нього є дивовижна властивість — чути тільки те, що стосується теми розмови, а мова ж то йшла про показник прожиткового мінімуму в 1943 році. «Я була гола, — кортіло мені сказати, — бо весь вечір кохалася з Морісом».

Я приглядалася до нинішнього чоловікового начальника. Такий собі Данстан. У нього зламаний ніс, а пом'яте обличчя скидається на бракований глечик, що мав би піти на експорт. Ось цей чолов'яга, мабуть, тільки усміхнувся б. Не пропустив би повз вуха моїх слів і не обурювався б. Сприйняв би почуте як щось природне, властиве людським істотам. Здавалося, досить мені зробити рух — і він відповість. «А чому б і ні? — подумала я. — Чому б мені не втекти хоч на півгодинки з цієї пустелі? Моя обітниця стосується тільки Моріса й не поширюється на інших чоловіків. Не зможу я довіку залишатися самотньою з Генрі й не викликати в чоловіках захвату та похоті, лишень вислуховувати його балачки й під краплями слів помалу вироджуватись у скам'янілість, схожу на той капелюшок-котелок у печері Чеддар-Кейвз».

15 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

Пообідала з Данстаном у ресторані «Жарден де гурме». Він сказав...

21 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

Випила з Данстаном скляночку-другу в мене вдома, поки він чекав Генрі. Усе йшло до...

22 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

Пообідала з Д. Потім він прийшов до мене додому, щоб ще випити. Але це не подіяло, ох не подіяло...

23–30 ЛИПНЯ 1944 РОКУ

Подзвонив Д. Я сказала, що вже виходжу з дому. Вирушаю з Генрі в подорож. Справи цивільної оборони на півдні Англії. Наради з керівниками цієї служби та з головними інженерами районів. Проблеми бомбардування. Проблеми глибоких бомбосховищ. Проблема симуляції життя. Ніч за нічю Генрі і я спимо пліч-о-пліч, як намогильні фігури. У новому, укріпленому бомбосховищі, що в Бігвеллі-на-Сі, начальник протиповітряної оборони поцілував мене. Генрі з мером та інженером ішов попереду до наступного приміщення, а я затримала цього начальника й, торкнувшись його плеча, поставила дурнувате запитання: чому тут немає подвійних спальних нар для подружжів? Свідомо під'юджувала його на поцілунок. Начальник обхопив мене, притиснув до нар так, що аж спина заболіла, і поцілував мене. А по тому виглядав таким оторопілим, що я засміялася й цмокнула його. Нічого з того не вийшло. Невже ніколи й ні з ким не вийде? Повертаючись із Генрі, мер казав йому: «У разі гострої потреби ми зможемо помістити тут двісті осіб». За кілька годин, коли Генрі був на якійсь офіційній вечері, я зателефонувала на міжміську станцію, попросила набрати номер Моріса,

а тоді лягла в постіль і чекала відповіді. «Я шість тижнів дотримувалась обітниці, — мовила я Богу. — Хоч не могла й не можу в Тебе повірити, однак держала слово. Якщо не оживу з мертвих, то стану шльондрою, звичайнісінькою шльондрою. Навмисно себе нищитиму. Що день, то дужче зношуватимусь від ужитку. Вважаєш таке кращим, ніж порушення обітниці? Що ж, буду тоді, як та хвойда в барі, що безперестанку регочеться, маючи при собі аж трьох мужчин нараз і зовсім не ніжно торкаючись їх. Я вже розпадаюся на шмаття».

Я чекала, притиснувши трубку плечем до щоки. «Набираємо ваш номер», — озвалася телефоністка. «Якщо він відповість, — сказала я Богові, — завтра ж повернуся». Добре знала, що телефон стоїть зразу біля Морісового ліжка. Якось уві сні я торохнула цей апарат кулаком так, що впав на підлогу. А тепер, почувши «алло», мовлене дівочим голосом, я мало не поклала слухавки. Так, я бажала Морісові щастя, та чи хотіла, щоб він аж так скоро знайшов собі потіху? У мене засмоктало під ложечкою, але тут на допомогу прийшла логіка, і я залучила її, щоб переконати саму себе. А чому б йому та не знайти? Ти ж сама покинула Моріса й хочеш, щоб він був щасливий. «Чи можна покликати містера Бендрікса?» — спитала я. Тимчасом усе в мені видихлося. Може, він уже й не хоче, щоб я порушила обітницю. Може, знайшов якусь, що залишиться з ним, сидатиме з ним за стіл, виходитиме з ним на люди, спатиме з ним щоночі, доки це стане приємною звичкою, і відповідатиме замість нього на телефонні дзвінки. «Містера Бендрікса немає, — відповів дівочий голос. — Він виїхав на кілька тижнів, а я тимчасово винаймаю цю квартиру».

Я поклала слухавку. Втішилася була, але зразу ж засмутилася. Невідомо, де він. Ми втратили зв'язок. Блукаємо в тій самій пустелі, шукаємо, мабуть, тих

самих джерел і не бачимо одне одного, завжди самотні. А якби ми були разом, то це була б не пустеля. «Ось воно що, — сказала я Богові. — Починаю вірити в Тебе, а як повірю, то зненавиджу. Маю змогу порушити обітницю, хіба ні? Але не маю змоги скористати з того порушення. Дозволяєш мені зателефонувати, а тоді зачиняєш двері перед самим носом. Дозволяєш мені грішити й забираєш з-під носа гріховний плід. Дозволяєш мені спробувати забутись з Д., але не даєш мені насолоджуватись тою спробою. Змушуєш мене позбутись любові, а тоді кажеш, що й похоті не буде. Чого ж Ти хочеш від мене, Боже? Куди мені дітись?»

Ще школяркою я дізналася про короля — одного з Генріхів, що вбив Бекета. Той король побачив, що вороги спалили його рідне місто, і, вважаючи Господа винуватцем, поклявся: «Ти відібрав у мене те, що я понад усе любив, — місто, де я народився й виріс. А я відберу в Тебе те, що Ти понад усе любиш у мені». Дивина — минуло шістнадцять років, а я й досі пам'ятаю цю клятвену молитву. Король поклявся верхи на коні, сімсот років тому, а я клянуся тепер, у готельному номері, у Бігвеллі-на-Сі — королівському Бігвеллі. «Відберу в Тебе те, що Ти понад усе любиш у мені». Я так і не вивчила напам'ять отченаша, а ось цю чи то молитву, чи то не молитву — пам'ятаю. «Те, що Ти понад усе любиш у мені».

Що ж Ти любиш понад усе? Якби я вірила в Тебе, то, мабуть, вірила б і в безсмертну душу, та чи любиш Ти її? Чи справді бачиш її під шкірою? Навіть Бог не може любити те, чого немає, чого не може побачити. Чи бачить Він, дивлячись на мене, те, чого мені не видно? Це, мабуть, якась гарна річ, якщо Господь може її любити. І це спонукує мене самонадіяно повірити, що в мені є щось гарне. Я хочу, щоб мною милувалися

чоловіки, але все зводиться до штукочок, яких навчаєшся ще в школі, — поводити очима, змінювати тон голосу, торкатися рукою плеча чи голови. Якщо чоловіки вважатимуть, що ти від них у захваті, то будуть у захваті від твого доброго смаку, а якщо захоплюватимуться тобою, то в тебе хоч ненадовго, та поставатиме ілюзія, що маєш у собі щось варте цього захоплення. Усе життя стараюся, щоб тривала ця омана — заспокійливий наркотик, який допомагає забути, що я сучка й облудниця. Що ж Тобі любити в сучці й облудниці? Де ти знайшов цю безсмертну душу, про яку стільки говорять? Звідки Ти взяв, що в мені є щось добре, саме в мені? Я б іще зрозуміла, якби Ти знайшов цю добру річ у Генрі. Маю на увазі не короля Генріха, а свого чоловіка. Він лагідний, добрий і терплячий. Ти міг би знайти її в Морісові. Він гадає, що ненавидить, а сам любить, весь час любить. Навіть своїх ворогів. Але як Тобі знайти в цій сучці й облудниці щось варте любові?

Скажи мені, Господи, і я постараюся навіки відібрати в Тебе цю добру річ.

Як саме виконав король свою обітницю? Якби ж то змога пригадати... Нічого більш не пам'ятаю про цього Генріха, хіба те, що він звелів монахам відшмагати його на Бекетовій могилі. Та ні, це не та відповідь. Король мав би щось вдіяти ще перед тим, як дістав хлости.

Сьогодні ввечері Генрі знову кудись подався. Чи відберу я в Тебе те, що Ти в мені понад усе любиш, якщо зйду в бар, підчеплю першого-ліпшого, поведу його до моря й ляжу з ним серед дюн? Утім, це мені не зарадить. Уже не зараджує. Не вдасться Тебе скривдити, якщо мене не тішить ця гадана кривда. З таким самим успіхом я б могла втикати в себе шпильки, як пустинник. Тут, у пустині, треба зробити таке, що порадувало б мене й завдало б Тобі болю. Бо інакше все обернеться

в умертвіння плоті — тобто вираз віри. А я ж то, повір мені, Боже, ще не вірю, поки що не вірю в Тебе.

РОЗДІЛ 4

12 ВЕРЕСНЯ 1944 РОКУ

Пообідавши в «Пітері Джоунзі», я купила лампу для кабінету Генрі. Пообідала цнотливо — в оточенні самих жінок. Жодного чоловіка. Таке враження, ніби служу в жіночому полку. Я почувалася майже в мирі та спокої. Тоді пішла на Пікаділлі, до кінотеатру хроніки, і подивилася на руїни в Нормандії та приїзд якогось американського політика. Нічого робити до сьомої години, коли має повернутися Генрі. На самоті я випила кілька скляночок. Згрішила. Невже доведеться мені відректися ще й від спиртного? Як же тоді мені жити, якщо я відмовлюся геть від усього? Я була особою, що кохала Моріса, пускалася берега з чоловіками, любила випити. Що станеться, якщо відкинеш усе те, що становить твоє «я»?

Прийшов Генрі. Було видно, що він дуже радий і хоче, щоб я спитала про причину радості, але я промовчала. Тоді він сказав сам:

— Мене представляють до четвертого класу ОБІ.

— А що воно таке? — спитала я.

Генрі приголомшило, що я цього не знаю. Він пояснив, що йдеться про титул офіцера ордена Британської імперії. За рік-два мій чоловік, очоливши департамент, дістане командорський титул — КБІ.

— Коли йтиму на пенсію, — додав він, — то, ймовірно, стану лицарем-командором ордена другого класу — ЛБІ.

— Якась плутанина виходить, — відповіла я. — Ти б не хотів триматися тих самих літер?

— А ти б не хотіла стати леді Майлз? — відповів запитанням на запитання Генрі, і я спересердя подумала, що мені хотілося б одним-одного на світі — стати місіс Бендрікс, та ось довелося навіки розпрощатися з такою надією. Леді Майлз не має коханця, не пиячить, тільки знай балакає про пенсії з сером Вільямом Маллоком. А де ж у той час буду я?

Минулої ночі я дивилася на заснулого Генрі. Поки була тим, що закон називає провинною стороною, я могла дивитися на нього ніжно, як на дитину, що потребує моєї опіки. А коли я стала, по-юридичному кажучи, невинною, він мене весь час бісить. Генрі має секретарку, що іноді дзвонить сюди й каже: «О, це місіс Майлз. А чи вдома Ге Ем?» Усі секретарки вживають ці нестерпні ініціали, що звучать не по-приятельськи, а по-панібратськи. «Його високість Ге Ем, — думала я, дивлячись на нього, — Генріх Моральний, з ласки Господа Милостивого, та його Гоноровий Масовий ескорт...» Час від часу він усміхався уві сні — помірковано й побіжно, як і личить високопоставленому чиновникові, наче хотів тим сказати: «Так, це дуже потішна річ, але пора нам знову взятися до роботи, правда ж?»

Якось я спитала його:

— Чи був у тебе роман із секретаркою?

— Роман?

— Любовний зв'язок.

— Звичайно ні. Чому ти таке подумала?

— Не знаю. Просто так поцікавилася.

— Я нікого, крім тебе, не любив, — сказав він і взявся читати вечірню газету. А я не могла не поставити собі запитання: невже мій чоловік такий непривабливий, що жодна жінка не захотіла його? Крім мене, звісно. Чомусь я таки по-своєму хотіла його, уже й не пригадаю чому й за що. Я була надто молода й, вибираючи,

не знала, чого хочу. Це несправедливо. Поки кохала Моріса, то й Генрі любила, а тепер я, ставши, як ото кажуть, добропорядною, не люблю нікого. А найдужче незлюбила — Тебе.

РОЗДІЛ 5

8 ТРАВНЯ 1945 РОКУ

Увечері ми пішли до Сент-Джеймського парку подивитись, як святкують День перемоги в Європі. Біля освітленого прожекторами озерця, між палацом і казармами кінної гвардії, було дуже тихо. Ніхто не співав, не галасував, ніхто не був п'яний. Люди сиділи парами на траві, тримаючись за руки. Мабуть, тішилися, що настав мир і не стало бомб.

— Не до душі мені мир, — мовила я Генрі.

— Я оце міркую, куди мене переведуть із міністерства внутрішньої безпеки, — відповів він.

— У міністерство інформації? — припустила я, силкуючись на зацікавлення.

— Ні-ні, на таке я не згоджуся. Там повно чиновників на тимчасовій роботі. Як тобі міністерство внутрішніх справ?

— Будь-що, Генрі, аби тільки воно тобі подобалося, — сказала я.

На балкон вийшла королівська родина, і натовп доброзвичайно заспівав. Це не керманічі, як-от Гітлер, Сталін, Черчилль чи Рузвельт, а звичайна собі сім'я, яка нікому нічого поганого не зробила. Я хотіла, щоб поруч мене був Моріс. Я хотіла розпочати все наново. Я хотіла належати до сім'ї.

— Зворушливо, правда? — зауважив Генрі. — Що ж, тепер усі ми можемо спокійно спати вночі.

Ніби ми хоч вряди-годи робили вночі щось інше.

10 ВЕРЕСНЯ 1945 РОКУ

Мушу бути розсудливою. Два дні тому я випорожняла свою стару сумочку («з нагоди свята перемоги» Генрі подарував мені нову; мабуть, солону ціну заплатив) й знайшла карточку з написом «Річард Сміт, Седар-роуд, 16. Приватні поради щоденно, від 16:00 до 18:00. Ласкаво просимо всіх». І я подумала, що надто вже довго мене тіпає та смикає. Треба спробувати інших ліків. Якщо цей Сміт зможе мене переконати, що нічого й не було, що моя обітниця нічого не важить, то напишу Морісові й спитаю, чи не хоче він поновити все те, що було між нами. Може, я навіть покину Генрі. Не знаю. Перш за все треба стати розсудливою. Уже не буду істеризувати. Візьмуся за розум. Отож я прийшла на Седар-роуд і натиснула на кнопку дзвінка.

Тепер я стараюся пригадати, що там діялося. Міс Сміт запарила чаю, а після чаювання вийшла, залишивши мене наодинці з її братом. Він спитав, які в мене проблеми. Я сиділа на кретоновій софі, господар оселі — на твердому стільці, з кішкою на колінах. Гладив її гарними руками, які мені не сподобалися. Я волила б уже дивитися на плями, але він сів так, щоб виставити мені гладку щоку.

— Поясніть, будь ласка, — сказала я, — чому ви такі певні, що Бога нема.

Погладжуючи кішку, Сміт розглядав свої руки, і я пожаліла його. Пишається ними, бідолаха, а якби не був поплямлений, то, мабуть, не було б причини пишатися.

— Ви слухали мій виступ у Коммоні? — спитав він.

— Так.

— Там доводиться дуже спрощувати. Спонукувати людей, щоб самі думали. Чи стали ви думати?

— Напевно, так.

— У якій конфесії вас виховали?

— Ні в якій.

— То ви не християнка?

— Мабуть, мене охрестили. Це ж загальноприйнята умовність, хіба ні?

— Якщо ви не вірите в Бога, то навіщо вам моя допомога?

І справді. Я ж не можу розповісти йому про Моріса під дверима й про мою обітницю. Поки що не можу. Зрештою, річ не тільки в тому, скільки обітниць я складала й порушила за все своє життя. Чому з них залишилася тільки ось ця, схожа на подарунок від приятельки, — таку вже бридку вазу, що ждеш не діждешся, щоб її розбила служниця? Ба, рік у рік розбиваються справді цінні речі, а ця бридота залишається. Переді мною ніколи не поставало таке питання, і Смітові довелося спитати ще раз.

— Я не певна в тому, що не вірю, — відповіла я. — Просто не хочу вірити.

— Розкажіть мені все як є, — сказав він, забувши про руки й повернувшись до мене плямистою щокою. Забув про себе, забажавши мені допомогти, і я ні з того ні з цього заговорила — про ту ніч, про вибух бомби й про дурнувату обітницю.

— То ви справді вірите, що, можливо... — почав був Сміт.

— Так.

— Подумайте про тисячі людей у всьому світі, що ось у цю мить моляться й ніколи не дочекаються відповіді на свою молитву.

— Тисячі людей умирили в Палестині, коли Лазар...

— Ми ж з вами не віримо в цю баєчку, правда ж? — по-змовницькому глянув він на мене.

— Звичайно ні, але в неї вірять мільйони людей. Мабуть, вважають її обгрунтованою...

— Люди не потребують обгрунтовувати те, що зачепило їхні почуття. Закохані не зважають на здоровий глузд, хіба не так?

— То ви й кохання можете пояснити?

— Так, можу, — відповів він. — У когось воно виступає прагненням володіти, різновидом жадібності. У когось іншого — прагненням підлягти чужій волі, скинути з себе відповідальність і викликати захват. Іноді воно полягає в бажанні мати змогу виговорюватися, скидати тягар з душі на того, кому не нудно вислуховувати. Або ж у бажанні знайти в комусь матір чи батька. Звісно, усе це біологічно вмотивовано.

«Правда, — подумала я, — але невже понад неї немає нічого більш? Усе це я відкопала в собі, у Морісові, але лопата так і не досягла каменю».

— А любов до Бога? — спитала я.

— Це те саме. Людина створила Бога на свою подобу, тож, природно, і любить Його. На ярмарках ви бачили криві дзеркала, що спотворюють. Людина зробила таке дзеркало, у якому бачить себе кращою, сильнішою, справедливішою й мудрішою, ніж у дійсності. Такою вона уявляє саму себе. Легше впізнає себе віддзеркаленою в цьому виробі, ніж у тому, що спотворює й викликає тільки сміх. А як вона любить своє поліпшене відображення!

Сміт говорив про різні дзеркала, а я, забувши, про що йдеться, думала тільки про те, скільки разів він ще з підліткового віку задивлявся в них і відповідно повертав голову, стараючись, щоб вони не спотворювали, а прикрашали. Цікаво, чому він не відростив бороди, щоб прикрити плями. Чи то волосся не росте на щоці, чи то Сміт гидує обманом? Мабуть, він таки любить правду...

ось знову пішла мова про любов. Таж цілком очевидно, що його любов до правди можна розкласти на кілька складників. Це прагнення відшкодувати вроджену ваду, володарювати, викликати захват — особливо ж через те, що жалюгідне примарне обличчя нікого й ніколи не привабить. Мені закортіло доторкнутися плямистої щочки, приголубити її й мовити слова любові — такої самої тривкої, як ця вада. Я почувалася так, як тоді, коли побачила Моріса під дверима. Тепер я теж захотіла помолитися, приректи якусь незвичайну жертву, аби тільки Сміт зцілювся, але в мене вже нема що жертвувати.

— Моя дорога пані, — сказав він, — не примішуйте сюди поняття «Бог». Ідеться тільки про коханця й чоловіка. Не заплутуйте цієї справи якимись привидами.

— Як же мені розв'язати цю справу, — спитала я, — якщо на світі взагалі нема кохання?

— Треба вибрати такий розв'язок, щоб ви якнайдовше почувались якнайщасливішою.

— Ви вірите в щастя?

— Я не вірю в жоден абсолют.

Здається, єдине щастя Сміта полягає в упевненості, що він може розрадити, порадити й допомогти, що він може бути корисним. Таке переконання спонукує його щонеділі йти до Коммону й промовляти людям, які відходять від нього, не вислухавши, не розпитавши й впустивши карточки на моріжок. Чи часто приходять сюди відвідувачі, як-от я сьогодні?

— Чи багато у вас відвідувачів? — поцікавилась я.

— Ні, — відповів він. Любов до правди перемогла гордість. — Ви перша... за дуже довгий час.

— Розмова з вами добре вплинула на мене, — запевнила я. — Ви просвітлили мою голову.

Єдиний спосіб, яким можна було втішати Сміта, — це підживляти його ілюзію.

— Якби ви знайшли трохи часу, — несміло сказав він, — ми б могли взятися до справи з самого початку і дійшли б до глибинної суті. Маю на увазі філософські аргументи й історичні свідчення.

Я дала якусь ухильну відповідь, і він повів далі:

— Це справді важливо. Не можна легковажити ворогів. Вони обстоюють свою справу.

— Обстоюють?

— Ця справа слухна тільки на перший погляд. Облудна вона. — Занепокоївшись, Сміт дивився на мене. Мабуть, міркував, чи я не з тих, що відходять. Мені видалася дрібничкою пропозиція, яку він нервово докинув: — Усього одна година щотижня. Вона вам дуже допоможе.

«Хіба я не розпоряджаюся всім своїм часом? — подумала я. — Можу читати книжки й ходити в кіно, ось тільки не розумію слів і не пам'ятаю образів. У вухах стугоняють слова про мене саму й про моє лихо, перед очима маячать образи мене й лиха. А сьогодні пополудні я на якусь часину все це забула».

— Прийду. Дуже приємно, що ви вділяєте мені час, — сказала я, силкуючись вселити в нього якнайбільшу надію й благаючи Бога, від якого пообіцяв мене вилікувати Сміт: «Дозволь мені допомогти йому!»

2 ЖОВТНЯ 1945 РОКУ

Сьогодні було душно, накрапав дощ. Тож я зайшла до темної церкви на розі вулиці Парк-роуд, щоб там трохи посидіти. Генрі сидів удома, я не хотіла його бачити. Намагаюся не забувати, що треба бути люб'язною за сніданком, за обідом — коли Генрі вдома — і за вечерею. А якщо трапляється це забути, то він відплачує мені люб'язністю. Дві особи, повіки-віків люб'язні одна до

одної. Увійшовши, сівши й розглянувшись, я побачила, що це католицька церква, повна гіпсових статуй та інших бездарних витворів реалістичного мистецтва. Не терплю цих скульптур і розп'ять, усього цього наголошування на людському тілі. Силкуюсь уникати цього тіла й усього, що воно потребує. Напевно, я могла б повірити в якийсь різновид Бога, зовсім не пов'язаного з нами, невиразного, аморфного, космічного, якому я щось пообіцяла б, а він дав би мені щось взамін, простягшись із невизначеності до реального життя й снуючи могутнім подихом пари поміж стін і стільців. Колись і я стану часточкою цієї пари — назавжди втечу від самої себе. І ось я, увійшовши в темну церкву на Парк-роуд, побачила тіла, виставлені на всіх вітварях довкола мене, — огидні гіпсові статуї з самовдоволено-люб'язними обличчями, і згадала, що тут вірять у воскресіння плоті, тої плоті, безповоротного знищення якої я так прагну. Я заподіяла їй стільки зла... Як тепер мені хотіти, щоб вона зберігалася навіки? Раптом згадалися Річардові слова про те, що людські істоти придумують доктрини, щоб задовольняти свої прагнення. Як же він помиляється! Якби мені випало придумати доктрину, то в ній пішлося б про те, що тіло не відродиться, а згниє разом із торішніми хробаками. Дивно, що наш розум коливається вперед-назад, від крайності до крайності. Чи криється істина в якійсь точці, через яку пролітає маятник? Не в тій, де він нерухомо висить, наче прапор у безвітрі, а в тій, що ближча до однієї з двох крайностей. Коли б маятник якимсь чудом спинився під кутом 60 градусів до вертикалі, я б повірила, що він показує істину. Що ж, сьогодні маятник вигойдувався, і я думала не про своє тіло, а про Морісове. Думала про зморшки, які життя викарбувало на його обличчі, такі самі особисті, як його почерк. Думала про той свіжий шрам на плечі, якого

не було б, якби Моріс не спробував захистити інше тіло від стіни, що валилася. Не сказав мені, чому він лежав три дні в лікарні. Я дізналася про цей випадок від Генрі. Той шрам став частиною його особистості, як і ревності. Я подумала, чи хотілося б мені, щоб Морісове тіло, як і моє, перетворилося на пару, і відчула, що хочу, аби шрам тривав вічно. Та чи зможе його кохати моя пара? Ось тут мені захотілося, щоб таки існувало моє ненависне тіло, але тільки тому, що воно могло б кохати шрам. Ми можемо любити душею, та чи досить самої тільки душі? Любов ненастанно поширюється, тож ми можемо любити навіть безчуттєвими нігтями, навіть одежею, коли рукав відчуває інший рукав.

«Річард має рацію, — спало мені на думку, — ми вигадали воскресіння, бо потребуємо своїх тіл». Як тільки я визнала його правоту й вирішила, що все це казка, якою ми розраджуємо одне одного, куди й ділася моя ненависть до цих статуї. Вони стали схожі на бездарні кольорові ілюстрації казок Ганса Крістіана Андерсена й на погані вірші. Зрештою, комусь та й треба їх писати — хоча б віршомазові, не настільки гордому, щоб ховати їх, замість виставляти напоказ свою дурість. Я обійшла церкву, розглядаючи ці фігури одну за одною. Перед найгіршою — не знаю, якого святого вона зображала, — молився чоловік середнього віку, поставивши поруч себе капелюх-котелок і вклавши в нього кілька загорнутих у газету корінців селери.

Звісно ж, тіло було й на вівтарі, таке знайоме. Я знала його краще, ніж Морісове, але ніколи не сприймала ось таким матеріальним, з усім належним людині, навіть із частинами, прикритими пов'язкою на стегнах. Мені згадалося одне таке зображення в іспанській церкві, яку ми з Генрі відвідали. Кров збігала червоною фарбою з очей і рук. Мене замлоїло. Генрі хотів, щоб я помилувалася

колонами XII століття, але мене нудило, я хотіла вийти на свіже повітря. «Ці люди люблять жорстокість», — подумала я. А пара не вразить тебе кров'ю і криками.

Вибравшись на майдан перед церквою, я сказала Генрі:

— Не можу дивитися на всі ці намальовані рани.

Генрі дивився на такі речі розсудливо, він завжди розсудливий.

— Звичайно, це дуже матеріалістична віра, — відповів він. — У ній чимало магічного...

— Хіба магія може бути матеріалістичною? — спитала я.

— Так. Око тритона, лапка жаби, палець мертворожденної дитини. Годі знайти щось матеріальніше. Побожні люди досі вірять, що під час відправи хліб і вино перетворюються на плоть і кров.

Усе це я знала, але гадала, що воно більшою чи меншою мірою відмерло зразу ж після Реформації й збереглося тільки в бідняків. Генрі вивів мене з омани (як часто він давав лад моїм плутаним думкам!).

— Матеріалізм — це платформа не лише для бідняків, — пояснив він. — Деякі найвидатніші мислителі були матеріалістами, як-от Паскаль і Ньюман. Такі витончені в окремих галузях і такі по-примітивному забобонні в інших. Колись ми дізнаємося, чому так сталося. Може, через недугу залоз.

А нині я дивилася на матеріальне тіло, матеріальний хрест і дивувалася: як це людям вдалося розіпнути пару? Звичайно, вона не відчуває ні болю, ні насолоди. Тільки під впливом забобону я вважала, що вона може відповісти на мої молитви. «Боже милий», — мовила я замість «Мила пару». Я казала, що ненавиджу Тебе, та чи можна ненавидіти пару? Можна ненавидіти цю постать на хресті, яка вимагає вдячності: «Ось що Я витерпів для тебе», —

але пару... А Річард вірить у щось іще менш реальне, ніж пара. Він ненавидить баєчку й бореться з нею, сприйнявши її всерйоз. Я не могла б ненавидіти Гензеля, Гретьель і їхню цукрову хатку так, як він ненавидить легенду про небеса. Змалку я могла ненавидіти лиху королеву з казки про Білосніжку, а Річард не відчуває ненависті до казкового Диявола. Немає Диявола, немає Бога, але вся його ненависть виливається проти доброї казки, а не злої. Чому? Я звела очі на дуже вже знайоме тіло, розпростерте у вигаданих муках, з опущеною головою, як уві сні. «Іноді я ненавиділа Моріса, — майнула мені думка, — та чи спромоглася б на таке, якби не кохала його? О Боже, якби я могла Тебе ненавидіти, що б це значило?»

А може, я таки матеріалістка? Може, й у мене щось негаразд із залозами, якщо не цікавлюся справді важливими, вільними від забобонів речами та справами — Комісією у справах добродійних організацій, показниками рівня життя, підвищенням калорійності харчування робітників? Чи можна вважати мене матеріалісткою, якщо я вірю в окремішне існування цього чоловіка з капелюхом-котелком, металу, з якого зроблено цей хрест, і моїх рук, яких я не можу скласти для молитви? Припустімо, що Бог є. Припустімо, що Він існує як ось таке тіло. Хіба може бути щось погане в тому, що я вважаю Його тіло таким самим матеріальним, як і моє? Чи міг би будь-хто любити Його або ненавидіти, якби в Нього не було тіла? Я не можу любити пару, яка колись була Морісом. Знаю, що це дике, грубе й матеріалістичне міркування, але чому б мені не бути дикою й грубою матеріалісткою? Я рушила до виходу розлюченою й наперекір Генрі, наперекір усім розсудливим і безстороннім розумникам повелася так, як богомольці в іспанських церквах: умочила пальця в так звану свячену воду й позначила собі на лобі щось подібне до хреста.

РОЗДІЛ 6

10 СІЧНЯ 1946 РОКУ

Сьогодні ввечері я не могла всидіти вдома й вийшла на дощ. Пригадалось, як колись я впилася нігтями в долоні, ще не знаючи, що Ти ворухнувся від болю. Я тоді сказала: «Зроби так, щоб він був живий», не вірячи в Тебе, але Ти не зважав на мою невіру. Ти охопив її Своєю любов'ю, прийняв як дар, а сьогоднішнього вечора дощ промочив мені наскрізь плаща й усю одягу, я дрижала з холоду і вперше в житті мала враження, що майже люблю Тебе. Я ходила в струменях дощу під його вікнами й була ладна виждати під ними всю ніч, аби тільки показати, що я таки здатна вчитися любити й уже не боюся пустелі, бо в ній є Ти. Повернувшись додому, я застала Моріса в гостях. Ти повернув мені його вдруге. Першого разу я Тебе за це ненавиділа, але Ти охопив любов'ю цю ненависть, як і невіру, і зберіг, щоб потім показати її; щоб ми удвох посміялись так, як ото, бувало, я сміялася віч-на-віч із Морісом і казала: «Пам'ятаєш, які дурні ми були?..»

РОЗДІЛ 7

18 СІЧНЯ 1946 РОКУ

Уперше за останні два роки я пообідала з Морісом. Перед тим зателефонувала йому й попросила зустрітись зі мною, а тоді, їдучи автобусом, застряла в заторі біля Стоквелла й запізнилася на десять хвилин. Спершу я, як бувало колись, побоювалася, що через таку дрібницю зіпсується весь день і Моріс гніватиметься на мене. Тепер же мені не хотілося вихоплюватись наперед зі своїм гнівом. Зрештою, я вже й на гнів не спромоглася б, як і на багато чого іншого. Я хотіла зустрітись з Морісом і розпитати його про Генрі, бо останнім часом той дивно

поводиться. Це на нього не схоже — випивати в барі. Генрі випиває тільки вдома і в клубі. Мабуть, у барі він мав розмову з Морісом. Дивно було б, якби чоловік та занепокоївся мною. За весь час нашого подружнього життя нині найменше причин непокоїтися. І ось, коли я опинилася віч-на-віч з Морісом, мені й не в голові був цей привід зустрітися. Залишилася тільки причина — просто зустрітися. Про Генрі я так нічого й не дізналася. Раз у раз Моріс пробував завдати мені болю, і це йому вдавалося, бо ж насправді він мучив самого себе, а я не можу на таке дивитися.

Чи порушила я давню обітницю, пообідавши з Морісом? Ще торік я так би й вважала, а тепер — ні. Тоді я все сприймала буквально, бо побоювалася, не знала, про що йдеться, і не поклала надії на любов. Ми обідали в «Рулзі», і я була щаслива вже від того, що ми разом. Тільки на хвилинку почувалася нещасливою, коли ми прощалися на решітці. Я гадала, що він мене поцілує, і прагла цього, але раптово закашлялася й зручна мить проминула. Знаю, що Моріс, ідучи від мене, думав про всілякі паскудні небилиці й мучився. І я потерпала від того, що він мучиться.

Я хотіла поплакати на самоті й вибрала для цього місце — Національну портретну галерею, але там у день студентських екскурсій зібрався цілий натовп, тому я повернулася на Мейден-лейн і зайшла до церкви, бо в ній завжди темно й не розгледити людини поруч. Там я й сіла. У церкві нікого не було, крім мене та ще дрібного чоловічка, що прийшов трохи пізніше й тихо молився на задній лавці. Пригадалося, як я вперше побувала в одному з таких храмів і як зненавиділа його. Тут я не молилася. Дуже вже часто я це досі робила. Я тільки сказала Богу так, як сказала б батькові, якби пам'ятала його: «Боже милий, я втомилася».

З ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Сьогодні я побачила Моріса, а він мене не зауважив. Простував до бару «Герб Понтефракта», і я рушила назирці. Перед тим я цілу годину — довгу й тягучу — просиділа у квартирі на Седар-роуд, намагаючись сприйняти аргументи бідолашного Річарда, і натомість проймалася враженням, що вони свідчать про вивернуту навиворіт віру. Хто ж без цієї віри стане так серйозно й аргументовано трактувати легенду? Якщо я щось взагалі засвоїла з почутого, то це дивні факти, які навряд чи підтверджують Річардові доводи. Наприклад, свідчення про те, що колись жив чоловік, званий Христом. Я вийшла на вулицю, почувуючись втомленою й зневіреною. Звертаюся до Річарда, щоб позбутися забобону, та щоразу ось такий фанатизм тільки допомагає вкоренитися цьому забобону. Я допомагала цьому чоловікові, а він мені не допоміг. А може, і допоміг? Я ж цілу годину майже не думала про Моріса, аж раптом ось він — переходить вулицю.

Я пішла вслід, не спускаючи з нього очей. Стільки разів ми удвох бували в «Гербі Понтефракта»... Я знала, до якої стійки він підійде й що замовить. А чи не зайти мені сюди, щось замовити й побачити, як він обернеться, як усе почнеться заново? Ранки будуть повні сподівання, бо можна буде подзвонити зразу ж, щойно Генрі вийде з дому. Будуть сподівані вечори, про які повідомлятиме сам Генрі, попереджуючи, що повернеться пізно. Може, тепер я б і покинула його. Я зробила все, що могла. Не маю грошей, щоб підтримати Моріса; він заробляє на книжках не набагато більше понад видатки на прожиття, але якби я допомагала йому друкувати тексти на машинці, ми б могли щороку заощаджувати добрих п'ятдесят фунтів. Не боюся

бідності. Іноді буває краще по короткому ліжку простягати ніжку, аніж стелити розкішне ложе.

Я стояла біля дверей і дивилась, як він іде до стійки. «Якщо Моріс обернеться й побачить мене, то ввійду», — сказала я Богу. Не обернувся. Повертаючись додому, я не могла спекатися думок про Моріса. Майже два роки ми з ним чужі. Увесь цей час я не знала, що він робить у ту чи іншу годину, але тепер він не чужий: я ж бо, як і колись, знаю, де він і що він. Моріс вип'є ще кухоль пива й повернеться до знаної мені кімнати, щоб писати. Його звички не змінилися, і я люблю їх, як люблять старе пальто. З цими звичками почувуюся безпечно. Мені ніколи не хотілося чогось чужого.

І я подумала: як легко можна зробити Моріса щасливим! Дуже хочеться знову побачити, як він сміється від радощів. Генрі немає вдома. Він умовився з кимсь на ленч після роботи й зателефонував, що прийде не раніше, ніж о сьомій. Отож почекаю до пів на сьому, подзвоню Морісові й скажу: «Я прийду на ніч і на всі наступні ночі. Я втомилася жити без тебе». Спакую речі у велику синю валізу й у малу брунатну. Візьму стільки вбрання, скільки треба на місяць відпустки. Генрі цивілізована людина, за місяць залагодяться всі юридичні справи, промине гіркота втрати, і можна буде спокійно забрати з колишньої оселі все потрібне. Гіркота не дуже дошкулятиме, ми ж не закохані. Шлюб став приятелюванням, а невдовзі можна буде й далі приятелювати, як було раніш.

Враз я почувалася вільною і щасливою. «Уже не завертатиму собі голови Тобою, — сказала я Богові, простуючи Коммоном. — Мені все одно, чи Ти є, чи Тебе нема, чи справді Ти дав Морісові ще один шанс, а чи я все вигадала. Може, зараз йому випадає той другий шанс, якого я просила. Зроблю Моріса щасливим — ось Тобі,

Господи, моя друга обітниця. Перешкодь мені, якщо можеш. Зупини мене, якщо можеш».

Нагорі, у своїй кімнаті, я взялася писати листа до Генрі. «Милий Генрі», — почала була, але це звучало лицемірно. «Любий» було б брехнею, а от «дорогий» — це в самий раз, ніби звертаєшся до когось знайомого. Так я й написала: «Дорогий Генрі, мені дуже прикро завдати Тобі удару, але ось уже сім років я кохаю Моріса Бендрікса. Майже два роки ми не бачилися й не листувалися, але це не допомогло. Я не можу без нього жити, тому й покидаю Тебе. Знаю, що довгий час я була поганою дружиною, а з червня 1944 року в мене взагалі нема нікого збоку, і нам усім погано. Колись я гадала, що можна пустити на самоплив цей роман, а тоді він помалу, любо-мило сам собою згасне, але сталося інакше. Я кохаю Моріса ще дужче, ніж у 1939 році. Очевидно, я поводитися по-дитячому. Тільки тепер усвідомила, що рано чи пізно мушу зробити вибір, бо інакше нароблю дурниць геть у всьому. До побачення, хай Бог Тебе благословить». Я перекреслила слова «хай Бог Тебе благословить», і то так, щоб не вдалося їх прочитати. Якись вони пишномовні, та й Генрі не вірить у Бога. Свій підпис я хотіла доповнити виразом «з любов'ю», але він теж не годився, хоча й відповідав правді. Я ж таки люблю Генрі — у свій ганебний спосіб.

Вклавши листа в конверт, я написала на ньому: «Особисто в руки». Це щоб Генрі не розпечатав конверта при комусь. Адже він може привести додому приятеля, а я не хочу, щоб той бачив, як уражено гордість мого чоловіка. Тоді я витягла валізу й стала вкладати в неї речі, та раптом стукнула думка: «Куди це я поділа листа?» Він зразу ж знайшовся, але тут на гадку спало ще одне: «Ану ж я в поспіху забуду покласти його в передпокої й Генрі даремно дождатиметься

мене?» Тож я з листом зійшла сходами до передпокою. Майже все спакувала, крім вечірньої сукні, а Генрі мав би прийти не раніш як за півгодини.

Щойно я поклала листа на столику, поверх пообідньої пошти, як у замку зашкряботів ключ. Невідь-чого я схопила листа, і тут увійшов Генрі. Справляв враження хворого й вичерпаного.

— О, ти тут? — озвався він і, проминувши мене, пішов до кабінету.

Трохи виждавши, я рушила за ним, постановивши: «Мушу дати йому листа, треба тільки набратися духу». Відчинивши двері, я побачила, що він сидить у кріслі біля незапаленого каміна й плаче.

— Генрі, що сталося? — спитала я.

— Нічого, — відповів він. — Дуже болить голова, ото й усе.

Розпаливши камін, я запропонувала:

— Дам тобі таблетку венганіну.

— Не турбуйся, — сказав він, — мені вже полегшало.

— Що в тебе за день був сьогодні?

— Ет, такий самий, як інші. Я трохи втомився.

— З ким це ти обідав?

— З Бендріксом.

— З Бендріксом? — перепитала я.

— А чому б і ні? Він пригостив мене ленчем у своєму клубі. Жахливим ленчем.

Я підійшла до Генрі ззаду й поклала долоню йому на лоба. Дивний жест — у мить, коли маєш покинути чоловіка назавжди. Він так робив зразу ж після нашого одруження, коли в мене часто бували напади сильного болю голови — з нервів, бо все йшло не так, як треба. На якийсь час я забула, що тоді вдавала, буцімто мені полегшало від такого жесту. Генрі обхопив мою руку й притиснув міцніше до лоба.

— Я тебе кохаю, — сказав він. — Чи знаєш це?

— Знаю, — відповіла я. Могла б і зненавидіти його за такі слова з ноткою домагання. «Якби ти справді мене кохав, — подумала я, — то поведився б, як і личить кожному зрадженому чоловікові. Ти лютував би, і ця лють звільнила б мене».

— Я без тебе не зможу, — додав Генрі.

«Та зможеш, — подумки заперечила я. — Бракувати-ме тобі вигóди, але зможеш. Колись ти почав читати іншу газету й швидко звик до неї. Це тільки слова, традиційні слова традиційного чоловіка, які зовсім нічого не значать». І тут мені в око впало його обличчя в дзеркалі. Генрі й далі плакав.

— Що з тобою? — спитала я.

— Нічого, я ж тобі сказав.

— Не вірю. Може, щось сталося на роботі?

— А що там може статися? — відповів Генрі з незвичною, як на нього, гіркотою в голосі.

— Чи не Бендрікс тебе знервував?

— Звичайно ні. Гадаєш, він зумів би?

Мені хотілося відвести його руку. Генрі не забирав її. Я боялася його наступних слів, що неминуче ляжуть нестерпним тягарем на сумлінні. Моріс мав би досі бути вдома. За п'ять хвилин я добралася б до нього, якби не завадив Генрі. Я побачила б щастя, а не горе. Поки не бачиш горя, поти й не віриш у нього. Звіддала можеш завдавати болю будь-кому.

— Моя ти дорога́, — сказав Генрі, — ніякий був з мене чоловік.

— Не розумію, про що ти, — відказала я.

— Я зануджував тебе. І мої приятелі занудні. І ми з тобою... знаєш... віддавна вже не робимо цього...

— Ось цьому рано чи пізно настає кінець, — кивнула я, — в усіх подружніх пар. Ми з тобою добрі приятелі.

Такий був мій план втечі. Якби Генрі згодився з цим твердженням, я дала б йому листа, виклала б свої наміри й пішла б собі. Але він не впіймався на гачок, і я залишилася тут. Знову зачинилися двері перед Морісовим носом. Цього разу не звинувачую за те Бога. Я сама їх зачинила.

— Не можу навіть уявити тебе в ролі приятельки. Без приятелів можна обійтися, — проказав Генрі й, глянувши на моє відображення в дзеркалі, докинув: — Не покидай мене, Саро. Потерпи ще кілька років. Я спробую...

Так і не зумів зміркувати, що б його іще спробувати. Було б набагато краще для нас обох, якби я покинула його кілька років тому. А тепер не спроможуся на удар, коли Генрі поряд мене. І завжди буде поряд мене, бо я навіч побачила його горе.

— Не покину тебе, — відповіла я. — Даю слово.

Ще одну обітницю мушу додержувати. Склавши її, я не зможу витримати з чоловіком ані хвилини. Моріс зазнав поразки, і я зненавиділа Генрі за перемогу. А чи зненавиділа б Моріса, якби він став переможцем? Забравшись у свою кімнату, я порвала листа на такі дрібненькі клаптики, що ніхто не стулив би їх до купи, стусонула ногою валізу під ліжку, бо несила її розпаковувати, і взялася ось це описувати.

Моріс вкладає свій біль у письмо. Відчуваєш, як речення прошиваються нервами. Що ж, якщо біль може вивчити когось на письменника, то й я, Морісе, набираюся тої науки. Якби ж то вдалося хоч раз поговорити з тобою... Не можу говорити з Генрі. Ні з ким не можу. Боже милий, дозволь мені говорити.

Вчора я купила розп'яття. Через те, що квапилася, вибрала дешеве й негарне. Сказавши, що хочу його придбати, я почервоніла. Хтось із знайомих міг би мене побачити в цій крамниці. Тут треба було б вставити

в двері матове скло, як у крамничках, де продають презервативи. Замкнувшись у своїй кімнаті, можу виїняти це розп'яття із самого дна шкатулки з коштовностями. Я б хотіла знати молитву без отих «мені». «Допоможи мені». «Дай мені щастя». «Пошли мені смерть». Мені, мені, мені.

Зроби так, щоб я думала про ці жахливі плями на Річардовій щоці. Зроби так, щоб я бачила обличчя заплаканого Генрі. Зроби так, щоб я забула про саму себе. Боже милий, я намагалася любити й наробила плутанини. Якби я могла любити Тебе, то знала б, як любити людей. Я вірю в легенду. Я вірю, що Ти народився. Я вірю, що Ти помер за нас. Я вірю, що Ти Бог. Навчи мене любити. Мені байдуже до мого болю. Я не витримую болю інших людей. Хай мені й далі болить, але забери від них біль. Боже милий, якби Ти міг зійти з хреста й дозволив, щоб мене розп'яли замість Тебе... Якби я могла страждати так, як Ти, то могла б і зцілювати так, як Ти.

4 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Генрі узяв собі вихідний. Не знаю, навіщо це зробив. Він пригостив мене ленчем. Ми відвідали Національну галерею, тоді рано повечеряли вдома й пішли до театру. Генрі скидається на батька, що забрав дитину зі школи. Але це він дитина.

5 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Генрі задумав поїхати навесні зі мною у відпустку за кордон. Поки що він не може вибрати між замками — над Луарою чи в Німеччині, де можна було б приготувати доповідь про моральний дух німців під час бомбардувань. Не хочу, щоб прийшла ця весна. Знову

я завела своєї — «хочу», «не хочу»... Якби я могла любити Тебе, я змогла б полюбити Генрі. Бог був створений як людина. Він був не тільки Морісом, але й Генрі з астигматизмом і Річардом із плямами. Якби я змогла полюбити болячки прокаженого, то невже не зуміла б полюбити занудність свого чоловіка? Але я б відвернулася від прокаженого, якби він тут опинився, а тепер от уникаю Генрі. Завжди мене тягне на драматичність. Я забрала собі в голову, що готова терпіти біль від Твоїх цвяхів, а не можу витримати добу з картами й путівниками Мішлена. Боже милий, я ні до чого не здатна. Я й досі сучка та облудниця. Усунь мене з дороги.

6 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Сьогодні в мене була жахлива сцена з Річардом. Він говорив про суперечності в християнських церквах, я старалася слухати, але це мені не дуже вдавалося. Помітивши це, Річард спитав:

— Навіщо ви сюди приходите?

— Щоб бачитися з вами, — ляпнула я, не подумавши.

— Я гадав, що ви приходите, щоб учитися, — сказав він.

Я відповіла, що саме це й мала на увазі. Бачила, що Річард не повірив мені, і гадала, що він почуватиметься ураженим і сердитиметься, але він зовсім не розсердився. Звівшись із кретонового крісла, Річард сів на кретонову софу поряд мене — так, щоб я не бачила плямистої щоки.

— Мені це дуже важливо — бачитися з вами щотижня, — признався він, і я відчула, що зараз почнеться залицяння. Поклавши долоню на мій зап'ясток, Річард спитав: — Чи подобаюсь я вам?

— Звичайно ж, подобається, Річарде, — відповіла я. — Інакше я не сиділа б тут.

— Чи вийдете за мене заміж? — спитав він. Гордість змусила його вжити такий тон, ніби йшлося про те, чи не вип'ю я ще чашку чаю.

— Генрі, мабуть, не схвалив би такого вчинку, — спробувала я обернути все в жарт.

— Невже ніщо не спонукає вас покинути чоловіка?

«Якщо я не покинула його задля Моріса, то якого дідька сподіватися, що я це зроблю задля тебе?» — сперсердя подумала я й мовила вголос:

— Я заміжня.

— Для нас обох це нічого не значить.

— О ні, значить, — заперечила я. І додала, бо ж треба було коли-небудь це сказати: — Я вірю в Бога і в усе інше. Це ви мене навчили такого. Ви й Моріс.

— Не розумію.

— Ви завжди запевняли, що священники навчили вас не вірити. Буває й навпаки.

Глянувши на свої гарні руки — на всю свою красу, Річард помалу проказав:

— Мені байдуже, у що ви вірите. Можете вірити хоч у весь набір цих нісенітниць. Я кохаю вас, Саро.

— На жаль, — сказала я.

— Моя любов сильніша, ніж ненависть до віри. Якби в нас були діти, я б дозволив вам виховувати їх у цій збоченській вірі.

— Не кажіть такого.

— Я не багач. Мене стає тільки на спробу підкупити вас одним-єдиним — пожертвувати свої переконання.

— Я кохаю когось іншого, Річарде.

— Не дуже-то й кохаєте, якщо вас стримує ота дурнувата обітниця.

— Я робила все, щоб її порушити, — понуро призналась я. — Не вдалося.

— Маєте мене за дурника? — спитав він.

— Чого б то?

— Бо сподіваюся, що ви покохаєте ось такого, — він повернувся до мене потворною щогою. — Ви вірите в Бога. Це легко. Ви красуня. Вам нема на що нарікати. А мені за що любити Бога? За ось це, що дав мені, дитині?

— Дорогий Річарде, — сказала я, — не таке воно вже й страшне.

Заплющивши очі, я притулила вуста до плям. Намить мене занудило, бо я гидую всім потворним, а Річард сидів нерухомо й дозволяв себе цілувати. «Цілую страждання, — подумала я, — воно ж бо більшою мірою властиве Тобі, ніж щастя. Люблю Тебе у Твоєму стражданні». Відчувши смак заліза й солі, я знову звернулася до Господа: «Який Ти добрий! Ти міг би вбити нас щастям, натомість дав нам жити з Тобою в стражданні».

Я відчула, що Річард рвучко відсунувся, і розплющила очі.

— До побачення, — сказав він.

— До побачення, Річарде.

— Не приходьте сюди. Я не стерплю вашої жалості.

— Це не жалість.

— Я пошився в дурні.

І я пішла собі. Не було чого залишатися. Я не могла сказати, що заздрю Річардові, бо він носить знак страждання й щодня бачить у дзеркалі Тебе, а не нудну людську річ, яку ми зємо вродою.

10 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

«Не потребує писати Тобі чи говорити з Тобою» — ось так я кілька хвилин тому почала листа, а тоді засоромилася й порвала його. Безглуздо писати до Тебе,

Ти ж бо знаєш кожну думку ще перед тим, як вона постане в голові. Чи кохала я Моріса, перш ніж полюбила Тебе? А може, я весь час насправді любила Тебе? Може, торкаючись Моріса, я торкалася Тебе? Чи могла б я торкнутися Тебе, якби спершу не торкнулася його так, як нікого досі, — ані Генрі, ані когось іншого? І Моріс кохав мене й торкався мене так, як нікого більш. А може, він не мене, а Тебе любив? Адже ненавидів у мені те, що й Ти ненавидиш. Увесь час він був на Твоєму боці, але не знав цього. Ти хотів, щоб ми розлучилися, і Моріс хотів, отож прискорював час розлучення гнівливістю, ревнощами і любов'ю. Ми віддали одне одному стільки любові, що насамкінець нічого не залишилося, крім Тебе, — кожному з нас двох. Я могла б усе своє життя витратити любов потрошку — то тут, то там, вділяти пайку то одному, то другому мужчині. Та вже тоді, уперше, у готелі біля Паддингтону, ми розтратили все, що мали. Ти був там і навчав нас — як ото багача — марнотратити, щоб якогось дня у нас не стало нічого за душею, крім любові до Тебе. Але Ти до мене занадто добрий. Коли я прошу болю, даєш мені спокій. Дай і йому. Віддай Морісові мій спокій, він гостріше цього потребує.

12 ЛЮТОГО 1946 РОКУ

Два дні тому мене проймало відчуття миру, спокою і любові. Здавалося, життя знову буде щасливим, та ось минулої ночі приснився мені сон, що я ступаю довгими сходами вгору — назустріч Морісові на самому верху. Я ще тішилася, знаючи наперед, що там, нагорі, ми кохатимемося, і гукнула, що вже йду, та відгукнувся зовсім чужий голос і настрашив мене. Він гудів, як сирена, що подає засторогу заблукалим у тумані суднам.

Припустивши, що Моріс перебрався на нову квартиру й тепер він невідь-де, я рушила назад, а внизу опинилася по груди у воді, і передпокій наповнився густою імлою. Тоді я прокинулась і відтоді втратила спокій. Жадаю Моріса, як жадала тоді, у наші давні часи. Хочу удвох із ним їсти сандвічі. Хочу удвох із ним пити в барі. Я втомилася й не хочу страждати. Я прагну Моріса. Прагну звичайного, грішного кохання. Боже милий, Ти знаєш, як мені хочеться, щоб я прагла зазнати Твоїх страждань, але не тепер. Забери ж від мене їх ненадовго й згодом поверни.

Частина четверта

РОЗДІЛ 1

Я не міг читати далі. Раз по разу пропускав особливо болючі мені місця. Хоч і хотів дізнатися про Данстана, та не так багато. А тепер, у міру читання, ця справа залишилася далеко позаду, неначе нудна дата в історії. Нині це не мало значення. Запис, на якому я спинився, зроблено всього тиждень тому. «Я прагну Моріса. Прагну звичайного, грішного кохання».

«Ото й усе, що можу тобі дати, — подумав я. — Не знаю якогось іншого кохання. Але якщо гадаєш, що я все розтратив, то помиляєшся. Залишилося цілком достатньо на наші два життя». Мені спав на гадку день, коли вона пакувала валізи, а я тут сидів, працював і не знав, що щастя так близько. Гаразд, що не знав. Гаразд, що знаю. Тепер можу діяти. Данстан — це дрібниця. Начальник протиповітряної оборони — теж дрібниця. Я підійшов до телефону й набрав Сарин номер. Відповіла служниця.

— Це Бендрікс, — сказав я. — Я б хотів поговорити з місіс Майлз.

Вона сказала почекати, а мені забило дух, ніби в кінці довгого забігу. Я сподівався почути Сарин голос, натомість служниця повідомила, що місіс Майлз

кудись вийшла. Не знаю, чому я не повірив. Вичекавши п'ять хвилин, накрив трубку хустинкою й зателефонував ще раз.

— Чи вдома містер Майлз?

— Ні, сер.

— А чи можна покликати місіс Майлз? Це сер Вільям Маллок.

Сара відповіла дуже скоро.

— Добрий вечір. Це місіс Майлз.

— Знаю, — сказав я. — Впізнаю твій голос, Саро.

— Ти... А я гадала...

— Саро, я зараз прийду до тебе.

— Ні, прошу тебе. Послухай, Морісе, я лежу в ліжку.

Говорю лежачи.

— Тим краще.

— Не роби дурниць, Морісе. Я хворію.

— Тим більше, нам треба побачитися. Що з тобою, Саро?

— Нічого особливого. Застуда. Послухай-но, Морісе... — вона говорила помалу, роблячи паузи між словами, як гувернантка, і це мене сердило. — Прощу тебе, не приходь. Не можу зустрітися з тобою.

— Саро, я тебе кохаю й прийду.

— А мене тут не буде. Встану й вийду.

«Якщо побіжу, — подумав я, — то доберуся туди через Коммон за чотири хвилини. Вона ще не встигне вратися».

— Я скажу служниці, щоб нікого не впускала, — застерегла Сара.

— У неї не та комплекція, що має бути у викидайла. А мене таки доведеться викинути.

— Морісе, прошу тебе... Я ж віддавна нічого в тебе не просила.

— За винятком недавнього ленчу.

— Морісе, у мене не той стан. Не можу зустрітися з тобою сьогодні. Наступного тижня...

— До біди було цих тижнів. Я хочу побачитися з тобою сьогодні. Увечері.

— Навіщо, Морісе?

— Ти мене кохаєш.

— А ти звідки знаєш?

— Не важливо. Прошу, щоб ти перебралася до мене.

— Морісе, я можу й по телефону відповісти. Ні.

— По телефону я не можу доторкнутися до тебе.

— Морісе, любий, будь ласка. Пообіцяй, що не прийдеш.

— Прийду.

— Послухай, Морісе. Я дуже погано почуваюся. Сьогодні в мене сильний біль. Не хочу вставати.

— А тобі й не треба вставати.

— Їй-бо, я встану, одягнуся і вийду з дому, якщо пообіцяєш...

— Для нас це важливіше, ніж застуда.

— Будь ласка, Морісе. Прошу тебе. Скоро повернеться Генрі.

— Хай собі повертається.

Я поклав трубку.

Сьогоднішнього вечора випала ще гірша негода, ніж місяць тому, коли я зустрівся з Генрі. Нині йшов дощ зі снігом, і гострі обледенілі краплинки немовби прошивали наскрізь петельки дощовика. Вони затемнили ліхтарі в Коммоні, так що годі було бігти. Зрештою, я все одно не можу швидко бігати через кульгавість. Шкода, що не взяв ліхтарика, який залишився ще з воєнних часів. На північний бік парку я добирався аж вісім хвилин. Щойно я ступив із тротуару, щоб перейти вулицю, як відчинилися двері й вийшла Сара. «Ось ти вже в моїх руках», — зрадів я. Був цілком певен, що

ще цього вечора ми знову спатимемо разом. А коли все почнеться заново, тоді вже будь що буде. Ніколи я не знав Сари краще, ніж сьогодні, і ніколи так сильно не кохав її. «Що більше знаємо, то більше любимо», — прийшла мені думка. Я повернувся на терени довіри.

Сара дуже квапилася й не побачила мене крізь завісу снігу та дощу на широкій вулиці. Звернувши ліворуч, вона швидко пішла далі. «Десь їй та випаде сісти, — зміркував я, — там її й упіймаю». Я рушив за Сарою, відставши кроків на тридцять. Не озираючись, вона йшла краєм парку, проминула ставок і розбомблену книгарню. Наче до станції метро простувала. Що ж, якщо треба, то побалакаю з нею навіть у переповненому вагоні. Ось Сара зійшла сходами метро до каси. Не взявши сумочки, мацнула в кишенях, але не знайшла грошей, навіть тих трьох півпенні, що дали б змогу безперестанку їздити хоч до півночі. Тоді вона зійшла нагору й перейшла вулицю з трамвайною колією. Не вдалось одне, спало на гадку друге. Я тріумфував. Сара боялася — не мене, а себе й того, що станеться, коли ми зустрінемося. Я почувався переможцем і міг собі дозволити навіть якийсь співчуття до своєї жертви. Хотілося сказати: «Не переймайся, уже нема чого боятися, невдовзі ми будемо щасливі, кошмар ось-ось закінчиться».

І тут Сара щезла мені з очей. Дуже вже самовпевнений, я дав їй задалеко відірватися від переслідування. Вона перебігла вулицю, випередивши мене на тих самих тридцять кроків, поки я зі своєю хворою ногою вибирався вгору сходами, а тут іще між нами пройшов трамвай — ось Сара й зникла. Могла звернути ліворуч, на Гай-стрит, або ж попростувати до Парк-роуд. Хоч я її й не бачив, та не дуже тим журився. Не сьогодні, то завтра, але таки знайду її. Я вже дізнався про цю безглузду обітницю й цілком певен, що Сара мене

кохає, певен у ній. Якщо двоє кохають одне одного, то вони й сплять разом. Це формула, доведена досвідом усього людства.

Я зазирнув у дешеве кафе на Гай-стрит і не побачив там Сари. Тоді згадав про церкву на розі вулиці Парк-роуд і зразу ж відчув, що вона там. На те й вийшло — Сара сиділа в одному з бокових проходів, поряд із колоною та бридкою статуєю Діви Марії. Не молилася, просто сиділа, заплющивши очі. У церковному сутінку я зауважив її тільки завдяки світлу свічок біля статуї, отож сів ззаду, як ото Паркіс, і вичікував. Тепер, знаючи кінець усієї історії, я міг би чекати й роки — промоклий, змерзлий і щасливий. Міг навіть співчутливо споглядати вівтар і постать, підвішену на ньому. «Вона любить нас обох, — думав я, — та якщо дійде до сутички між образом і чоловіком у плоті, то я вже наперед знаю, хто переможе. Можу покласти руку на її стегно, припасти вустами до її грудей, Він-бо ув'язнений на вівтарі й не може обстоювати свою справу».

Раптом вона закашлялася, притиснувши долоню до боку. Я знав, що їй болить, і не міг залишатись осторонь. Я сів поруч з нею і поклав руку на її коліно. Коли минувся напад кашлю, Сара озвалася:

— Дай мені спокій, будь ласка.

— Ніколи не дам тобі спокою.

— Що це на тебе найшло, Морісе? На тому ленчі ти поведився інакше.

— Мені було гірко. Тоді я не знав, що ти мене кохаєш.

— Чому ти вважаєш, що я тебе кохаю? — спитала вона, але не скинула долоні з коліна. Тоді я розповів, як Паркіс украв її щоденник. Я не хотів, щоб поміж нас залишався обман.

— Негарний вчинок, — сказала Сара.

— Еге ж.

Вона знову закашлялась, а тоді у знемозі сперлася плечем на мене.

— Люба моя, — сказав я, — уже настав кінець. Кінець нашого чекання. Ми разом вийдемо звідси.

— Ні, — відповіла вона.

Обнявши Сару, я торкнувся її грудей.

— Звідси й почнемо, — сказав я. — Поганий з мене був коханець, Саро. А все через невпевненість. Я не довіряв тобі. Мало знав про тебе. А тепер почуваюся впевненим.

Вона нічого не сказала, але й далі спиралася на мене. Це було схоже на згоду.

— Скажу тобі, як було б найкраще, — повів я далі. — Піди додому й полежи кілька днів. Не можна їздити з такою застудою. Щодня дзвонитиму тобі й питатиму про здоров'я. Коли тобі стане краще, я прийду й допоможу спакувати речі. Ми тут не залишимося. Маю двоюрідного брата в Дорсеті, у нього стоїть порожняком котедж. Поживемо там кілька тижнів і відпочинемо. Я зможу закінчити книжку. А тоді звернемося до юристів. Нам обом треба відпочити. Я втомився, смертельно втомився без тебе, Саро.

— Я теж.

Сара мовила ці слова так тихо, що я б не почув, якби не сподівався їх. Вони були наче музична заставка, що звучала впродовж усіх наших зустрічей, почавши з першого зближення в падингтонському готелі. «Я теж» — у всьому: у самотності, смутку, розчаруванні, розпачі, насолоді й бажанні завжди бути разом.

— З грошима буде туго, — сказав я, — але не дуже. Мені замовили біографію генерала Гордона, і завдатку нам вистачить на три місяці комфортного життя. На той час я подам новий роман і дістану за нього аванс. Обидві книжки вийдуть цього року, і ми протримаємося

до часу, коли напишу наступну. Коли ти поруч, я можу працювати. Знаєш, якоїсь миті я виберуся з труднощів. Здобуду вульгарний успіх, і нам обом це страшенно не подобатиметься, зате ми купуватимемо всяку всячину, дозволятимемо собі екстравагантність і тішитимемося, бо ж будемо разом.

Раптом я зауважив, що Сара спить. Втопившись від утечі, спершись на моє плече, вона заснула, як не раз бувало в таксі, в автобусі й на лавці в парку. Я змовк і не перешкоджав. Ніщо не могло порушити її спокою в цій темній церкві. Навколо статуї Діви Марії мигтіли свічки, і нікого з людей тут не було. У моєму плечі, обтяженому Сариною головою, помалу наростав біль — найбільша насолода, що трапилася за все життя.

Кажуть, діти уві сні підлягають впливу чогось нашептаного. Я негучно зашепотів до Сари — так, щоб слова не розбудили її, а якимось по-гіпнотичному проникли в підсвідомість:

— Саро, я кохаю тебе. Ніхто й ніколи тебе так не кохав. Ми будемо щасливі. Генрі не заперечуватиме, бо ж ідеться тільки про його гордість, а коли вона уражена, то швидко гоїться. Він знайде собі іншу звичку замість тебе — може, колекціонуватиме давньогрецькі монети. Виїдемо, Саро, виїдемо. Ніхто нас не спинить. Ти кохаєш мене, Саро, — і я змовк, подумавши, чи варто купити нову валізу. Тут Сара закашлялася й прокинулася.

— Я спала, — озвалася вона.

— Мусиш піти додому, Саро. Ти змерзла.

— Це не мій дім, Морісе, — відповіла вона. — Я не хочу йти звідси.

— Тут холодно.

— Дрібниці. Тут темно. У темряві я повірю в усе.

— Повір тільки в нас.

— Це я й мала на увазі.

Вона знову заплющила очі, а я, глянувши на віттар, подумки тріумфально мовив, як живому суперникові: «Бачиш, які доводи перемагають». І легко провів пальцями по її грудях.

— Ти втомилася, правда? — спитав я.

— Так, дуже.

— Не треба було від мене втікати.

— Я не від тебе втікала, — рушила плечем Сара. — Будь ласка, Морісе, йди вже собі.

— Тобі треба лягти.

— Скоро ляжу. Не хочу повертатися з тобою. Хочу попрощатися тут.

— Пообіцяй, що не сидітимеш тут дуже довго.

— Обіцяю.

— І подзвониш мені?

Вона кивнула, споглядаючи свою руку на коліні так, наче це була якась непотрібна річ. Я зауважив, що пальці на руці схрещені, і підозріливо спитав:

— Правду кажеш?

Тоді я розчепив їй пальці й спитав знову:

— Часом не маєш наміру знову втекти від мене?

— Морісе, любий Морісе, на те я не маю сили, — сказала Сара й заплакала, притискаючи кулаки до очей, як дитина. — Вибач. Іди ж бо. Прошу тебе, Морісе, пожалій мене хоч трішки.

Таки настає кінець випрошуванню та вимушуванню. Не можучи провадити далі після такого прохання, я поцілував густе плутане волосся й уже на відході відчув, як солоні, вологі вуста торкнулися куточка мого рота.

— Хай тебе Бог благословить, — сказала вона, і я подумав: «Ось ці слова Сара перекреслила, коли писала Генрі». Якщо ти не Сміт, то відповідаєш так само, як попрощалися з тобою, що я й мимоволі зробив. Озирнувшись на порозі церкви, побачив, як вона сидить, скулив-

шись, на краю світла від свічок, наче жебрачка, що зайшла погрітись, і уявив, що Бог справді її благословляє, а може, і любить. Почавши описувати нашу історію, я гадав, що пишу про ненависть, але та зійшла на манівці, і тепер я знаю, що, попри свої помилки й ненадійність, Сара краща від багатьох людей. Хай принаймні одне з нас двох вірить у неї, бо ж вона ніколи не вірила в себе.

РОЗДІЛ 2

Упродовж наступних кількох днів мені було дуже важко поводитися й думати розсудливо. Тепер я працював на нас двох. Уранці я визначав собі мінімум — сімсот п'ятдесят слів тексту, але зазвичай вже до одинадцятої години примудрявся написати тисячу. Дивовижним чином впливає надія: весь рік моя книжка насилу волочилась, а тепер добігала кінця. Я знав, що Генрі виходить із дому на роботу десь о пів на десяту й можна було сподіватися Сариних дзвінків від цього часу до пів на першу. Паркіс сказав мені, що містер Майлз тепер приходить додому на обід; годі було сподіватися, що вона зателефонує до третьої. Тож я до дванадцятої тридцять коректував свою ранішню роботу й писав листи, а тоді з жалем полишав сподівання. До пів на третю можна було працювати в читальні Британського музею — робити нотатки про життєпис генерала Гордона. Я не міг зосередитися на цих нотатках так, як на своєму творі, і думки про Сару відвертали мене від місіонерського життя мого героя в Китаї. Я часто думав, чому саме мені запропонували написати ось цю біографію. Краще було б вибрати такого автора, що вірить у Гордонового Бога. Мені вкладалося в голову те, що генерал уперто сидів у Хартумі, адже в Англії його ненавиділи мирні політики, але Біблія на Гордоновому столі — це зовсім

не мій світ думки. Може, видавець мав якусь надію, що моє цинічне трактування християнської віри Гордона забезпечить *succès de scandale* — скандальний успіх. У цьому я ані не гадав догоджати видавцеві. Це ж бо також Сарин Бог, і мені не годиться закидати камінням навіть оману, у яку вона вірить і яку любить. У той час я не відчував ненависті до Всевишнього, адже зрештою я виявився сильнішим.

Одного дня в бібліотеці я їв сандвічі, позначені хімічним олівцем, який завжди до них затісувався, і з-за стола навпроти озвався знайомий голос — притишений з поваги до наших колег-читачів:

— Сподіваюся, сер, що все вже налагодилося. Пробачте, що перешкоджаю.

Я звів очі й побачив незабутні вуса.

— Усе гаразд, Паркісе, дякую. Хочете забороненого тут сандвіча?

— Ой ні, сер. Мабуть, не зможу..

— Ну ж бо. Уявіть, що це коштом клієнта.

Вагаючись, він узяв сандвіча, розклав навпіл і зауважив із таким благоговійним острахом, ніби дістав монету й побачив, що вона золота:

— Це ж справжня шинка.

— Мій видавець прислав мені консерву з Америки.

— Ви надто добрі до мене, сер.

— Я й досі маю вашу попільничку, Паркісе.

Я перейшов на шепіт, бо мій сусід сердито глянув на мене.

— Вона цінна тільки тому, що навіває почуття, — шепнув Паркіс.

— Як ваш син?

— Трохи йому дошкуляє нудота, сер.

— Я здивувався, побачивши вас тут. Це робота? Мабуть, за кимсь із нас стежите?

Я не міг навіть уявити, що в драму ревнощів міг би замішатися хтось із цих занудних завсідників читальні — людей, які гріються ось тут у капелюхах і шарфах: чи то індус, що через силу студіює повне зібрання творів Джорджа Еліота; чи то чолові'яга, що кожного дня засинає, спершись головою поряд стосика одних і тих самих книжок.

— Ні, сер. Це не робота. Нині в мене вихідний, а синок у школі.

— Що ж ви читаєте?

— Судову хроніку в «Таймсі», сер. Сьогодні переглядаю справу Расселла. Це закладає підґрунтя моєї праці, сер. Відкриває нові обрії. А ще можна відійти від щоденних дріб'язків. Я знайомий з одним зі свідків, сер. Колись служив із ним в одній конторі. Отож він увійшов в історію, чого мені ніколи не випаде.

— Ніхто не знає, як воно складеться, Паркісе.

— А я таки знаю, сер. І це відбиває охоту працювати. Справа Болтонів — ось моя найвища вершина. Людям моєї професії завдав удару закон, що заборонив свідчити в шлюбозрозлучних справах. Судді ніколи не називають нас на прізвище й зазвичай упереджено ставляться до нашого фаху.

— Мені це ніколи не спадало на думку, — співчутливо відповів я.

Навіть Паркіс може розбудити тугу. Сам його вигляд не міг не викликати думок про Сару. Я їхав додому в метро, сподіваючись, що почую її, а вдома сидів, даремно чекав дзвінка й доходив висновку: ні, не сьогодні. О п'ятій я набрав її номер, почув гудки й поклав трубку. Можливо, Генрі рано повернувся, а я ж з ним не зміг би говорити. Я ж переміг, Сара кохає мене й покидає його. Але якщо перемога відкладається, то це нервує так само, як поразка, що надовго затяглася.

Телефон задзвонив аж за вісім днів. Зовсім не в той час, що я сподівався. Доходила дев'ята ранку. Я відповів «алло» й почув Генрі.

— Це ти, Бендріксе? — спитав він якимсь дивним тоном, і я припустив, що Сара вже сказала йому все.

— Так. Слухаю.

— Сталося жахіття. Ти мушиш це знати. Сара померла.

Як же по-міщанському ми поведимося в такі хвилини!

— Мені дуже жаль, Генрі, — відповів я. — Співчуваю.

— Ти не будеш зайнятий сьогодні ввечері?

— Ні.

— Я б хотів, щоб ти прийшов до мене випити. Не можу витримати сам із собою.

Частина п'ята

РОЗДІЛ 1

Я залишився ночувати в Генрі. Уперше спав у його домі. Сара лежала в єдиній кімнаті для гостей (тиждень тому вона туди перебралася, щоб не турбувати кашлем чоловіка), і я ліг на софі у вітальні, де колись ми кохалися на підлозі. Я не хотів залишатися на ніч, та Генрі дуже вже просив.

Удвох ми випили не менш як півтори пляшки віскі. Пригадую, він сказав:

— Дивно, Бендріксе, що не можеш ревнувати мертвих. Сара померла кілька годин тому, а я вже захотів, щоб ти прийшов до мене.

— Нема чого ревнувати. Усе давно закінчилося.

— Не треба мене ось так утішати, Бендріксе. Воно не закінчилося ні в неї, ні в тебе. Я був щасливцем. Усі ці роки мав її. Ненавидиш мене?

— Не знаю, Генрі. Колись я думав, що так, а тепер не знаю.

Ми сиділи потемки в кабінеті. Газовий пломінець у каміні давав дуже мало світла, і ми не бачили своїх облич. Тільки з голосу я розпізнавав, коли Генрі плаче. Із пітьми в нас цілився «Дискобол».

— Розкажи мені, Генрі, як це сталося, — сказав я.

— Пам'ятаєш той вечір, коли ми зустрілися в Коммоні? Тижнів три-чотири тому? Того вечора вона дуже застудилася й не хотіла лікуватися. Я навіть не знав, що уражені легені. Сара нікому нічого не казала про цю хворобу.

«Навіть своєму щоденнику не довірилася, — подумав я. — Ані словом вона не обмовилася про недугу. Їй ніколи було хворіти».

— Зрештою Сара лягла в постіль, — вів далі Генрі, — але ніхто б її там не втримав. Слухати не хотіла про лікарів, вона їм не вірить. Тиждень тому вона звелася з ліжка й вийшла — бозна-куди й навіщо. Сказала, що їй треба прогулятися. Я повернувся додому й не застав її. Прийшла близько дев'ятої вечора, зовсім промокла — ще гірше, ніж першого разу. Мабуть, кілька годин ходила під дощем. Усю ніч вона була в гарячці й марила — з кимсь говорила. Не знаю з ким. Не з тобою, Бендріксе, і не зі мною. Я вмовив Сару, щоб таки викликати лікаря. Він сказав, що якби ще тиждень тому призначити пацієнтці пеніцилін, то можна було б її врятувати.

Нам не залишалось нічого іншого, крім як доливати собі віскі. Я думав про Того, що Його висліджував Паркіс за мої гроші. У кінцевому підсумку Він перемиг. «Ні, я не маю ненависті до Генрі, — снував я думку. — Я ненавиджу Тебе, якщо Ти існуєш». Пригадалося, Сара сказала Річардові Сміту, що я навчив її вірити. Не знаю, як воно вийшло, але я сам себе ненавиджу, коли подумаю, *що* втратив.

— Вона померла о четвертій ранку, — мовив Генрі. — Мене не було при ній. Медсестра не покликала вчасно.

— А де ця медсестра?

— Вона дуже акуратно виконала свою роботу й ще перед ленчем пішла звідси, бо в неї був інший нагальний випадок.

— Я б хотів чимось тобі допомогти.

— Ти допомагаєш уже тим, що сидиш тут. Це був жахливий день, Бендріксе. Знаєш, я ніколи не мав справи зі смертю. Завжди гадав, що помру першим, а Сара вже тоді знала б, що робити. Звичайно, якби залишилася зі мною до того часу. У певному розумінні це жіноча справа, як-от пологи.

— Мабуть, тобі лікар допоміг.

— Цієї зими він страшенно зайнятий. Лікар подзвонив до похоронного бюро й викликав службовця. Я б не знав, куди звернутися, бо в нас ніколи не було відповідного довідника. Але лікар не скаже, що робити з її одежею. Тут її повні шафи. Пудра, духи — не викинеш цього добра... Якби в Сарі була сестра...

Мій співрозмовник раптом змовк, бо відчинилися і зачинилися вхідні двері — так само, як того дощового вечора, коли він сказав, що це прийшла служниця, а я ствердив, що це Сарина хода. Нині ми прислухалися до кроків служниці, що йшла сходами нагору. Дивно річ, яким порожнім може бути дім, хоч у ньому три особи! Ми хильнули, я налив іще.

— У мене тут повно цього віскі, — зауважив Генрі. — Сара знайшла нове джерело...

Він знову обірвав сам себе. Сара стояла в кінці кожної стежки. Годі було хоч якось оминати цю жінку. «Що спонукало Тебе так повестися з нами? — подумав я. — Якби вона не вірила в Тебе, то досі жила б. Ми й далі були б коханцями». Дивно й сумно згадати, що мене колись не влаштовував стан справ. Тепер я радо ділив би Сару з Генрі.

— А похорон? — спитав я.

— Бендріксе, я не знаю, що робити. Трапилась якась дивовижа. Медсестра сказала мені, що в гарячці Сара марила й кликала священика. Принаймні вживала слова

«отче, отче», і тут не могло йтися про її рідного батька. Адже не пам'ятала його. Звичайно, сестра знала, що ми не католики. Це розсудлива жінка. Вона втішила Сару. Маю клопіт, Бендріксе.

«Ти міг би принаймні дати спокій бідолашньому Генрі, — сердито й гірко подумав я. — Ми цілими роками обходилися без Тебе. Навіщо Ти став втручатися в наші справи, як далекий родич, що повернувся від антиподів?»

— Коли живеш у Лондоні, — розсудив Генрі, — то найпростіша річ — це кремація. До миті, коли медсестра сказала мені про Сару, я думав усе залагодити на Голдерз-Грін. Службовець похоронного бюро зателефонував до цього крематорію. Там можуть спалити тіло післязавтра.

— Сара маячила, — сказав я. — Не варто зважати на її слова.

— Я подумав, чи не варто порадитися зі священником у цій справі. Багато з чим Сара крилася. Цілком можливо, що й стала католичкою. Останнім часом вона дивно поводитися.

— Та ні, Генрі, вона ні в що не вірила. Десь так, як ти чи я.

Я хотів, щоб її спалили. Хотів спромогтися сказати: «Воскреси це тіло, якщо можеш».

На відміну від Генрі, я не перестав ревнувати після Сариної смерті. Почувався так, ніби вона живе разом із коханцем, якому віддала перевагу передо мною. Якби ж то змога послати Паркіса, щоб перервав їхнє вічне життя вкупі...

— Ти певен?

— Цілком певен, Генрі.

«Мушу бути обережним, — розмірковував я. — Не смію уподібнитися до Річарда Сміта. Мені не можна

ненавидіти, бо інакше повірю в Тебе, на превелику радість — Твою й Сарину. Клею дурня, теревенячи про помсту й ревності, а насправді ж потребую тільки того, щоб заповнити собі чимсь голову й забути про незворотність смерті. Тиждень тому досить було спитати Сару: “Пам’ятаєш, як тоді, нашого першого разу, мені забракло шилінга на лічильник?” — і ця сцена ожила б для нас двох. Тепер вона лише для мене. Сара назавжди загубила всі наші спогади й, померши, неначе вкратила в мене частину мого “я”. Втрачаю свою особистість. Це перший етап моєї смерті. Спомини відпадають, як гангренозні руки-ноги».

— Не терплю цієї комедії з молитвами та гробокопачами, — сказав Генрі. — Та якщо Сара так захотіла, то я все влаштую по її волі.

— Сара воліла вийти заміж у цивільній установі, — зауважив я. — Вона не хотіла б, щоб їй влаштували похорон по-церковному.

— Напевно, маєш рацію.

— Реєстрація і кремація, — сказав я, — йдуть у парі.

У темряві Генрі звів голову й видивлявся на мене, ніби запідозрив іронію.

— Передай цю справу в мої руки, — запропонував я. Усе це діялося в тій самій кімнаті, біля того самого каміна, де колись прозвучала моя пропозиція піти від імені Генрі до містера Савіджа.

— Це велика послуга від тебе, Бендріксе.

Він порівну й акуратно налив залишок віскі у скляночки.

— Уже дванадцята, — сказав я, — тобі треба трохи поспати. Якщо зможеш.

— Лікар залишив мені якісь таблетки.

Однак Генрі не хотів залишитися на самоті. Я добре знав, як він почувається. Після дня, проведеного з Сарою,

я старався якнайдалі відкласти час самотності у своїй кімнаті.

— Весь час забуваю, що вона померла, — мовив він.

Усе це й я відчув на собі упродовж того препоганого року — 1945-го, коли прокидаєшся й не пам'ятаєш, що твій любовний роман добіг кінця, що телефонна трубка може озватися будь-чийм голосом, тільки не Сариним. Тоді вона була така сама мертва, як тепер. Цього року зо два місяці привид болісно обманював мене надією, але вже щез, а біль скоро промине. Щодня буду потрохи вмирати. Як я хотів, щоб це страждання тривало! Поки страждаєш, поти живеш.

— Лягай спати, Генрі.

— Я боюся, що вона присниться.

— Не присниться, якщо заживеш лікареву таблетку.

— Може, тобі дати одну, Бендріксе?

— Ні.

— Ти б не залишився на ніч? Сьогодні паскудна негода.

— Мені байдуже до негоди.

— Зроби мені таку ласку.

— Гаразд, я залишуся.

— Я принесу простирадла та покривала.

— Не завдавай собі клопоту, Генрі, — сказав я, але він пішов. Глянувши на паркет, я докладно пригадав тембр Сариного зойку. На її письмовому столику громадилася безліч усяких речей, і кожна можна було витлумачити, як шифр. «Сара навіть камінця не викинула, — думав я. — Нас розсмішила його чудернацька форма, і ось він лежить як прес-пап'є. Що зробить Генрі з цим камінцем, з геть непотрібною нам пляшечкою лікеру, зі скельцем, відшліфованим морськими хвилями, і з дерев'яним кроликом, якого я знайшов у Ноттингемі? Забрати ці речі з собою? Бо ж інакше

вони опиняться в кошику на сміття, коли господар нарешті візьметься поряdkувати. Але чи зможу витримати їх біля себе?»

Я дивився на них, коли прийшов Генрі, нав'ючений покривалами.

— Я забув тобі сказати, Бендріксе. Якщо ти захочеш взяти щось... Навряд чи Сара написала заповіт.

— Ти дуже люб'язний.

— Тепер я вдячний усім, хто її любив.

— Якщо можна, то я візьму цього камінця.

— Вона зберігала дуже дивні речі. Ось тобі моя піжама, Бендріксе.

Він забув принести подушку, і, вклавши голову на валику софи, я уявляв, що відчуваю Сарин запах. Прагнув тих речей, що вже ніколи не матиму. У них немає заміників. Мені не спалося. Я впився нігтями в долоні, як це робила Сара, щоб біль не давав думати. Маятник моїх прагнень втомлено вигойдувався між крайностями: забути і пам'ятати, померти і пожити ще трохи. Нарешті я заснув. Снилось, що я йду вулицею Оксфорд-стрит і непокоюся, бо маю купити подарунок, а в усіх крамницях повно дешевої біжутерії, блискучої в прихованому світлі. Іноді здавалося, що трапилася справді гарна річ; я підходив до вітрини, та зблизька бачив, що це знову підробка, як уся решта. Наприклад, якась бридка зелена пташка з червоними очима, що мали видаватися рубінами. Часу було обмаль, я бігав від крамнички до крамнички. Раптом із однієї з них вийшла Сара. Я знав наперед, що вона мені допоможе.

— Ти щось купила, Сара? — озвався я.

— Не тут, — відповіла вона. — Там далі продають гарненькі пляшечки.

— Не маю часу. Допоможи мені, — попросив я. — Треба щось знайти, бо завтра день народження.

— Не турбуйся, — сказала вона. — Завжди щось та й знайдеться. Не журися.

І я враз заспокоївся. Оксфорд-стрит розширилася й стала великим полем, покритим сірим туманом, а я, йдучи босоніж по росі, спіткнувся в колії і прокинувся. У вухах ще звучали слова «не журися» — як шепіт, як відголос літа з часів дитинства.

У пору сніданку Генрі ще спав, і служниця, Паркісова змовниця, принесла мені на таці каву та грінки. Вона розсунула штори. За вікном сльота обернулась у сліпучий снігопад. Ще заспаний і затуманений від приємного сну, я здивувався, що повіки дівчини набухли від плачу.

— Що сталося, Мод? — спитав я.

Розгнівавшись, вона поставила тацю й вийшла з кімнати. Тільки тоді я прийшов до тями в порожньому житлі й порожньому світі. Пішов нагору й заглянув до Генрі. Він і далі спочивав у глибині наркотичного сну, усміхнений, як пес, і я йому позаздрив. Тоді я зійшов донизу й спробував узятися до грінок.

Пролунав дзвінок, і Мод повела когось нагору сходами. Мабуть, службовця похоронного бюро, бо було чути, що відчинилися двері кімнати для гостей. Він прийшов подивитися на мертву Сару. Я цього не зробив, та й не хотів, бо це все одно, що побачити її в обіймах іншого чоловіка. Когось таке може збуджувати, але не мене. Ніхто б не змусив мене стати звідником смерті. Спробувавши зосередитися, я силкувався на роздуми: «Тепер, коли вже справді настав кінець, треба починати все спочатку. Якщо ти колись закохався, то зможеш це зробити ще раз». Але не вдалося себе переконати. Складалося враження, що з мене вивітрився весь статевий потяг.

Ще один дзвінок. Скільки в цьому домі справ залагоджують, поки Генрі спить! Цього разу Мод зайшла до мене.

— Там прийшли до містера Майлза, — сказала вона, — а я не хочу його будити.

— Хто прийшов?

— Той приятель місіс Майлз, — відповіла служниця, вперше й востаннє визнавши свою участь у нашій нікчемній співпраці.

— Приведіть його сюди.

Я відчував свою величезну перевагу над Смітом, зодягнений у господаревій піжамі, сидячи в господиній вітальні й знаючи про нього дуже багато, тоді як він про мене — нічого. Прибулець ніяково дивився на мене й пускав на паркет крапельки з розталого снігу.

— Колись ми зустрілись, — озвався я. — Я приятель місіс Майлз.

— З вами був хлопчик.

— Еге ж.

— Я прийшов побачитися з містером Майлзом, — сказав він.

— Ви вже чули новину?

— Саме тому я тут.

— Містер Майлз спить. Лікар дав йому сподійні таблетки. То був великий удар для нас, — по-дурному додав я.

Сміт розглядався по кімнаті. На Седар-роуд Сара приходила з нізвідки й, мабуть, видавалася йому позбавленою вимірів, як з'ява зі сну. Але ось ця вітальня надала їй матеріальності. Кімната — це теж Сара. Талий сніг помалу набирався на порозі, неначе горбик землі з-під лопати. Тривав похорон кімнати, як і Сари.

— Прийду пізніше, — тоскно мовив Сміт і повернувся боком, потворною щокою, до мене. «Ось чого

торкнулися її губи, — подумав я. — Сара завжди легко давалася підманути на співчутті».

— Я прийшов побачитися з містером Майлзом, — тупо повторив він, — і висловити йому...

— У таких випадках зазвичай пишуть.

— Я гадав, що в чомусь придумаю, — мляво відповів Сміт.

— Не варто вам навертати містера Майлза.

— Навертати? — перепитав він, очевидно збентежений і спантеличений.

— Переконувати, що від неї нічого не залишилося. Що це кінець. Цілковите знищення.

— Я хочу побачити її, ото й усе, — зненацька запалився він.

— Містер Майлз нічого про вас не знає. Не дуже тактовно ви повелися, Сміте, що прийшли сюди.

— Коли похорон?

— Завтра, на цвинтарі Голдерз-Грін.

— Вона не хотіла б цього, — заскочив мене зненацька Сміт.

— Вона ні в що не вірила, — заперечив я. — Була не більш побожна, ніж ви, як ото стверджуєте про себе.

— Невже ніхто з вас не знає? Вона хотіла стати католичкою.

— Нісенітниця.

— Вона мені написала. Твердо постановила. Хоч що я казав, та до неї не доходило. Вона розпочала... катехізацію. Здається, таке слово вживають католики?

«Отже, у неї були ще якісь секрети, — подумав я. — Про них вона навіть не згадала в щоденнику, як і про хворобу. Чи багато ще випадів мені дізнатися?» Ця думка була як розпач.

— Це вас шокувало, хіба ні? — єхидно спитав я, захопивши позбутися болю й передати його Смітові.

— Звичайно, я розсердився. Але ж це неможливо, щоб усі ми мали одні й ті самі переконання.

— Зазвичай ви стверджували зовсім інше.

Він глянув на мене так, ніби здивувався з моєї неприязні, і спитав:

— Вас часом не Морісом звати?

— Так.

— Я чув про вас від неї.

— А я про вас читав. Вона пошла в дурні нас обох.

— Я був нерозсудливий, — згодився Сміт. — Чи не зміг би я її побачити? Як гадаєте?

На сходах затупали важкі чоботи чоловіка з похоронного бюро. Скрипнув той самий східець.

— Вона лежить нагорі. Перші двері ліворуч.

— А якщо містер Майлз...

— Ви його не розбудите.

Поки він повернувся, я встиг одягтися.

— Дякую вам.

— Не дякуйте, — відрубав я. — Вона не моя, як і не ваша.

— Не маю права просити, — сказав Сміт, — але я б хотів, щоб ви... Я ж знаю, що ви кохали її... — І він додав, немовби ковтаючи гірку пігулку: — І що вона вас кохала.

— Про що вам ідеться?

— Щоб ви для неї щось зробили.

— Для неї?

— Постарайтеся, щоб її поховали по-католицькому. Їй би цього хотілося.

— Яка тепер різниця?

— Для неї, мабуть, уже немає різниці. Але нам завжди виходить на добре бути великодушними.

— А що в мене спільного з цією справою?

— Вона не раз казала, що її чоловік дуже шанує вас.

Сміт таки перебрав міру абсурду. Мені закортіло розвіяти сміхом мертвечину цієї похованої кімнати. Я сидів на софі й трясся разом із нею. Подумати тільки: нагорі лежить мертва Сара, спить Генрі з ідіотською усмішкою, а внизу обговорюють похорон два коханці: перший з плямами, а другий колись найняв містера Паркіса, щоб той посипав першому кнопку дверного дзвінка. Зо сміху мені текли по щоках сльози. Яюсь під час бомбардування я бачив чоловіка, що реготав біля руїн оселі, під якими загинули його жінка й діти.

— Не розумію, — проказав Сміт, стиснувши правий кулак, наче для самозахисту. Дуже багато чого ми не розуміли. Біль, ніби незбагнений вибух, збив нас до купи. — Піду вже, — додав він і потягнувся лівою рукою до клямки. Навряд чи Сміт був шульгою, тож мені спала на думку дивна підозра.

— Ви вже вибачайте. Я сам не свій. Ми всі в такому стані, — перепросився я й простягнув Смітові правицю. Повагавшись, він доторкнувся до неї лівою рукою. — Сміте, — повів я далі, — що там у вашому кулаці? Ви щось узяли з її кімнати?

Сміт розтулив кулака й показав пасмо волосся.

— Це все, — мовив він.

— Ви не мали на те жодного права.

— Тепер вона нікому не належить.

Почувши ці слова, я раптом побачив, чим тепер стала Сара: рештками, які чекають, щоб їх прибрали звідси. Хочеш пасмо волосся — бери. Можеш також обстригти нігті й узяти собі обрізки, якщо вважаєш їх цінністю. Можна поділити її мощі, як святої, між усіма охочими. Скоро її спалять, то чого ж не мав би кожен запопасти те, що бажає? А я, дурень, оті три роки гадав, що вона так чи сяк, але належить мені. Ми не належимо нікому, навіть самим собі.

— Пробачте, — сказав я.

— Знаєте, що вона мені написала?.. І то тільки чотири дні тому? — спитав він, а я гірко подумав, що Сара знайшла час написати йому, але не мала часу подзвонити мені. — Вона написала: «Моліться за мене». Хіба не дивно — просити, щоб я молився за неї?

— І що ж ви зробили?

— Я помолився, коли дізнався, що вона померла.

— Ви знаєте хоч якісь молитви?

— Ні.

— Мабуть, не годиться молитися до Бога, у якого не віриш.

Я вийшов на вулицю зразу за Смітом. Не було сенсу чекати, поки Генрі прокинеться. Рано чи пізно йому доведеться, як довелось мені, стати віч-на-віч зі своєю самотністю. Спостерігаючи рвучку ходу Сміта, що йшов попереду Коммоном, я розмірковував: «Істеричний тип. Невіра може бути таким самим породженням істерії, як і віра». Волога потоптаного багатьма перехожими снігу просочувалася крізь мої підошви й нагадувала росу з сьогоднішнього сну; а коли я спробував пригадати звучання слів «не журися», це мені не вдалося. Я не вмів імітувати Сарин голос. Навіть передражнявати не вмів. Коли пробував відтворити його в пам'яті, виходив якийсь безособовий голос, що міг би належати першій-ліпшій жінці.

Починаю її забувати. Треба зберігати грамофонні платівки — так само, як фотографії.

Битими східцями я піднявся до холу. Крім вітража, тут усе було інше, ніж тої ночі в 1944-му. Ніхто не знає початку будь-чого. Сара справді вважала, що кінець почався тоді, коли вона побачила моє нерухоме тіло. Нізащо не визнала б, що зворотний відлік пішов значно раніше — відколи стали рідшати телефонні дзвінки

з різних неістотних причин, а я став сваритися з нею, відчувши загрозу нашій любові. Ми заглядали ген поза кінцеву межу кохання, але тільки я знав шлях, яким нас до неї несе. Якби бомба впала на рік раніше, то Сара не склала б цієї обітниці. Зірвала б нігті, видобуваючи мене з-під дверей. Коли доходиш до межі своїх людських можливостей, доводиться обманювати самого себе вірою в Бога, — на зразок гурмана, що потребує дедалі вишуканіших соусів до страв. Окинувши оком по-тюремному чистий хол, помальований огидною зеленою фарбою, я подумав: «Сара хотіла, щоб мені випав той другий шанс. Ось він — пусте життя, без запаху, без зарази, тюремне життя... — і звинуватив її за молитви, що нібито все змінили: — Чим я завинив перед тобою, що ти мусила покарати мене життям?» Сходинки й перила скрипіли від новизни весь шлях нагору. Сара ні разу не ступила на ці оновлені сходи. Навіть ремонт будинку сприяє тому, щоб забути її. У час, коли все змінюється, треба позачасового Бога, щоб допоміг пам'ятати. Чи я й досі кохаю, чи тільки шкодую за втраченим коханням?

Я увійшов до своєї кімнати. На столі лежав лист від Сари.

Ось уже понад добу її нема, а перед тим вона ще більше пробула непритомною. Як могло статися, що цей лист так довго мандрував через клопоть парку? І тут я зауважив, що Сара переплутала номер мого будинку. Просочилася дрібка колишньої гіркоти. Два роки тому вона не забула б номера.

Сама думка про те, що перед очима постане її письмо, була така болюча, що я мало не спалив нерозпечатаного конверта, але цікавість буває сильнішою від болю. Лист написано олівцем — мабуть, через те, що це зроблено в ліжку:

«Найдорожчий Морісе, я хотіла написати до Тебе ще вчора ввечері, тільки-но Ти пішов до себе, але, повернувшись додому, я почувалася доволі погано, і через те Генрі наробив переполоху. Я пишу, а не телефоную, бо не змогла б слухати, як дивно змінюється Твій голос від новини, що я не виїду з Тобою. Я ж таки не зроблю цього, Морісе, найдорожчий мій Морісе. Кохаю Тебе, але не можу зустрічатися з Тобою. Не знаю, як мені жити з цим болем і з цією тугою. Весь час благаю Бога, щоб не був суворий до мене й не тримав мене на цьому світі. Дорогий Морісе, мені, як і кожній людині, кортить погнатися за двома зайцями. Два дні перед тим, як Ти подзвонив, я прийшла до священика й сказала, що хочу стати католичкою. Призналася йому про Тебе і про свою обітницю. Я доводила, що Генрі вже мені не чоловік, бо ж не сплю з ним принаймні відтоді, як минув рік наших із Тобою зустрічей. Та й навряд чи можна назвати шлюбом реєстрацію в цивільній установі. Я спитала, чи можна мені стати католичкою й вийти за Тебе заміж. Знала наперед, що Ти нічого не матимеш проти вінчання. Щоразу, перш ніж спитати, я мала таку надію... Як ото відчиняєш віконниці в новому будинку й сподіваєшся побачити краєвид, а кожне вікно виходить на глуху стіну. Я чула від священика тільки “ні”, “ні” й “ні”. Тобто я не зможу вийти за Тебе, не зможу з Тобою зустрічатися, якщо стану католичкою. “Ну його к чорту оте святенницьке кодрю! — подумала я й вийшла з кімнати цього отця. Ще й дверима грюкнула, щоб показати йому, як я ставлюся до священиків. — Вони стоять між нами і Богом, — міркувала я. — Бог милосердніший від них... — А тоді вийшла з церкви, побачила розп’яття, і мені спало на гадку: — Звичайно, Він милосердний, та тільки якесь дивне це милосердя. Іноді воно видається карою”. Морісе, найдорожчий мій, у мене страшенно

болить голова, почуваюся дуже погано. Якби ж то я не була така міцна, як кінь! Не хочу без Тебе жити. Знаю, що колись зустріну Тебе в Коммоні, і тоді мені буде байдуже до Генрі, до Бога, до всього. Але що з того, Морісе? Я вірю, що Бог є. Вірю в усі ці церковні премудрощі; не знайдеться чогось такого, у що б я не повірила. Нехай собі поділять Трійцю на дванадцять частин, а я віритиму. Нехай собі хоч звідки відкопають докази, що Христа вигадав Пілат, аби дістати підвищення на службі, а я їй далі віритиму. Я підхопила віру, як заразну хворобу. Віра прикипіла до мого серця так само, як і любов. Я нікого не любила так, як Тебе, і ніколи так не вірила, як тепер. Я упевнилась, а раніше ні в чому не була певна. Коли Ти із закривавленим обличчям став на порозі кімнати, я раз і назавжди набралася певності, хоча тоді ще не усвідомлювала цього. Я поборювала віру довше, ніж любов, а тепер мені вже нічого боротися.

Морісе, коханий мій, не сердься. Пожалій мене, тільки не сердься. Я обманщиця й кривляка, але тут не може бути й мови про обман та кривляння. Колись я вважала, що знаю себе й можу відрізнити правильне від хибного, а Ти навчив мене не бути такою певною. Ти очистив мене від брехні й самообману, як ото робітники очищають дорогу від каміння, щоб нею пройшов хтось дуже шанований. Ось Він і прийшов. Ти сам розчистив Йому дорогу. Пишучи, Ти стараєшся відображати правду і навчив мене прагнути її. Ти завжди дорікав мені, коли я обманювала, і питав мене: “Ти справді так гадаєш чи тільки хочеш так гадати?” Ось бачиш, у всьому Ти, Морісе, і винен. Благаю Бога, щоб Він не тримав мене при ось такому житті».

Більше нічого не було. Мабуть, Сара мала дар діставати відповідь на свої молитви, ще не проказавши їх.

І справді, вона ж почала вмирати вже того вечора, коли, прийшовши з дощу, застала мене з Генрі. Якби я писав роман, то на цьому місці й поставив би крапку. Завжди бо вважав, що роман має десь дійти кінця, але тепер доходжу висновку, що всі ці роки мій реалізм стояв на хибній основі, адже в житті ніщо не закінчується. Хіміки стверджують, що матерія ніколи не щезає остаточно й безповоротно. Математики стверджують, що коли йдеш у кімнаті й кожний наступний крок удвічі коротший від попереднього, то ніколи не доберешся до стіни. Яким же я був би оптимістом, коли б вирішив, що тут і кінець цій історії! Ось тільки, як і Сара, я б не хотів бути міцним, наче кінь.

РОЗДІЛ 2

Я спізнився на похорон. Подався до центру міста, щоб побачитися з таким собі Вотербері. Той мав написати статтю про мою творчість для невеликого журналу. Перед тим я вагався, чи варто їхати на цю зустріч, чи ні. Добре знав, що в цій статті автор пишномовними фразами відкриє глибинний підтекст, не знаний мені самому, і виявить вади, які вже намуляли мені очі. А наприкінці він поблажливо помістить мене, либонь, трохи понад Моемом, бо ж той здобув популярність, а я наразі ще не дійшов до такого гріха. Попри те що я й досі трохи відстрашую своїми невдачами, критики з журнальчиків, наче кмітливі нишпорки, вміють винюхати мою майбутню удачу.

І чого б то мені вагатися? Я ж не мав охоти зустрітися з Вотербері й цілком певно не хотів, щоб про мене писали. Я ж втратив потяг до письменницької роботи, і мене вже ніхто не зможе ні втішити похвалою, ні вразити хулою. Починаючи той роман про

високопоставленого чиновника, я ще був повен завзяття, та, коли мене покинула Сара, розпізнав у своїй праці нікчемний наркотик на зразок сигарет, з яким можна нидіти тижнями й роками. Якщо після смерті ми перетворюємося в ніщо (я ще намагаюся в це вірити), то який сенс залишати після себе книжки, крім пляшок, одежі й дешевої біжутерії? А якщо правда на боці Сари, то яке ж мізерне значення мистецтва! Мабуть, я вагався просто від самотності. Не мав що робити перед похороном і захотів підкріпитися скляночкою-другою. Можеш занедбати роботу, але аж ніяк не правила поведінки й не смієш дозволити собі нервовий зрив на людях.

Вотербері чекав мене у винному барі на Тотнем-Корт-роуд. Зодягнений у чорні вельветові штани, критик курил дешеві сигарети й мав при собі дуже молоду дівчину, значно вищу на зріст, ніж він, і занадто вже гарну, як на нього. Вона мала на собі подібні штани, курила такі самі сигарети й звалася Сільвією. Зразу було видно, що з цього Вотербері в неї почалося довге учнівство й наразі триває стадія імітування наставника. Цікаво, куди вона дійде з таким виглядом, з такими бистрими добрими очима і з таким волоссям — золотим, як на старовинних мініатюрах. Чи пам'ятатиме за якихось десять років свого наставника Вотербері й цей винний бар? Мені стало шкода цього критика — такого гордого, такого поблажливого до нас двох, а тимчасом приреченого на поразку. «Еге ж, — подумав я, зловивши її погляд з-понад склянки в мить, коли Вотербері мов щось дуже вже дурне про потік свідомості, — я міг би хоч зараз відбити в нього Сільвію. Його статті в тонких паперових обкладинках, а мої книжки в солідних полотняних палітурках. Вона знає, що від мене можна більше навчитися». А однак цей бідолаха

ще мав нахабство осаджувати дівчину, коли вона час від часу вставляла просте людське слово, зовсім не високоінтелектуальне. Я хотів був застерегти його про марне майбутнє, але замість того вихилив другу склянку хересу й сказав:

— Не можу тут довго затримуватися. Мушу піти на похорон на Голдерз-Грині.

— Похорон на Голдерз-Грині! — вигукнув Вотербері. — Неначе одного з ваших героїв. Його поховали б саме на цьому цвинтарі, правда?

— Не я вибрав місце поховання.

— Життя наслідує мистецтво.

— Це хтось із ваших приятелів? — співчутливо спитала Сільвія, і Вотербері сердито подивився на неї, почувши таку недоречність.

— Так.

Я бачив, що вона пробує здогадатися: чоловік? жінка? чи близьке було приятелювання? — і мені це сподобалося. Отже, для Сільвії я людина, а не письменник. Людина, що переживає смерть приятелів, ходить на їхні похорони, відчуває насолоду й біль, іноді навіть потребує втішання, а не просто вправний ремісник, «твори якого, мабуть, більше заслуговують на прихильність, ніж твори містера Моєма, хоча ми, звичайно ж, не можемо класифікувати їх так високо, як...»

— Як ви дивитеся на Форстера? — спитав Вотербері.

— На Форстера? Ой, вибачте. Якраз думаю, чи довго добиратися до кладовища.

— Хвилин сорок, — втрутилася Сільвія. — Вам доведеться почекати едгверського поїзда.

— На Форстера... — повторив роздратований Вотербері.

— А від залізничної станції треба їхати автобусом, — додала Сільвія.

— Сільвіє, містер Бендрікс прийшов сюди не для того, щоб говорити про транспорт до Голдерз-Грина.

— Пробач, Пітере. Я подумала, що...

— Перш ніж подумати, порахуй до шести, — обірвав її Вотербері. — А тепер чи могли б ми повернутися до Форстера?

— Та чи варто? — спитав я.

— Це було б цікаво, адже ви належите до різних шкіл...

— То він належить до школи? А я про себе навіть і не знав чогось такого... Ви пишете підручник?

Сільвія усміхнулась, і він це зауважив. Я відчув, що з цієї миті Вотербері гостритиме свій ланцет критика, але мені було байдуже. Байдужість подібна до пихи, і він, напевно, подумав, що я запишався.

— Мені справді пора йти, — сказав я.

— Ви ж тут щойно п'ять хвилин, — заперечив він. — Справді важливо, щоб стаття вийшла належною.

— Справді важливо не запізнитися на похорон.

— Не розумію вас.

— Я сама їду до Гампстеда, — докинула Сільвія. — Покажу вам, куди їхати.

— Ти мене про те не попередила, — підозріливо проказав Вотербері.

— Ти ж знаєш, що я кожної середи відвідую маму.

— Сьогодні вівторок.

— Тоді не доведеться їхати завтра.

— Дуже мило з вашого боку, — сказав я. — Я радий, що ви підтримуєте мені компанію.

— В одній із ваших книжок ви використали потік свідомості, — квапливо випалив Вотербері. — Чому ви облишили цей метод?

— Ох, не знаю. А чому хтось змінює квартиру?

— Ви відчули, що він невдалий?

— Я відчуваю, що всі мої книжки невдалі. Що ж, до побачення, Вотербері.

— Я вам надішлю номер журналу зі статтею, — сказав він так, ніби погрожував.

— Дякую.

— Не запізнися, Сільвіє. О пів на сьому на «трійці» буде програма Бартока.

Удвох ми рушили в нетрі Тотнем-Корт-роуд.

— Дякую вам за те, що поклали край цій забаві, — сказав я.

— Ой, я ж бачила, що ви хочете піти з неї.

— Як вас на прізвище?

— Блек.

— Сільвія Блек. Гарне поєднання. Аж занадто гарне.

— Це була велика приязнь?

— Так.

— Жінка?

— Так.

— Співчуваю, — сказала Сільвія. Мені здалося, що так воно й є. Цій дівчині треба ще багато чого навчатися — літератури, музики, мистецтва одягатися й провадити розмову, але аж ніяк не людяності. Разом ми забралися в переповнений вагон метро й, стоячи поруч, ухопилися за підвішені петлі. Близькість її тіла пригадала мені, що таке прагнення. Невже так буде завжди? Не прагнення, тільки спогади про нього? Сільвія повернулася боком, щоб пропустити пасажира, який увійшов на зупинці «Гудж-стрит», і я відчув дотик її стегна як щось таке, що сталося дуже давно.

— Досі я ні разу не бував на похоронах, — сказав я, щоб зав'язати розмову.

— Отже, ваші батьки ще живі?

— Батько живе. Мати померла, коли я був у школі, в іншому місті. Я думав, що мені дадуть кілька вільних днів, але батько вирішив, що для мене це стало б ударом. Так воно й минулося. Тільки й того, що в день, коли надійшло повідомлення про смерть, мені дозволили не відробляти уроків.

— Я б не хотіла, щоб мене спалили.

— Волієте черв'яки?

— Так.

Наші голови були так близько, що можна було говорити дуже тихо, але ми не бачили одне одного через тисняву.

— А мені однаково, — сказав я й тут же здивувався, що силкуюся на брехню. Мені зовсім не однаково, це ж я відмовив Генрі від католицького похорону.

РОЗДІЛ 3

Учора Генрі похитнувся у своїй постанові. Пополудні зателефонував мені й попросив прийти. Дивно, як ми зблизилися після Сариної смерті. Тепер він покладався на мене так, як колись на Сару, бо я був давній знайомий у цьому домі й навіть подумував, чи не запропонує Генрі жити разом із ним і що я йому на те скажу. Якщо йдеться про те, щоб забути Сару, то нічого вибирати між двома домами: вона належала до обох.

Коли я прийшов, Генрі ще був затуманений снодійним. Якби не те, то мав би я з ним більше клопоту. У кабінеті на краєчку крісла нерухомо сидів чоловік із кислим кістлявим обличчям — напевно, один із тих редемптористів, які щонеділі відправляють пекельну месу в темній церкві, де я востаннє бачив Сару. Очевидно, він із самого початку викликав до себе антипатію Генрі, і це пішло мені на користь.

— Це містер Бендрікс, письменник, — відрекомендував Генрі. — Це отець Кромптон. Містер Бендрікс був щирий приятель моєї дружини.

Мені здалося, що Кромптон уже це знає. Ніс збігав по його обличчі, як контрфорс по стіні. Може, саме цей отець і зачинив із грюкотом двері надії перед Сарою.

— Добрий день, — сказав священник з такою ворожістю, що здалося, ніби ось-ось пролунають слова про книжку, свічку й дзвін¹.

— Містер Бендрікс дуже допоміг мені залагодити справи, пов'язані з похороном, — пояснив Генрі.

— Якби я знав, то запропонував би вам позбутися цих клопотів і передати їх мені.

Був час, що я ненавидів Генрі. Тепер моя ненависть видавалася дріб'язком. Генрі — це жертва, як і я, а переможець — ось цей понурий чолов'яга в блазенському комірці.

— Навряд чи ви впорались би з цими клопотами, — втрутився я. — Ви ж проти кремації.

— Я влаштував би католицький похорон.

— Вона не католичка.

— Вона висловила бажання перейти на цю віру.

— Хіба цього досить?

Отець Кромптон виклав формулу, як банкноту:

— Ми визнаємо охрещеним того, хто прагне таким стати.

Банкнота лежала поміж нас й очікувала, що її хтось підбере. Ніхто не ворухнувся.

— Ще є час скасувати все умовлене, — сказав священник. — Звільню вас від цих клопотів.

---

¹ Одна з формул відлучення від церкви закінчувалася словами: «*Close the book, quench the candle, ring the bell!*» («Закрий книжку, загаси свічку, задзвони у дзвін!»).

Він говорив так, неначе звертався до леді Макбет і застерігав, умовляв її, обіцяючи дати для очищення рук щось краще, ніж усі пахощі Аравії.

— Невже це справді так важливо? — раптом спитав Генрі. — Звичайно, я не католик, але не розумію...

— Вона була б щасливіша...

— Це ж чому?

— Містере Майлз, Церква не тільки покладає обов'язки, але й дає привілеї. Є заупокійні відправи. Регулярно звучать молитви. Ми пам'ятаємо наших небіжчиків, — додав священник насамкінець, а я, розсердившись, подумав: «Як саме ви пам'ятаєте їх? З вашими теоріями все гаразд. Ви проповідуєте важливість кожної людини. Кажете, що на наших головах полічено всі волоски, а я й досі відчуваю дотик її волосся до моєї руки, досі пам'ятаю пушок тонюсіньких волосків на крижах, коли вона долілиць лежала на моєму ліжку. Ми теж пам'ятаємо наших небіжчиків — по-своєму».

— У нас нема жодної підстави думати, що вона стала католичкою, — не моргнувши оком, збрехав я. Бачив, що мій приятель розм'як.

— Правда, медсестра таки сказала... — почав був Генрі, але я перебив його:

— Небіжка марила перед смертю.

— Я б не посмів накидатися вам, містере Майлз, — вів своє отець Кромптон, — якби не мав на те вагомої підстави.

— Я дістав листа від місіс Майлз за менш ніж тиждень перед її смертю, — сказав я. — Чи давно ви її бачили?

— Десь у той самий час. П'ять-шість днів тому.

— Дуже дивно, що в листі ані словом не згадано про вашу зустріч.

— Можливо, містере... містере Бендрікс, вона не довіряла вам.

— Можливо, отче, ви трішки квапитеся з висновками. Люди можуть цікавитися вашою вірою, розпитувати про неї, але це ще не означає, що всі вони прагнуть стати католиками. — Я швидко звернувся до Генрі: — Уже нема сенсу щось змінювати. Дано розпорядження, запрошено приятелів. Сара не була фанатичкою. Хто-хто, а вона б не хотіла завдавати комусь клопоту задля примхи. Зрештою, — вів я далі, втупившись у Генрі, — це ж буде цілком християнський обряд. Хоча Сара навіть не християнка. Принаймні ми не помічали ознак того, що вона вірувала. Але ти завжди можеш дати отцеві Кромптону гроші на месу...

— Це зайве. Вранці я вже відслужив першу месу. — Священик ворухнув складеними на стегнах руками — перший злам скам'янілої нерухомості. Неначе посунувся й похитнувся міцний мур після падіння бомби. — Щодня згадуватиму її, відправляючи службу Богу.

— Дякую, отче, — сказав Генрі з таким полегшенням, ніби справу вже залагоджено, і підсунув гостеві пачку сигарет.

— Мабуть, не годилося б казати вам, містере Майлз, такі дивні й непідхожі речі, але мені здається, що ви не усвідомлюєте, якою доброю жінкою була ваша дружина.

— Для мене вона була всім, — признався Генрі.

— Багато хто її любив, — зауважив я.

Отець Кромптон повернув на мене очі, немов учитель, якого перебив нахабний хлопчисько із задньої парти.

— Може, замало любив, — відрубав він.

— Що ж, — сказав я, — повернімося до справи, яку ми обговорювали. Гадаю, ми вже не в змозі щось змінити, отче. Крім того, це викликало б плітки. Ти ж не хочеш пліток, Генрі? Га?

— Ні. О ні!

— У «Таймсі» вже поміщено оголошення. Довелося б внести правки. Люди помічають такі речі. Це викликало б небажаний поголос. Кінець кінцем, ти ж відомий чоловік, Генрі. Тоді й телеграми треба було б порозсилати. Багато хто вже доручив завезти вінки до крематорію. Ви розумієте, що я маю на увазі, отче.

— Не зовсім.

— Ваше побажання нерозсудливе.

— Здається мені, містере Бендрікс, що у вас дуже дивна система цінностей.

— Ви ж не вважаєте, отче, що кремація перешкодить тілу воскреснути?

— Звісно, не перешкодить. Я вже виклав свої аргументи. Якщо містер Майлз вважає їх не дуже переконливими, тоді нема про що говорити.

Священик звівся з крісла. Який же він потворний! Сидячи, він принаймні справляв враження могутності, але, вставши на коротенькі ніжки, виявився несподівано маленьким. Здавалося, отець віддалився бозна-куди.

— Якби ви прийшли трохи раніше, отче... — пожалкував Генрі. — Прошу вас, не подумайте...

— Я не думаю про вас нічого поганого, містере Майлз.

— Напевно, про мене думаєте, отче? — виклично спитав я.

— Не турбуйтеся, містере Бендрікс. Хоч що вчините, та їй ви вже не нашкодите.

Гадаю, сповідь навчає священика розпізнавати ненависть. Отець Кромптон подав Генрі руку, відвернувшись від мене. Я хотів сказати: «Помиляєтеся. Я ненавиджу не Сару. І щодо Генрі теж помиляєтеся. Це він розбестив її, а не я. — Я хотів захиститися: — Я любив її», — адже, без сумніву, сповідь навчає священика розпізнавати й любов.

РОЗДІЛ 4

— Наступна зупинка — Гампстед, — сказала Сільвія.

— То ви тут вийдете, щоб провідати матір?

— Я могла б поїхати до Голдерз-Грина й показати вам дорогу. У вівторок я її не відвідую.

— То був би чин милосердя, — зауважив я.

— Якщо хочете встигнути, то вам доведеться взяти таксі.

— Гадаю, не біда, якщо я запізнюся на початок обряду.

Провівши мене до площі перед станцією, Сільвія хотіла повернутися назад. Дивно, чому ця дівчина завдала собі стільки труду. Я ніколи не бачив у собі якихось рис, що могли б подобатися жінкам, а тепер і поготів. Горе й розчарування подібні до ненависті, людина стає потворною від гіркоти та жалю до себе. Ще й яким егоїстом на додачу! Я нічого не міг дати Сільвії, не хотів стати одним із її наставників і потребував її краси тільки як захисту, боячись потрапити безборонним і самотнім на найближчих півгодини під пильне око тих, що з моєї поведінки намагатимуться визначити, ким я був Сарі й хто кого покинув.

— Я ж не можу піти туди в такій одежі, — заперечила Сільвія, коли я попросив підтримати мені компанію. Видно було, що дівчина рада з такого прохання. Цілком певно, що я міг би хоч зараз відбити її у Вотербері. Його час добіг кінця. Якби я захотів, то критик слухав би Бартока на самоті.

— Ми станемо позаду, — сказав я. — Вас сприймуть як випадкову перехожу.

— Принаймні чорні, — кивнула вона на свої штани.

У таксі я багатообіцяльно поклав руку на її стегно, хоч не мав наміру додержати обіцянку. Димів комин крематорію, на посипаних гравієм алейках калюжі

покрилися тонким льодком. Нас проминало багато людей — жалібників із попередньої кремації, які видавалися такими радісними та збудженими, ніби вони покинули нудну гостину й тепер можуть уволу по-веселитися.

— Он туди йти, — вказала Сільвія.

— Ви добре знаєте це місце.

— Два роки тому тут спалили мого тата.

Поки ми добралися до каплиці, усі вже виходили з неї. Надто довго мене загаяли розпитування про потік свідомості. Мене кольнув якийсь дивний міщанський жаль — я ж так і не побачив Сарі наостанок. Майнула понура думка, що це її дим зноситься понад приміськими садами. Плачучи, наосліп вийшов самотній Генрі й не зауважив мене. Нікого іншого я не знав, крім сера Вільяма Маллока, що був у циліндрі. Докірливо глянувши на мене, сер швидко пішов далі. П'ять-шість осіб видавалися чиновниками. Чи був серед них Данстан? Втім, це не дуже важливо. Кількох чоловіків супроводжували дружини. Кого-кого, а тих таки втішила церемонія, про це виразно свідчили їхні капелюшки. Зі смертю Сарі кожна жінка почулася безпечніше.

— Пробачте, — озвалася Сільвія.

— Це не ваша провина.

«Якби ми її забальзамували, — міркував я, — ці дружини ніколи б не почувися в безпеці. Сарине тіло, хоч і мертве, усе одно залишалося б зразком, за яким можна було б судити про їхні живі тіла».

З каплиці вийшов Сміт і швидко зачалапав по калюжах, ні до кого не обізвавшись.

— Картери запросили нас на вік-енд десятого числа, — сказала якась жінка.

— Може, я вже піду? Як гадаєте? — спитала Сільвія.

— Ні-ні, — відповів я. — Мені приємно, коли ви поруч.

Підійшовши до дверей каплиці, я заглянув усередину. Похила доріжка до печі була порожня, люди вносили старі вінки й вносили нові. У кутку стояла навколішки й молилася стара жінка — недоречна, як актриса з іншої п'єси, застукана зненацька несподівано піднятою завісою. Ззаду пролунав знайомий голос:

— Приємно й сумно побачити вас, сер, у цьому місці, де забувається давня кривда.

— І ви сюди прийшли, Паркісе! — вигукнув я.

— Я побачив оголошення в «Таймсі», сер, і відпросився в містера Савіджа на пообіддя.

— Ви завжди стежите за вашими «даними особами» аж до цього місця?

— Сер, то була дуже мила леді, — докірливо мовив Паркіс. — Колись вона спитала мене, як пройти туди-то, не знаючи, навіщо я вештаюся на вулиці. А на вечірці в Майлзів подала мені фужер хересу.

— Південноафриканського? — жалібно спитав я.

— Не знаю, сер, але як вона його подала... Ой, небагато таких, як вона. І мій малюк теж... Весь час її згадує.

— Як він, Паркісе?

— Недобре, сер. Геть погано. Дуже болить йому живіт.

— Чи звернулися ви до лікаря?

— Ще ні, сер. Я вважаю, що все має вирішувати сама природа. До певної межі.

Обвівши оком кілька групок незнайомців, що всі знали Сару, я запитав:

— Що це за люди, Паркісе?

— Ось цієї молоді леді я не знаю, сер.

— Вона зі мною.

— Пробачте. Он там далеко — сер Вільям Маллок.

— Знаю його.

— Джентльмен, що обійшов калюжу, — це начальник відділу, у якому працює містер Майлз.

— Данстан?

— Саме так, сер.

— Ого, скільки ви знаєте, Паркісе!

Я гадав, що ревнощі вже вмерли. Вважав, що буду ладен ділитися Сарою з ким хоч, аби тільки вона ожила, але тут сам вигляд Данстана розбудив у мені колишню ненависть.

— Сільвіє! — окликнув я, неначе Сара могла мене почути. — Де ви сьогодні вечеряєте?

— Я пообіцяла Пітерові...

— Пітерові?

— Вотербері.

— Викиньте його з голови.

«Ти тут? — спитав я Сару. — Дивишся на мене? Поглянь, як я обходжуся без тебе. Це мені не дуже важко». Моя ненависть могла повірити в потойбічне життя. Тільки моя любов знала, що Сара не живе, як і мертва пташка.

Збиралися нові жалібники, і жінка в кутку, побачивши їх, розгублено звелася на ноги. Мало не замішалася в обряд кремації когось чужого.

— Я б хотіла зателефонувати...

Подібна до нудьги ненависть відклалася на весь прийдешній вечір. Я сам себе прирік на те, щоб не кохаючи кохатися. Мене вже гнітила провина, хоч я ще не скоїв злочину — не втягнув невинного дівчатка до свого лабіринту. Сам собою секс може бути дрібничкою, але коли доживеш мого віку, то знаєш, що він може стати всім. Мені самому вже нічого не загрожує, але хто передбачить, який невроз я викличу в ось цій дитині? Наприкінці вечора я незграбно увихатимусь, і вже сама ця незграбність, а то й імпотенція відіграє свою роль;

якщо ж робитиму все, як належить досвідченому донжуанові, то й цей досвід вплутає Сільвію куди не треба. «Звільни мене від цього, — благав я подумки Сару, — визволи заради неї, не заради мене».

— Я могла б сказати, що мама захворіла, — додала Сільвія.

Уже готова збрехати. Це кінець Вотербері. Горопашний Вотербері. По цій першій брехні ми з Сільвією могли б стати спільниками. Вона стояла в чорних штанах серед підмерзлих калюж, а мені спало на думку, що саме тут може початися все моє довге майбуття. «Визволи мене, — благав я Сару. — Не хочу починати все спочатку й кривдити це дівча. Я не здатен до кохання. Тільки тебе можу кохати, тільки тебе».

Тим часом до мене підійшла стара сива жінка, ламаючи тонкий лід.

— Це ви містер Бендрікс? — спитала вона.

— Так.

— Сара казала мені... — почала вона й затнулась, а я пройнявся божевільною надією, що ця стара щось та передасть мені й що мертві можуть говорити. — Дочка часто казала, що ви її найкращий приятель.

— Був одним із них.

— А я її мати.

Мені навіть у голову не приходило, що її мати жива. У ті роки ми з Сарою мали стільки сказати одне одному, що цілі обшири нашого життя залишалися білими, як плями на старовинній карті, і чекали, поки їх забарвлять.

— Ви й не чули про мене, містере Бендрікс, правда?

— Власне кажучи...

— Генрі мене недолюблював, через те я трималася здаля.

Вона говорила спокійно й розсудливо, а сльози текли з очей, ніби самі по собі. Чоловіки з жінками розійшлися,

інші люди пробиралися поміж нас трьох, поспішаючи до каплиці. Тільки Паркіс забарився. Напевно, гадав, що зможе придатися мені ще якимись відомостями, тож стояв трохи віддалік, знаючи — як він сам сказав би — своє місце.

— Маю честь попросити вас... — сказала Сарина мати. Я силкувався пригадати її прізвище. Камерон, Чандлер? — Я сьогодні поїхала з Грейт-Міссендена в такому поспіху... — вона витерла сльози байдужим рухом, неначе ганчіркою щось пролите на столі. «Бертрам, — нарешті пригадав я. — Ось воно. Бертрам».

— Слухаю вас, місіс Бертрам, — відповів я.

— Я забула перекласти гроші в чорну сумочку.

— Охоче допоможу вам.

— Чи не позичили б ви мені фунта, містере Бендрікс? Розумієте, мені треба повечеряти в місті, перш ніж поїхати додому. У Грейт-Міссендені рано зачинають.

Кажучи це, вона знову витерла сльози. Щось у матері нагадувало дочку — якась беземоційність у горюванні, може, і невизначеність... Чи не надто часто канючила вона гроші в Генрі?

— Ходімо на ранню вечерю, — запропонував я.

— Мені б не хотілося вас обтяжувати.

— Я любив Сару.

— Я теж.

Підступивши до Сільвії, я виправдався:

— Це її мати. Мушу запросити її на вечерю. Пробачте. Чи можна вам подзвонити й домовитися про зустріч?

— Звичайно.

— Маєте номер у телефонному довіднику?

— Вотербері має, — понуро відповіла вона.

— Тоді до наступного тижня.

— Буду дуже рада. — Сільвія простягла руку. — До побачення.

Очевидно, вона усвідомила, що нагоду змарновано. Слава Богу, це дрібниця. Трохи жалю й цікавості — не далі, як до станції метро. А тоді прикре слово до Вотербері на тлі музики Бартока. Обернувшись до місіс Бертрам, я спіймав себе на тому, що знову звертаюся до Сарі: «Бачиш, кохаю тебе». Але до любові, далеко не такої переконливої, як ненависть, не дуже-то дослухаються.

Коли ми підходили до воріт крематорію, я зауважив, що Паркіс зник. Мабуть, вирішив, що він мені вже не потрібен.

Місіс Бертрам і я повечеряли в ресторані «Ізола белла». Я не хотів іти до котрогось із тих закладів, де ми бували з Сарою, а тут, звичайно, став порівнювати цей ресторан з ними. Ми ніколи й ніде не замовляли к'янті, а тут, п'ючи його, я пригадав про це. Я міг би, зрештою, нині замовити наше улюблене бордо, і від того не побільшало б помислів про Сару. Навіть брак спогадів повнився нею.

— Мені не сподобався той обряд, — сказала місіс Бертрам.

— Шкода.

— Він такий нелюдський... Як конвеєрна стрічка.

— А мені він видався підхожим. Були ж там молитви.

— Той священик... він священик?

— Я його не бачив.

— Він говорив про Всесвіт. Я довго не могла зрозуміти. Думала, що йдеться про цей світ. — Вона знову пустила сльозу в суп. — Я мало не засміялась, а Генрі це зауважив. Було видно, що засуджує мене за такий прогріх.

— Ви з ним не дуже ладнаєте?

— Він дуже дріб'язковий. — Місіс Бертрам витерла очі серветкою й завзято заторохтіла ложкою в тарілці, розмішуючи локшину. — Яюсь я мусила позичити

в нього десять фунтів, бо приїхала до Лондона, забувши сумочку. З кожним може таке статися.

— Звісно.

— Я пишаюся, що нікому на світі не заборгувала.

Її мова була схожа на лінію метро — тяглася колами та петлями. Коли дійшло до кави, я почав упізнавати станції: дріб'язковість Генрі, її фінансова порядність, її любов до Сари, її невдоволення похоронним обрядом, смішний Всесвіт — ось звідти деякі поїзди йшли до Генрі.

— Було так смішно, — торочила вона. — Я не хотіла сміятися. Ніхто не любив Сару дужче, ніж я. — Еге ж, ми всі завжди таке виголошуємо й сердимось, коли чуємо це від когось іншого. — Але Генрі цього не розуміє. Він дуже холодний чоловік.

Я старався, як міг, змінити тему розмови.

— Не уявляю, у який інший спосіб можна було б поховати Сару, — сказав я.

— Вона була католичка, — відповіла місіс Бертрам, узяла фужер і одним ковтком випила половину.

— Нісенітниця, — зауважив я.

— Ох, Сара сама цього не знала.

Раптом я невідь-чого налякався, як той, що скоїв майже ідеальний злочин і тоді побачив першу несподівану тріщину в мурі своїх замислів. Чи глибока вона? Чи вдасться її колись законопатити?

— Ні слова не розумію з того, що ви говорите.

— Вона вам ніколи не казала, що я була католичкою... колись?

— Ні.

— Не дуже добра католичка була з мене. Розумієте, мій чоловік не терпів цих речей. У нього я третя жінка, і, коли ми сварилися першого року по весіллі, я казала, що ми не подружжя, бо й шлюб не взяли. Він був дуже дріб'язковий, — додала місіс Бертрам.

— Те, що ви католичка, не означає, що й Сара нею була.

Місіс Бертрам ще раз ковтнула портвейну.

— Я ніколи нікому про те не признавалася... Напевно, я трохи під мухою. Га, містере Бендрікс?

— Звичайно ні. Випийте ще винця.

Поки ми чекали замовленого портвейну, вона пробувала перевести розмову на звичні рейки, але я неухильно тримався свого напрямку.

— Ви сказали, що Сара католичка. Як вас розуміти?

— Пообіцяйте, що не скажете Генрі.

— Обіцяю.

— Колись ми жили за кордоном, у Нормандії. Сарі минуло тоді два роки. Мій чоловік часто їздив до Довілля. Це він так стверджував, а я знала, що він зустрічається з першою жінкою. Я так сердилася... Ми з Сарою пішли на прогулянку в приморських пісках. Донечка все хотіла посидіти, і я давала їй трохи перепочити, а тоді ми йшли далі. Я їй сказала: «Саро, між нами буде таємниця». Уже тоді вона вміла тримати язик за зубами... якщо хотіла. Я боялася, кажу вам, але ж яка помста! Правда?

— Кому помста? Щось не зовсім вас розумію, місіс Бертрам.

— Та моєму чоловікові, звичайно. Не тільки через його першу жінку. Я ж вам уже сказала, — правда? — що він не дозволяв мені бути щирою католичкою. Ох які сцени він влаштовував, коли я збиралася йти на месу! Ото я й подумала: нехай Сара буде католичка, а він про те не дізнається. Хіба що спересердя йому скажу, коли дуже розсерджуся.

— І ви не розсердилися?

— За рік він мене покинув.

— І тоді ви змогли ходити до церкви?

— Знаєте, я не дуже-то побожна. Та ще й вийшла за єврея, він теж був незгідливий... Кажуть, що євреї дуже щедрі й великодушні. Не вірте. Ох, це був дріб'язковий чоловік.

— То що ж сталося на узбережжі?

— Не на узбережжі. Я хотіла сказати, що ми пішли в цьому напрямку. Я залишила Сару під дверима, а сама пішла шукати священика. Коли пояснювала йому, про що йдеться, трохи прибрехала. Така собі невинна брехня у спасіння. Звичайно, я все звалила на чоловіка. Сказала, що він наобіцяв мені перед весіллям, а тоді не додержав обіцянки. Я погано говорю французькою, і це мені дуже допомогло. Коли не знаєш потрібних слів, то твоя мова звучить дуже правдиво. Чи так чи сяк, а отець зробив усе, що треба, і ми ще встигли добратися автобусом додому на ленч.

— Що ж він зробив?

— Охрестив Сару.

— І все? — з полегшенням спитав я.

— Ну, це ж таїнство... так кажуть.

— А я вже подумав був, що Сара справдешня католичка.

— Така вона й була, тільки не знала цього. Шкода, Генрі не поховав її так, як належить.

Знову гротескно закапали сльози.

— Не варто його звинувачувати, бо ж навіть Сара не знала.

— Я завжди надіялася, що воно прийметься. Як щеплення.

— Не видно, щоб воно у вас добре прищепилося, — не втримався я, щоб не шпигнути місіс Бертрам, але та не образилася.

— Ох, — відповіла вона, — у моєму житті було безліч спокус. Сподіваюся, насамкінець усе якось налагодиться.

Сара була дуже терпляча зі мною. Дуже добра дівчина... Ніхто її так не цинив, як я. — Потягнувши портвейну, місіс Бертрам повела далі: — Якби мені не випадало виходити заміж за таких дріб'язкових чоловіків, то я могла б належно виховувати Сару. Була б тоді з неї свята, я в цьому певна.

— А воно взяло та й не прищепилося, — злобно кинув я й покликав офіціанта, щоб подав рахунок. Помах крила однієї з тих сірих гусей, що пролітають над нашими майбутніми могилами, озвався холодним повівом по моїй спині. А може, я просто застудився на підмерзлих цвинтарних калюжах. Якби ж то була смертельна застуда, як у Сари...

«Не прищепилося», — повторяв я сам собі, їдучи в метро додому, а перед тим висадивши місіс Бертрам біля Марилебону й позичивши їй ще три фунти, бо «завтра середа, я муситиму сидіти вдома й чекати прибиральниці». Бідолашна Сара. Їй прищепили хіба що цю низку чоловіків і вітчимів. Мати успішно навчила доньку, що один мужчина на все життя — це замало, а та вже сама втямила, що всі материні шлюби — тільки видимість. Сама ж Сара вийшла заміж за Генрі на все життя, і я це знав, собі на розпач.

Але вся ця наука не мала нічого спільного з потайним обрядом на узбережжі. «Це не Тебе прищепили, — сказав я Богу, у Якого не вірив, придуманому Богу, Який буцімто (так вважала Сара) врятував мені життя (а це ж навіщо?) і, хоч і не Суцций на небі і землі, знищив моє єдине щастя. — Ні, не Тебе прищепили, бо ж тоді це була б просто магія, а в неї я вірю ще менше, ніж у Тебе. Це ж усе магія — Твій хрест, Твоє воскресіння, Твоя Свята католицька церква, Твоє причастя святих».

Я лежав горілиць і споглядав тіні паркових дерев, розколихані на стелі. «Лише збіг обставин, — думав я, —

жахливий збіг обставин мало не повернув її наприкінці життя до Тебе. Не вдається затаврувати дворічну дитину навіки-віків дрібною води та молитвою. Якби я повірив у це, то повірив би також у Тіло і Кров. Усі ці роки не Ти володів нею, а я. Кінець кінцем Ти переміг, можеш мені про це не нагадувати, зате вона в компанії з Тобою не зраджувала мене, коли лежала тут зі мною ось на цій постелі, з цією подушкою під задком. Коли вона спала, не Ти був з нею, а я. Це ж не Ти, а таки я входив у неї».

Згасли всі ліхтарі, над ліжком нависла п'ятьма. Мені снилося, що я ходжу з рушницею по ярмарку й стріляю в пляшки, нібито й скляні, але кулі відбиваються від них, наче від броні. Отож я палив та й палив, але так і не спромігся розбити хоча б одну пляшку, а о п'ятій ранку прокинувся з тою самою думкою в голові: «Усі ці роки ти належала мені, а не Йому».

РОЗДІЛ 5

Припущення про те, що Генрі запропонує мені переселитися до нього, спершу було суто виявом мого чорного гумору. Я таки не сподівався цієї пропозиції, і вона застала мене зненацька. Великою несподіванкою стало й те, що через тиждень після похорону Генрі завітав до мене, адже раніше таке ні разу не траплялося. Сумніваюся, що він взагалі заходив далі на південь, ніж тоді, коли я зустрів його в Коммоні під дощем. А нині, почувши дверний дзвінок, я спершу виглянув у вікно. Не хотів гостей і подумав був, що це прийшов Вотербері з Сільвією, та ліхтар біля платана на вулиці вихопив із темряви чорний капелюх Генрі. Тільки тоді я зійшов вниз і відчинив двері.

- А я саме проходив мимо, — збрехав Генрі.
- Ласкаво прошу.

Поки я виймав спиртне з буфета, гість ніяково перемінався з ноги на ногу.

— Здається, ти зацікавився генералом Гордоном, — озвався він.

— Мені замовили написати його біографію.

— Візьмешся за це?

— Мабуть, візьмуся. Останніми днями не йде мені робота.

— Мені теж, — сказав Генрі.

— Чи засідає ще Королівська комісія?

— Так.

— То маєш про що думати.

— А чи маю? Може, і так. Принаймні до обідньої перерви.

— Хай там як, а це важливе діло. Ось тобі херес.

— Воно нікому на світі не потрібне.

Яку ж далеку дорогу пройшов Генрі від часу, коли мене розлютила його самовдоволення фізіономія на фото в «Татлері»! На моєму столі лежав лицем донизу портрет Сари — збільшений з любительського знімка. Перевернувши його, Генрі сказав:

— Пам'ятаю, як я її клацнув.

А Сара сказала, що це робота подруги. Гадаю, пішла на такий обман, щоб не вразити моїх почуттів. На світлині вона молодша й щасливіша, але не гарніша, ніж у ті роки, коли ми зналися. Я б дуже хотів, щоб і в наші часи вона виглядала ось так — завдяки мені, але така вже доля коханця — дивитись, як на обличчі коханої застигає, немов гіпсова маска, вираз смутку.

— Я клеїв дурня, щоб розсмішити її, — додав Генрі. — Чи цікавий чоловік цей Гордон?

— Певною мірою.

— Останніми днями мій дім видається дуже дивним, — сказав Генрі. — Намагаюсь якнайменше виси-

джувати в ньому. Чи не знайшов би ти вільну годину, щоб пообідати зі мною в клубі?

— Маю купу роботи. Мушу з нею впоратися.

— Тут малувато місця на книжки, — зауважив він, обвівши оком кімнату.

— Авжеж, — згодився я. — Я й під ліжком їх тримаю.

Взявши журнал, що його надіслав Вотербері, аби показати перед нашою зустріччю зразок своєї творчості, Генрі проказав:

— У мене знайшлося б місце. Ти міг би поселитися в моєму житлі, як в окремій квартирі.

Оторопівши, я не зміг відповісти. Він швидко вів далі, гортаючи сторінки, ніби справді зацікавився журналом:

— Подумай над цим. Не обов'язково вирішувати зараз.

— Ти дуже добрий до мене, Генрі.

— Ти зробив би мені велику послугу.

«Чом би й ні? — подумав я. — Кажуть, що письменники не зважають на умовності. Невже я зважаю на ці умовності більше, ніж чиновник?»

— Цієї ночі, — сказав Генрі, — мені снилися ми всі.

— Так?

— Небагато пам'ятаю з того сну. Ми разом пили. Були щасливі. Коли я прокинувся, мені здавалося, що вона живе.

— Мені вона вже не сниться.

— Краще було б поступитися цьому священикові.

— Це було б дурістю, Генрі. Вона така сама католичка, як ти чи я.

— Ти віриш у життя після смерті?

— Якщо маєш на увазі життя людини, то ні.

— Не вдасться довести, що його немає, Бендріксе.

— Майже неможливо довести, що чогось немає.

Я пишу роман. Як ти доведеш, що насправді не було

описаних у ньому подій і що дійові особи вигадані? Послухай-но: сьогодні в Коммоні я побачив чолов'ягу з трьома ногами.

— Жажіття, — серйозно сказав Генрі. — Це якась потворність?

— Ті ноги ще й були покриті риб'ячою лускою.

— Жартуєш.

— А ти доведи, що я жартую. Не зможеш. А я не зможу довести, що немає Бога. Просто знаю, що Його вигадали. Так само, як ти знаєш, що я вигадав ці ноги.

— Мають бути якісь аргументи.

— Я можу придумати філософську аргументацію своєї вигадки. Візьму за основу хоча б погляди Аристотеля.

Генрі раптово повернувся до попередньої теми.

— Ти міг би й трохи заощадити, якби перебрався до мене. Сара не раз казала, що твої книжки не здобули такого успіху, на який заслуговують.

— Якась подоба успіху вже є, — відповів я, пригадавши статтю Вотербері. — Настає мить, коли просто-таки бачиш, як популярні критики вмочують пера, пишучи хвалебні рецензії, зокрема й на ще не написані книжки. Це тільки питання часу.

Я просторікував, бо ще не вирішив, що мені робити.

— Між нами вже нема колишньої кривди. Правда, Бендріксе? — спитав Генрі. — Я на тебе тоді розсердився у твоєму клубі — через того чоловіка. Та хіба це тепер важливо?

— Я помилився. Той чоловік — просто схиблений пустобрех. Він проповідував раціоналізм і зацікавив Сару своїми теоріями. Забудь це, Генрі.

— Вона була добра, Бендріксе. Люди пліткують, але Сара була добра. Вона не винна, що я... любив її не так, як треба. Розумієш, я дуже обережний і завбачливий. Їй був потрібен хтось такий, як ти.

— Вона мене покинула, Генрі. Пішла своєю дорогою.
— Чи знаєш, що колись я прочитав одну з твоїх книжок? На те мене намовила Сара. Ти описав дім після смерті господині.

— «Честолюбний господар».

— Саме так. Твір мені сподобався. Тоді я вважав, що в ньому все гаразд, а тепер бачу, що ти геть не те зобразив, Бендріксе. Ти описав, як чоловік, відчувши страхитливу порожнечу в домівці, ходить по кімнатах і переставляє крісла. Господар хоче, щоб була видимість руху, щоб здавалося, ніби вдома є ще хтось. Часом він сам собі наливає спиртне у дві склянки...

— А я вже й забув. Надто воно літературне.

— Ти не влучив, Бендріксе. Усе лихо в тому, що дім не видається порожнім. Колись я, повернувшись з роботи, часто не заставав Сари вдома. Кудись вона виходила. Може, і до тебе. Я гукав — вона не відповідала. Ось тоді дім був порожній. Я побоювався, що й меблі зникли. Розумієш, Бендріксе, я ж її таки любив — по-своєму. В останні місяці я щоразу, коли приходив додому й не заставав Сари, страшенно боявся знайти листа від неї: «Дорогий Генрі...» Знаєш, як ото пишуть жінки в романах.

— Так.

— А тепер дім не видається таким порожнім, як було колись. Не знаю, як це висловити. Так, її немає вдома, але ж водночас її завжди немає поза домом. Вона ніколи ніде не буває. Ні з ким не обідає, не дивиться кіно з тобою. Їй ніде бути, хіба що вдома.

— Де ж її домівка?

— Вибачай, Бендріксе. Я знервувався, втомився... погано сплю. Ти знаєш, розмову з нею може хоч якось замінити розмова про неї. Крім тебе, нема нікого, з ким можна було б ось так поговорити.

— У неї було багато приятелів. Сер Вільям Маллок, Данстан...

— Не можу я з ними говорити про Сару. Так само як і з цим Паркісом.

— З Паркісом! — вигукнув я. — Він що — навіки до нас причепився?

— Він сказав, що був у нас на вечірці з коктейлями. Сара підбирала дивних людей. Паркіс також сказав, що знайомий з тобою.

— Що він може від тебе хотіти?

— Він стверджує, що Сара добре поставилася до його малого сина. Бозна-коли це було. Син хворіє. Мені здалося, що Паркіс хотів щось узяти на пам'ять про неї, ото я й дав йому кілька Сариних дитячих книжок. Чимало їх залишилося в її кімнаті, і всі пописані олівцями. Непоганий спосіб позбутися цих книжок. Не годиться їх от так віддати букіністові, правда? Я ж нічого поганого не зробив, хіба ні?

— Еге ж, нічого поганого. Це той детектив, якого я найняв у Савіджа стежити за Сарою.

— Боже мій, якби я знав... Але в мене таке враження, що вона йому припала до душі.

— Паркіс людяний. Його легко розчулити.

Я обвів оком свою кімнату. Там, звідки прийшов Генрі, не більше Сари, ніж тут, навіть менше. Там вона розчиняється.

— Гаразд, я переїду до тебе, Генрі, — сказав я. — Тільки дозволь взяти на себе якусь частину квартирної плати.

— Я такий радий, Бендріксе! Але з мене не беруть квартирної плати. Ти можеш оплачувати частину муніципального податку.

— Коли надумаєш одружитися, скажеш про це за три місяці перед весіллям. Щоб я встиг знайти собі іншу нору.

Генрі сприйняв мене всерйоз.

— Ніколи цього не захочу. Не годжуся для подружнього життя. Я наробив Сарі великої шкоди, коли оженився з нею. Тепер я це знаю.

РОЗДІЛ 6

Отож я переїхав на північний бік Коммону. Генрі захотів, щоб це сталося якнайскоріш, і через те я змарнував тижневу квартирну плату, а ще заплатив п'ять фунтів за перевезення вантажівкою книжок та одержі через парк. Я дістав кімнату для гостей і кабінет, що його Генрі облаштував у комірчині. Ванна була на поверх вище. Сам господар перебрався до гардеробної кімнатки, а спальню з подружнім холодним ліжком призначив для гостей, яких ніколи не було. За кілька днів мені стало зрозуміло, що мав на увазі Генрі, сказавши про не порожній дім. Я працював у Британському музеї, аж поки зачинають читальню, тоді вдома чекав Генрі, і ми зазвичай ішли до «Герба Понтефракта» перехилити скляночку-другу. Якимось він поїхав на кількаденну конференцію в Борнмуті, а я привів вуличну дівку. Даремно це зробив. Я одразу ж відчув, що нічого не вдасться, а щоб не вразити її, збрехав, що запрягся одній жінці ніколи не спати з іншою. Таке пояснення вона потрактувала з добротою та розумінням, повії дуже шанують сентименти. Цього разу я мав на меті не помсту. Почував тільки смуток, що довелося назавжди облишити таке приємне діло. Згодом мені приснилося, що ми з Сарою лежимо в моєму колишньому помешканні й у мене знову нічого не вийшло. Але я не сумував. Ми й без того були щасливі.

Два-три дні по тому я відчинив сервант у своїй спальні й знайшов купу старих дитячих книжок. Мабуть, саме

тут рився Генрі, добираючи подарунок для Паркісового сина. Тут було кілька збірок казок Ендрю Ленга, опрацьованих у барвисті палітурки, чимало творів Беатрікс Поттер — «Діти з Нового Лісу», «Опудальце на Північному полюсі» — та книжки для підлітків — «Остання експедиція» капітана Скотта й «Вірші» Томаса Гуда. Ось цю обгорнуто по-шкільному в шкіряні обкладинки й приліплено наклейку з написом: «Сарі Бертрам за успіхи в алгебрі». В алгебрі! Як змінюється людина...

Того вечора я не міг працювати. Лежав на підлозі, обклавшись книжками, і намагався відкрити хоч кілька подробиць на білих плямах Сариного життя. Бувають миті, коли закоханий прагне стати також батьком і братом. Він ревнує до тих років, коли його не було в житті коханої. «Опудальце на Північному полюсі», напевно, стало її першою книжкою. Сара безглуздо й нищівно покреслила всі сторінки кольоровими паличками крейди. В одній із томиків Беатрікс Поттер вона написала олівцем «САРА», причому повернула дужку в літері «Р» ліворуч. У «Дітях з Нового Лісу» вона дуже акуратно й дрібненько вивела: «Це книжка Сарі Бертрам. Почитати хочеш — дам. А захочеш її вкрасти — не позбудешся напасті». Були й звичайні позначки, які дитина зазвичай ставить у своїх книжках, — анонімні, як сліди пташиних лапок на снігу. Коли я заклав «Дітей з Нового Лісу», ці позначки зразу ж замінив наплив часу.

Сумніваюся, чи взагалі читала Сара вірші Гуда. Сторінки були такі самі чисті, як тоді, коли їй хтось вручив цього томика, — чи то вчителька, чи то якийсь шановний гість школи. Я вже клав книжку в сервант, як із неї вилетів і впав на підлогу друкований аркушик — напевно, програма церемонії вручення нагород. Знайомим почерком (навіть він буває в нас юний і з віком

набирається втомлених арабесок часу) на програмці дописано: «Що за базікання!» Я уявив, як Сара пише це й показує сусідці, поки вчителька сідає на стільця під шанобливі оплески батьків. Не знаю, чому ця школярська записка з її нетерпимістю, незрозумінням і впевненістю пригадала мені Сарині слова із щоденника: «Я сучка й облудниця». І ось під моєю рукою невинність. Як шкода, що Сара прожила аж двадцять років тільки для того, щоб ось так про себе подумати! Сучка й облудниця. Невже я так обзивав її зі злості? Сара завжди нагромаджувала в собі мої догани. Тільки похвали обсипалися з неї, наче сніжинки.

На звороті аркушика я прочитав програму, датовану 23 липня 1926 року. Міс Дункан із Королівського музичного коледжу виконала «Музику на воді» Генделя. Беатріс Коллінз продекламувала вірш Вордсворта «Я блукав самотній, як хмара». Хор «Гурт шкільних радощів» проспівав «Три тюдорівські арії». Мері Піппіт заграла на скрипці «Вальс ля-мінор» Шопена. Засунувши аркушика поміж нечитані сторінки, я вмовив томик Гуда вглибину серванта, під «Опудальце» й казки Беатрікс Поттер. Тоді ми обоє були щасливі, нас розділяли тільки десятирічна різниця віку й кілька графств, а згодом зійшлися — невідь-чого, хіба тільки для того, щоб завдати одне одному стільки болю. Я взяв «Останню експедицію» Скотта.

Одна з моїх улюблених книжок. Тепер видавалися дивними та застарілими героїчна боротьба проти єдиного ворога — льоду і смертельна самопожертва — тільки себе самого. Між нами і цими людьми стояли дві війни. Я дивився на світлини. Бороди й окуляри-консерви, британський прапор, невеликі снігові замети й поні з довгими гривами — немовби зі старомодними зачісками — серед смугастого каменюччя. Навіть смерть

була «з тої епохи», як і школярка, що підкреслювала рядки, ставила окличні знаки й на берегах сторінки з останнім листом Скотта чітко вивела: «А далі що? Невже Господь? (Роберт Браунінг)».

«Уже тоді, — подумав я, — Він спав Сарі на гадку. Був завжди поряд, користав із її настрою, як коханець, що спокушає своїми небилицями та баєчками». Я поклав останню книжку в сервант і замкнув його на ключ.

РОЗДІЛ 7

— Де ти був, Генрі? — спитав я.

Зазвичай він з'являвся на сніданок першим, а часом виходив із дому, коли я ще не сходив униз. Цього ранку його тарілка стояла неторкнутою. Я почув, як Генрі тихо зачинив вхідні двері, перш ніж увійти до їдальні.

— Я просто вийшов на вулицю, — туманно відповів він.

— І всю ніч провів надворі?

— Ні. Звичайно ні, — щоб звільнитися від такої підозри, Генрі сказав правду: — Отець Кромптон сьогодні відправив месу за упокій Сарі.

— Він і досі це робить?

— Раз на місяць. Я подумав, що годилося б туди зайти задля ввічливості.

— Мабуть, він і не здогадався, що ти там.

— Пізніше я підійшов до нього й подякував. Власне кажучи, запросив його на вечерю.

— Тоді я вийду.

— Я б хотів, щоб ти залишився, Бендріксе. Зрештою, він також по-своєму був приятелем Сарі.

— Ти теж стаєш побожним, Генрі?

— Звісно ні. Але ж люди мають таке саме право на свої погляди, як ми з тобою.

Отже, священник прийшов на вечерю. Саме той бридкий, виснажений, аморальний чоловік з носом Торквемади віддалив Сару від мене. Він підтримав її дурнувату обітницю, яку треба було забути вже за тиждень. Це ж до його церкви Сара йшла під дощем, шукаючи притулку, а натомість знайшла смерть. Я не спромігся навіть на звичайнісіньку чемність, і Генрі довелося взяти на себе весь тягар тої званої вечері. Отець Кромптон не звик гостювати. Складалося враження, що для нього це якийсь обтяжливий обов'язок, на якому нелегко зосередитися. Говорив він дуже коротко, і його відповіді падали, наче дерева на дорогу.

— Напевно, у вашій парафії чимало бідняків? — спитав утомлений розмовою Генрі, уже за сиром. Він перепробував багато тем — вплив книжок і кіно, недавню подорож до Франції, можливість Третьої світової війни.

— Це не проблема, — відказав отець.

Генрі й далі старався.

— А як із аморальністю? — спитав він із ноткою легкого фальшу, якої не можемо уникнути, коли вимовляєш такі слова.

— Це взагалі не проблема, — відрік отець Кромптон.

— Я гадав... у Коммоні... іноді трапляється побачити ввечері...

— Так буває на всіх незабудованих ділянках. Та й зараз триває зима.

На цьому тема вичерпалася.

— Може, ще сиру, отче?

— Ні, дякую.

— Гадаю, що в такій частині міста, як ця, вам доволі важко збирати гроші... Маю на увазі добродійність.

— Люди дають, скільки можуть.

— Долити вам бренді до кави?

— Ні, дякую.

— Ви не проти, якщо ми...

— Не проти. Сам я потім не зміг би заснути, а мені треба встати о шостій ранку.

— Навіщо?

— Молитися. До цього звикаєш.

— Не можу сказати, — признався Генрі, — що я змалку був дуже схильний до молитов. Колись я часто молився, щоб потрапити в другу п'ятнадцятку найкращих учнів.

— І це здійснилося?

— Потрапив у третю. Мабуть, такі молитви не дуже-то дієві. Правда, отче?

— Всяка молитва завжди краща, ніж жодної. Це визнання Божої сили, своєрідна хвала Йому. Так вважаю.

Вперше за всю вечерю Кромптон вимовив стільки слів поспіль.

— Як на мене, — втрутився я, — це щось на зразок постукування по сухому дереві або ж оминання швів між плитами тротуару. Принаймні в дитинстві.

— Що ж, — відповів він, — я не проти дрібки забобону. Вона дозволяє людям відчути, що цей світ — ще не все. — Отець кинув на мене понурий погляд з-понад носа. — Вона може стати початком мудрості.

— Безсумнівно, ваша церква користує із забобонів... Святий Януарій, кровоточиві статуї, видіння Діви Марії й таке інше...

— Ми намагаємося розрізнити їх. А чи не розумніше було б вірити, що все може трапитися?..

Пролунав дзвінок.

— Я сказав служниці, що вона може лягти спати, — мовив Генрі. — Дозвольте, отче?

— Я піду, — зголосився я. Був радий позбутися обтяжливого товариства. Дуже вже легко спадають йому на гадку відповіді. Не фахівець не зажене його на слизьке,

цей священник неначе фокусник, що дратує своєю вправністю. Відчинивши вхідні двері, я побачив товсту жінку в чорному, що тримала в руках пачку. Спершу я подумав, що це наша прибиральниця, але вона спитала:

— Це ви містер Бендрікс, сер?

— Так.

— Мені доручили передати вам ось це.

Жінка квапливо всунула мені в руки пачку, ніби та була начинена вибухівкою.

— Від кого це?

— Від містера Паркіса, сер.

Розгубившись, я крутив у руках пакуночок. Мені навіть спало на гадку, що це якісь запізнілі матеріали від Паркіса. Я хотів про нього забути.

— Ви б не поставили підпис, що одержали це від мене, сер? Мені належало віддати цей пакунок у ваші руки.

— Не маю олівця. Паперу теж нема. Повірте, я дуже зайнятий.

— Ви ж знаєте, який він скрупульозний у записах, сер. Маю олівця в сумочці.

Я черкнув розписку на зужиткованому конверті. Жінка старанно вклала її в сумочці й поспішила до хвіртки так, ніби хотіла забратися звідси якнайдалі та якнайскоріш. Я стояв у передпокої, зважуючи пачку в руці.

— Що там, Бендріксе?! — гукнув Генрі з їдальні.

— Пакунок від Паркіса, — сказав я. Фраза прозвучала, як скоромовка.

— Мабуть, книжку повернув.

— О цій годині? А воно ще й мені адресовано.

— То що ж це таке?

Я не хотів розгортати пакунка. Невже ж ми з Генрі не втяглися в болісний процес забування? Здається, я вже достатньо покараний за відвідини агенції містера Савіджа. Тим часом озвався отець Кромптон:

— Мені пора додому, містере Майлз.

— Ще рано.

«Якщо зараз не піду до їдальні, — подумав я, — то мені не доведеться допомагати Генрі провадити світську балачку. Тоді священик скоріше піде собі». І я зняв обгортку з пачки. Генрі мав рацію. Це були казки Ендрю Ленга, причому з-поміж сторінок випинався складений аркушик паперу. То був лист від Паркіса.

«Шановний містере Бендрікс, — прочитав я й, подумавши, що це лише письмова подяка, нетерпляче кинув оком на останні речення: — ...за таких обставин я волів би не тримати цю річ у себе. Сподіваюся, Ви поясните містерові Майлзу, що це не через невдячність із мого боку. Щиро Ваш Альфред Паркіс».

Сівши в передпокої й почувши слова Генрі: «Не подумайте, отче Кромптон, що в мене вузький світогляд...» — я почав читати листа з самого початку:

«Шановний містере Бендрікс, я пишу Вам, а не містерові Майлзу, бо впевнений, що Ви мені посівчуєте завдяки нашому тісному, хоч і сумному зв'язку й завдяки тому, що Ви, як літератор і людина з фантазією, звичні до дивних подій. Як знаєте, останнім часом мій син потерпав від жахливого болю в животі, викликаного не морозивом, і я побоювався апендициту. Лікар сказав, що треба оперувати й що це не зашкодить, але я дуже боюся, що моєму бідолашному малюкові доведеться лягти під ножа. Його мати померла на операційному столі через недбалство, я в цьому певен. Що я робив би, якби втратив сина? Залишився б тоді зовсім самотній. Пробачте мені всі ці подробиці, містере Бендрікс, але в нашому фаху ми звикли викладати все за порядком, аби суддя не нарікав, що йому не подали ясно фактів. Тож у понеділок я сказав лікареві, щоб почекати, поки не упевнимся цілковито. Часом

думаю, що це від холоднечі. Син міг застудитися, коли вистоював і вичікував біля будинку місіс Майлз. Вибачте мені, але я таки скажу, що вона була дуже добра леді й заслуговувала на те, щоб їй дати спокій. У нашій роботі не доводиться вибирати, але я вже з першого дня на вулиці Мейден-лейн шкодував, що мушу стежити не за якоюсь іншою особою, а за місіс Майлз.

Хай там як, а Ланс дуже затужив, коли почув, що вона померла. Тільки один раз місіс Майлз говорила з моїм сином, і йому не знати чого здалося, що вона подібна до його матері. Це не так, хоча моя дружина була по-своєму теж дуже добра жінка, і я щодня відчуваю, як її бракує. Маючи температуру тридцять дев'ять і чотири десятих — а це дуже багато як на дитину, — синочок почав говорити з місіс Майлз, як було тоді на вулиці, й у розмові признався, що стежив за нею. На ділі ж він ніколи не сказав би такого, бо вже в дитячому віці має свою професійну гордість. Відтак Ланс плакав, що вона відійшла, тоді заснув, а коли прокинувся з температурою тридцять вісім і дев'ять десятих, попросив подарунок, який місіс Майлз пообіцяла йому уві сні. Тому-то я потурбував містера Майлза й обманув його. Мені соромно, бо я зробив це не задля своєї роботи, а тільки задля бідолашного малюка.

Коли я дістав книжку й дав синові, він трохи заспокоївся. Але я непокоївся, бо лікар сказав, що не можна далі ризикувати й треба покласти хворого в лікарню вже в середу, а якщо є вільне ліжко, то й сьогодні навечір. Отож я не міг заснути, бо сумував за своєю бідною жінкою, турбувався за сінка й боявся ножа. Не стану приховувати перед Вами, містере Бендрікс, що я гаряче молився. Я звернувся до Бога, а тоді до своєї жінки, щоб щось зробила, скільки змога. Бо якщо на небі хтось і є, то хто ж, як не вона... А ще я попросив

допомоги в місіс Майлз. Якщо дорослий чоловік здатен на таке, то самі розумієте, що хлопчикові й поготів може всяке привидітися. Коли я прокинувся сьогодні вранці, у сина була температура тридцять сім і дві десятих, нічого не боліло, і так було весь день. Прийшовши, лікар сказав, що запальний стан минув і можна почекати з лікарнею. Ланс запевнив, що місіс Майлз зняла біль, доторкнувшись правого боку живота (вибачайте за неделікатність), і підписала йому книжку. Почувши це, лікар застеріг, що хлопчика треба тримати в спокої, а книжка його зворушує. Отже, за таких обставин я волів би не тримати цю річ у себе...»

На звороті аркуша був постскриптум:

«У книжці щось записано, і можна здогадатися, що це зроблено багато років тому, коли місіс Майлз була маленькою дівчинкою. Ось тільки я не можу пояснити це моєму бідному синкові. Боюся, що знову повернеться біль. З пошаною, А. П.».

Я глянув на форзац. Там стояли незграбні закарлюки, написані хімічним олівцем, як і в інших книжках із віршованими епіграфами маленької Сари Бертрам:

Захворівши, я дістала ці казки від мамки.
Хто здоровий їх вкраде, заробить прочуханки.
Та якщо лежиш недужий в ліжку,
То бери й читай цю гарну книжку.

Цю збірку казок я приніс до їдальні.

— Що це таке? — спитав Генрі.

— Ось подивись, — відповів я. — Ти дав цю книжку Паркісу. А чи прочитав перед тим, що в ній написала Сара?

— Ні. Чому ти питаєш?

— Бо трапився збіг обставин. Здається мені, забобонним можна стати й без захопоти від отця Кромптона.

Я дав листа Генрі. Прочитавши, він передав папірця священикові.

— Не подобається мені це, — сказав мій приятель. — Сара померла. Я не хочу, щоб про неї плескали язиками.

— Розумію тебе. Я теж так вважаю.

— Почуваєшся так, ніби хтось чужий її обмовляє.

— Ніхто не сказав про неї нічого поганого, — втрутився отець Кромптон, поклавши листа на стіл. — Мушу вже йти. — Але він і далі нерухомо сидів, дивлячись на лист. — А що це за напис?

— Він дуже давній, — відповів я, підсунувши йому збірку казок. — Вона залишила такі написи в багатьох своїх книжках, як і всі діти.

— Час — дивовижна річ, — зауважив священик.

— Звичайно, хлопчик не втямить, що моя жінка написала це хтозна-коли.

— Святий Августин поставив запитання, звідки береться час, і відповів, що він приходить із майбутнього, якого ще нема, у сучасність, у якої немає тривалості, а далі — у минуле, що вже перестало існувати. Сумніваюся, що ми можемо розуміти час краще, ніж дитина.

— Я мав на увазі не...

— Гарзд, містере Майлз, — сказав отець Кромптон, зводячись. — Не беріть цього близько до серця. Це тільки доводить, якою доброю жінкою була ваша дружина.

— Що мені з того? Вона вже в минулому, яке перестало існувати.

— Чоловік, що написав листа, дуже розсудливий. Немає нічого поганого в тому, щоб молитися до самих померлих, як і за їхні душі, — мовив отець і повторив: — Вона була добра жінка.

Несподівано мені луснув терпець. Дуже вже дошкулили самовдоволення, самовпевненість, якої не зрушиш

жодним інтелектуальним доводом, і претензія на розуміння душі тої жінки, яку отець знав кілька годин чи днів, а ми з Генрі знали її роками.

— Такою вона зовсім не була, — заперечив я.

— Бендріксе, — різко кинув Генрі.

— Вона могла затуманити голову будь-якому чоловікові, — вів я своє, — навіть священикові. Вона обманювала вас, отче, як і свого чоловіка, як і мене. Це була вічна брехуха.

— Вона ніколи не прикидалася іншою людиною, ніж тою, якою була насправді.

— Крім мене, у неї були інші коханці...

— Припини, — сказав Генрі. — Ти не маєш права.

— Дайте йому спокій, — звернувся отець Кромптон до Генрі. — Нехай бідолаха пошаліє собі.

— Мені не треба вашого професійного змилювання, отче. Прибережіть його для своїх покутників.

— Не вам, містере Бендрікс, вказувати, над ким я маю змилюватися.

— Кожен міг піти з нею до ліжка.

Я прагнув повірити в те, що сказав, бо тоді вже не мав би за ким тужити, не мав би за чим шкодувати. Не був би прив'язаний до Сари, хай там ким вона була. Я хотів бути вільним.

— І не вам, містере Бендрікс, повчати мене про покуту. Уже двадцять п'ять років я сповідаю людей. Ми не можемо здійснити щось таке, чого колись не здійснили б деякі святі.

— Мені нема за що каятися, крім як за невдачу. Повертайтеся, отче, до своїх чоток, до своїх овечок і до своєї клятої будки.

— Ви знайдете мене там, коли відчуєте в мені потребу.

— Відчую потребу у вас? Не хочу грубіянити, але я вам не Сара. Не Сара.

— Пробачте, отче, — сказав зніяковілий Генрі.

— Нема за що просити пробачення. Я знаю, коли людині болять.

Ніяк не вдавалося пробити грубу шкіру його самовдоволення. Відптовхнувши стільця, я відрубав:

— Помиляєтеся, отче. Тут ідеться не про щось таке делікатне, як біль. Мені не болять. Я ненавиджу. Ненавиджу Сару, бо вона шльондра. Ненавиджу Генрі, бо вона до нього причепилася. Ненавиджу вас і вашого вигаданого Бога, бо ви удвох відібрали її в усіх нас.

— Справдешній з вас ненависник, — зауважив отець Кромптон.

Мені набігли сльозами очі від безсилої злості, що не можу завдати болю ні йому, ні Генрі.

— Хай вас усіх чорти візьмуть! — сказав я, грюкнув дверима й зачинив господаря та гостя в їдальні. «Нехай він навчає Генрі святої премудрості, — снувалася мені думка. — Я самотній. Хочу бути самотнім. Якщо не можу мати тебе, Саро, володіти тобою, то завжди буду самотній. Я ж так само схильний до віри, як і перший стрічний. Досить надовго затулити очі моєму розуму — і повірю, що ти вночі прийшла до Паркісового сина та зцілила його дотиком. Місяць тому в крематорії я попросив тебе порятувати від мене це дівча, і ти втрутила поміж нас двох свою матір, принаймні можна було б так припустити. Але якщо я повірю в це, то доведеться також повірити у твого Бога й любити Його. Та краще вже любити чоловіків, з якими ти спала».

«Мушу набратися розсудливості, — сказав я собі, сходячи вгору до своєї кімнати. — Сара віддавна мертва. Ніхто не зможе кохати померлу людину так, як тоді, коли вона була жива. А Сара ж нежива, не може бути живою. Мені не можна вірити, що вона жива». Я ліг на ліжку, заплющив очі й постарався міркувати

розсудливо. Якщо на мене часом знаходить така сильна ненависть до Сарі, то чи здатен я її взагалі кохати? Чи можна кохати й ненавидіти водночас? А може, насправді я ненавиджу тільки сам себе? Ненавиджу книжки, які пишу з рутинною марною вправністю. Ненавиджу ремісницькі замашки — такі лакомі на прообраз, що змусили мене спокусити зовсім не кохану жінку, аби зібрати матеріал. Ненавиджу тіло, що ненаситно насолоджувалось, але не могло виразити те, що відчувало серце. Ненавиджу недовірливий розум, який спонукав Паркіса висліджувати, посипати порошком кнопки дзвінків, ритись у сміттєвих кошиках і красти твої таємниці.

Вийнявши з шухляди нічного столика Сарин щоденник, я розгорнув його навмання й прочитав: «О Боже, якби я справді могла Тебе ненавидіти, що б це означало?» І мені спало на гадку: «Ненависть до Сарі — це лише любов до неї, ненависть до себе — це лише любов до себе. Не вартий я ненависті — Моріс Бендрікс, автор “Честолюбного господаря”, “Довершеного образу”, “Могили на узбережжі”, Бендрікс-писака. Якщо Ти існуєш, то ніхто, крім Тебе, навіть Сара, не вартий ненависті». Вона писала: «Іноді я ненавиділа Моріса, але я б і ненавидіти не могла, якби не любила. Господи, якби я справді могла Тебе ненавидіти!..»

Пригадалось, як Сара молилася Тому, у Кого не вірила, а тепер я говорив із Сарою, у яку не вірив. Я сказав: «Колись ти пожертвувала нас обох, щоб я ожив, але хіба це життя без тебе? Добре тобі любити Бога. Ти померла. Ти з Ним. А я хворий на життя, гнию від здоров'я. Якщо я Його полюблю, то мало буде просто взяти й померти. Треба буде щось робити. Я доторкався руками до тебе, пробував язиком тебе на смак: коли любиш, то мусиш щось робити. Не допоможе твоя

порада в моєму сні — не турбуватися й не журитися. Якщо я ось так полюблю, тоді настане кінець усьому. Коли я любив тебе, то не хотів їсти, не задивлявся на жінок, а полюблю Його — ніхто й ніщо не буде мені милим, крім Нього. Я навіть писати не зможу й уже не буду Бендріксом. Сару, я боюсь».

Прокинувшись о другій ночі, я зійшов до комірчини й узяв кілька бісквітів та кухоль води. Мені було прикро, що я наговорив про Сару при Генрі. Священик сказав, що ми не можемо зробити нічого такого, чого ще не робили деякі святі. Мабуть, це слушно, якщо йдеться про блуд і вбивство — великі гріхи. А чи може святий прогрішитися в заздрості та дріб'язковості? Моя ненависть була дріб'язкова, як і любов. Я тихо відчинив двері й подивився на Генрі. Він спав при ввімкненій лампі, затуливши рукою очі. Коли не видно очей, усе тіло стає якесь анонімне. Це просто чоловік, один із нас, неначе перший ворожий солдат, якого бачиш на полі бою: мертвий, неозначений, не білий і не червоний, а такий самий чоловік, як ти. Я поклав біля ліжка два бісквіти про випадок, якщо Генрі прокинеться, і згасив світло.

РОЗДІЛ 8

Робота над книжкою не спорилася (писання видавалося марною тратою часу, але куди ж його подінеш, той час?), отож я пішов прогулятися Коммоном і послухати промовців. Один із них розважав мене ще в передвоєнні роки, і нині я був радий побачити його живим та здоровим на колишньому місці. На відміну від політичних та релігійних ораторів, він не проголошував ніяких ідей. Цей колишній актор просто розповідав різні історійки й декламував уривки віршів. А перед

тим кинув слухачам виклик, щоб ловили його на незнанні поезії й подавали назви різних віршів. «Поема про старого моряка»! — вигукнув хтось, і артист зразу ж із великим почуттям прочитав чотиривірш із поеми. Якийсь дотепник назвав тридцять другий сонет Шекспіра, і читець процитував перші-ліпші чотири рядки, що спали на думку, а почувши заперечення, відповів: «У вас погане видання».

Окинувши зором слухачів, я побачив Сміта. Можливо, він мене ще раніше зауважив, адже виставив у мій бік оту гарнішу сторону обличчя, якої не цілувала Сара. Хай там як, а Сміт ховав від мене очі. Чому я завжди прагну побалакати з тими, що її знали? Пробравшись крізь натовп до нього, я озвався:

— Добридень, Сміте.

— О, це ж містер Бендрікс, — відповів він, затуливши хусточкою гірший бік обличчя й обернувшись до мене.

— Ми не бачилися ще з часу похорону.

— Мене не було в місті.

— Ви вже тут не промовляєте?

— Ні. — Повагавшись, він неохоче додав: — Я облишив ці публічні виступи.

— Але й далі навчаєте вдома? — докучав я.

— Ні. Цю справу я теж облишив.

— Сподіваюся, ви не змінили своїх поглядів?

— Я не знаю, у що вірити, — понуро відповів Сміт.

— У ніщо. Це ж був ваш наріжний камінь.

— Так, був.

Сміт став помалу вибиратися з юрби, і я опинився з його гіршого боку. Годі було втриматися, щоб не дошкулити йому ще трохи.

— У вас болять зуби? — поцікавився я.

— Ні. Чому ви питаєте?

— Так мені видається. Оцей носовичок...

Він не відповів, просто відняв носовичка. На щоці не було чого ховати. Свіжа, молода шкіра з маленькою, майже непомітною плямкою.

— Я вже втомився пояснювати кожному знайомому, у чому річ, — сказав нарешті Сміт.

— Ви знайшли якісь ліки?

— Так. Я ж сказав, що був поза містом.

— У приватній лікарні?

— Угу.

— Вам зробили операцію?

— Не зовсім, — відповів він і неохоче додав: — Пляму усунуто дотиком.

— Зцілення вірою?

— Я ні в що не вірю. Ніколи б не пішов до знахаря.

— Що ж у вас було? Кропив'янка?

— Сучасні методи, — туманно пояснив Сміт, аби закінчити розмову. — Електрика.

Повернувшись додому, я спробував узятися до роботи. Щоразу, тільки-но починаю писати, знаходиться якийсь персонаж, що вперто не хоче справляти враження живого. У його психології немає нічого фальшивого, але цей герой в'язне, його треба понукувати, підшукувати для нього слова, тобто втілювати всю мою ремісничу вправність, набуту за роки кропіткої праці, аби тільки оживити його в очах читачів. Буває, я кисло всміхаюся, коли рецензент хвалить цю постать як найкраще змальовану у творі. Еге ж, якби не змалювати, то було б ні пришити ні прилатати. Коли працюю, такий персонаж обтяжує мої помисли так, як ото неперетравлена страва — шлунок, відбирає приємність описувати сцени з його участю. Він ніколи не дивує мене, не робить нічого несподіваного, не бере на себе ініціативи. Усі дійові особи допомагають, тільки він заважає.

Однак без нього не обійдешся. Можу уявити, що Бог саме так ставиться до декого з нас. Можу припустити, що святі в певному розумінні самі себе творять. Тому й справляють враження живих. Вони здатні на несподіване діло чи слово й стоять поза сюжетом, не залежать від нього. А нас треба понукувати. Ми пройняті впертістю небуття, нерозривно припутані до сюжету. Згідно зі Своїм замислом, Бог притомлено пересовує туди-сюди нас, персонажів без поезії, без вільної волі, і наша значимість полягає тільки в тому, щоб десь-колись допомогти обставити сцену, у якій рухається й говорить живий герой, а при тому, можливо, ще й дати святим можливість проявити їхню вільну волю.

Я зрадів, почувши грук вхідних дверей і кроки Генрі в передпокої. Це привід припинити роботу. Літературний персонаж може побути бездіяльним до ранку, нарешті настала пора податися до бару «Герб Понтефракта». Я сподівався, що Генрі гукне мені (за один місяць ми зжилися так, як два старі парубки, що роками живуть разом), але він цього не зробив і пішов до кабінету. За хвилину я рушив за ним. Мені хотілося хильнути.

Згадалося, як я вперше прийшов сюди разом з Генрі. Нині він знову сидів поряд із зеленим «Дискоболом», зажурений і пригнічений, але я вже не заздрих йому й не злорадів.

— Може, вип'ємо, Генрі?

— Так. Звичайно. Ось тільки перевзуюся.

Генрі мав взуття, призначене для міста й села, і вважав Коммон селом. Схилившись, він силкувався розплутати вузлик на шнурівці. Ніколи не відзначався зграбністю пальців. Даремно пововтузившись, Генрі заледве стягнув черевика з ноги. Я підбрав цього черевика й розв'язав шнурівку. Напевно, ця дрібна послуга схилила його до довірливості.

— Дякую, Бендріксе. Сьогодні в мене на роботі трапився дуже неприємний випадок.

— Розкажи.

— Туди прийшла місіс Бертрам. Навряд чи ти її знаєш.

— Знаю. Одного дня бачився з нею.

Дивний цей вираз — «одного дня», а не «якогось». Ніби той день чимсь виділявся з-поміж інших — «якихось».

— Ми з тещею не дуже-то ладили.

— Так вона мені й сказала.

— Сара це усвідомлювала й тримала матір віддалік.

— Вона прийшла, щоб позичити грошей?

— Еге ж. Просила десять фунтів. Вічна історія: приїхала до міста на один день, треба щось там купити, а банки зачинені... Бендріксе, я не дріб'язковий, але мене ці виверти дратують. Щороку вона має дві тисячі прибутку. Майже стільки, скільки я заробляю.

— І ти дав?

— Аякже. Завжди даю. Біда в тому, що я не втримався й вичитав їй мораль. Теща розлютилася. Я перелічив, скільки разів вона позичала, а скільки разів віддавала. Оте друге нічого й підраховувати: тільки першого разу й віддала. Отож вона вийняла чекову книжку й сказала, що зараз-таки випише мені чек на всю суму позиченого. Не сумніваюся, що саме так вона й зробила б. Дуже вже розлючена була. Ось тільки забула, що в книжці вже не стало бланків. Хотіла принизити мене, а принизила себе, бідолашка. Звичайно, це підлило олії у вогонь.

— Що ж вона зробила?

— Звинуватила мене в тому, що я поховав Сару не так, як треба. І розповіла мені чудну історію.

— Знаю цю історію. Мені теж розповіла, коли випила зо дві склянки портвейну.

— Гадаєш, вона збрехала?

— Ні.

— Дивний збіг обставин, правда? Сара охрещена дво-річною, а в зрілому віці була ладна повернутися до того, що ніяк не могла пам'ятати... Це щось таке, як інфекція.

— Ти ж сам назвав це збігом обставин.

Колись я додав Генрі дуже потрібної сили. Не дозволю йому знову занепасти духом.

— Мені ще дивніші збіги траплялися, — повів я далі. — Минулого року я так знудився, що знічев'я став придивлятися до автомобільних номерів. Таке заняття доведе тебе до висновку про збіг обставин. Десять тисяч номерів, бозна-скільки можливих комбінацій цифр, а мені не раз і не два випадало побачити у вуличних заторах машини з однаковими номерами.

— Так. Мабуть, і тут щось подібне.

— Я завжди віритиму в збіги обставин, Генрі.

Нагорі тихо дзвонив телефон. Досі ми його не чули. Тут, у кабінеті, вимкнено дзвінок у паралельному апараті.

— Господи, — зітхнув Генрі. — Я не здивуюся, коли виявиться, що це теща телефонує.

— І нехай собі.

У цю мить дзвінок затих.

— Я зовсім не дріб'язковий, — запевнив Генрі. — За останні десять років вона заборгувала не більш як сто фунтів.

— Ходімо випити.

— Підемо. Звичайно ж. Ой, я ж не взувся!

Генрі схилився над черевиками, і я побачив плішину. Неначе клопоти виїли волосся на тім'ї. Я був один із тих клопотів.

— Не знаю, що б я без тебе робив, Бендріксе.

— Годі тобі, Генрі... — відповів я, струсивши йому лупу з плеча.

Несподівано знову озвався телефон.

— Хай собі дзвонить, — сказав я.

— Краще відповісти. Хто його зна... — Генрі звівся й рушив до стола, теліпаючи незав'язаними шнурівками. — Алло. Я Майлз. Слухаю вас. — З очевидним полегшенням він передав мені трубку. — Це до тебе.

— Алло, — сказав я.

— Містере Бендрікс, — відповів чоловічий голос, — я відчув, що мушу вам зателефонувати. Сьогодні пополудні я не сказав вам правди.

— Хто ви?

— Сміт.

— Не розумію, про що це ви.

— Я сказав, що був у лікарні. Насправді ж не був.

— Мені до цього байдуже.

Телефонним кабелем голос добирався до мене.

— Аж ніяк не байдуже. Ви не слухаєте. Ніхто не лікував моєї щоки. Вона сама очистилася, за одну ніч.

— Це ж як? Не розумію...

— Ми з вами знаємо як, — наголосив він бридким змовницьким тоном. — Не можна цього приховувати. Я не мав права з цим таїтися. Це було...

Я поклав трубку перш, ніж Сміт вимовив дурнувате газетярське словечко — альтернативу «збігу обставин». Я пригадав його стиснутий кулак, пригадав, як мене розсердило те, що мерців розчленовують і діляться ними, наче їхньою одежею. Цей Сміт такий чванько, що не проживе без того, щоб виголошувати одкровення. За тиждень-два він просторікуватиме про це тут, у Коммоні, і показуватиме зцілену щоку. У газетах писатимуть: «Чудесне зцілення зробило побожним оратора-раціоналіста». Я пробував закликати на допомогу всю свою віру в збіги обставин, але міг думати — і то заздро, бо не мав реліквії — тільки про хвору щоку, що вночі лежала на пасмі Сариного волосся.

— Хто це був? — спитав Генрі. Я вагався, чи сказати йому, у чому річ, і вирішив, що не варто. Не можна йому довіряти. Тоді він таки знюхається з отцем Кромптоном.

— Сміт, — відповів я.

— Сміт?

— Це той тип, до якого ходила Сара.

— Чого він хотів?

— Обличчя вилікував, ото й усе. Я попросив, щоб він дав мені прізвище медика. В одного мого приятеля...

— Електротерапія?

— Не думаю. Я десь читав, що буває кропив'янка істеричного походження. Мабуть, лікували психотерапією, застосовували радій...

Прозвучало переконливо. Може, я й правду сказав. Ще один збіг обставин на зразок двох машин з однаковими номерами. «Скільки ж їх ще буде, цих збігів? — втомлено подумав я. — Сарина мати на похороні, сон Паркісового сінка... Невже це тягтиметься день у день?»

Я почувався плавцем, який переоцінив свою силу й знає, що приплив сильніший від нього. Та хай навіть тонути, а все одно до останку підтримуватиму Генрі. Зрештою, хіба це не обов'язок друга? Якщо цю новину не спростують і вона потрапить у газети, хто скаже, у що вона може вилитися? Я ж пам'ятаю історію з трояндами в Манчестері. Чимало води збігло, поки викрили цей обман. У наш час люди дуже схильні до істерії. Можуть з'явитися мисливці на реліквії, можуть початися моління та процесії. Генрі — це ж не хтось невідомий. Зчинився б величезний скандал. Журналісти випитували б про подробиці подружнього життя, розгрібали б цю чудну історію з хрещенням поблизу Данвілля. І ця вульгарність благочестивої преси... Можу собі уявити заголовки. Ще більших чудес понавигадували б. Треба придушити цю справу ще в зародку.

Згадавши щоденник у шухляді в мене нагорі, я подумав: «Його теж треба усунути, бо ж кожен потрактує написане, як захоче». Щоб уберегти Сару для себе, нам треба знищити одну за одною всі риси її образу. Навіть її дитячі книжки виявилися небезпечними. Є ще фотографії, які зробив Генрі. Не можна допустити, щоб усе це потрапило в руки газетяркам. Чи варто довіряти служниці Мод? Ось спробували ми з Генрі звести тимчасовий дім на двох, та й той розвалюється.

— Як там із нашою випивкою? — спитав Генрі.

— Зараз прийду.

Зайшовши до своєї кімнати, я вийняв щоденник і відірвав обкладинки. Були цупкі. Бавовняний корінець їжився нитками, схожими на жили. Я неначе відривав лапки й крила пташці — і ось безкрилий, понівечений щоденник лежав на постелі стосиком паперу. Остання сторінка була згори, і я прочитав: «Ти був там і навчав нас — як ото багача — марнотратити, щоб якогось дня у нас не стало нічого за душею, крім любові до Тебе. Але Ти до мене занадто добрий. Коли я прошу болю, даєш мені спокій. Дай і йому. Віддай Морісові мій спокій, він гостріше цього потребує».

«Ось тут тобі не поталанило, — подумки звернувся я до Сари. — Принаймні одну з твоїх молитов не вислухано. Не маю я спокою, та й любові не маю, хіба що до тебе, тільки до тебе. Я людина ненависті. Але небагато в мені було ненависті. Я прозивав істеричними людей, які на те не дуже заслужили, і відчував, що мої слова нещирі. Я почував не так ненависть, як страх. Якщо той Бог є, якщо навіть ти зі своєю похиттю, подружною зрадливістю й несмілою брехнею змогла аж так змінитися, то й ми всі можемо стати святими. Досить скочити, як ти скочила, — заплющивши очі, раз і назавжди. Якщо ти свята, то й нам неважко стати

такими. Саме цього Він може зажадати від кожного з нас — скочити. Але я не скочу».

Сидячи на ліжку, я сказав Богу: «Ти забрав її, але я ще не Твій. Знаю Твої хитрощі. Це Ти ведеш нас на висоту й пропонуєш нам весь світ. Господи, та Ти ж Диявол, що спокушає нас стрибнути. А я не хочу ні Твого спокою, ні Твоєї любові. Я хотів дуже простого й дуже легкого — Сару на все життя, а Ти відібрав її в мене. Своїми великими замислами Ти руйнуєш наше щастя, як жнець руйнує мишачу нору. Я ненавиджу Тебе, Боже. Ненавиджу так, ніби Ти справді є».

Я глянув на стосик паперу — безособовий, як пасмо волосся. Але волосся принаймні можна торкатися пальцями й вустами, а я смертельно втомився від роздумів. Я жив задля її тіла, жадав його, а в мене залишився тільки цей щоденник. І я замкнув його в серванті, адже це була б ще одна Його перемога, якби я знищив ці записки й залишився зовсім без Сари. «Гаразд, — сказав я Сари, — хай буде по-твоєму. Я вірю, що ти жива й Він існує, але твої молитви — це замало для того, щоб моя ненависть до Бога обернулася в любов. Він пограбував мене, ото ж і я, як той король, про якого ти писала, вкраду в Нього те, що Він у мені потребує. Ненависть засіла в моєму мозку, а не в шлунку чи на шкірі. Її не вгамуєш і не видалиш, це не біль і не плями на щоді. Невже я не почував до тебе, крім любові, ще й ненависті? Невже я сам себе не ненавиджу?»

— Уже йду! — гукнув я Генрі, і ми рушили пліч-о-пліч до «Герба Понтефракта». Ліхтарі не світили, закохані стрічалися на перехрестях доріжок, а по той бік Коммону стояв будинок із розбитими сходами, у якому Він повернув мені скалічіле життя без надії.

— Вдень я наперед тішуся нашою вечірньою прогулянкою, — мовив Генрі.

— Я теж.

«Вранці, — думав я, — зателефоную якомусь медикові й спитаю, чи можливе лікування вірою... Та ні, краще не треба. Поки не знаєш, можеш придумати безліч інших способів лікування...» Я поклав руку на плече Генрі й так тримав. Уже мушу бути сильним задля нас двох, а він ще не зазнав справжнього горя.

— Я тільки цих прогулянок і чекаю, — сказав він.

На самому початку цієї книжки написано, що це історія ненависті, а тепер, ідучи поруч із Генрі на наше вечірнє пиво, я знайшов молитву, яка, мабуть, відповідала цьому зимовому настрою: «Боже, Ти вже досить зробив — пограбував мене до нитки. А тепер я надто втомлений і старий на те, щоб учитися любові. Дай мені спокій — раз і назавжди».

Літературно-художнє видання

ГРІН Грем
Кінець роману
Роман

Керівник проекту *М. Г. Шакура*
Відповідальний за випуск *О. В. Стратілат*
Редактор *І. М. Давидко*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. М. Шелест*

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: www.bookclub.ua
• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
Надсилається безплатний каталог

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**

e-mail: publish@bookclub.ua

Грін Г.

Г85 Кінець роману : роман / Грем Грін ; пер. з англ. О. Коро-
ля. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 224 с.

ISBN 978-617-12-4162-6 (PDF)

ISBN 978-617-12-3920-3

ISBN 978-0-14-018495-2 (англ.)

Письменник Моріс Бендрікс відчайдушно закоханий у красуню Сару Майлз. Але це почуття не має майбутнього: вона заміжня. Моріс страждає від своєї любові, яка часом межує з ненавистю: він не в змозі примиритися з тим, що між ним і жінкою є третій зайвий — її чоловік Генрі. Сара, хоч і має певні почуття до Моріса, відмовляється покинути чоловіка. Згодом Моріс підозрює, що красуню вже захопив новий обранець, і наймає приватного детектива...

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)